

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

Ніна Голуб, Олена Горошкіна, Людмила Попова

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Словник-довідник

Електронне видання

Київ
Видавничий дім "Освіта"
2024

УДК 811.161. (075)
ББК 81.411.1-922
С 48

Автори:

Ніна Голуб, Олена Горошкіна, Людмила Попова

Затверджено на засіданні вченої ради Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 13 від 18 грудня 2023 року)

Рецензенти:

Богданець-Білоskalенко Н.І., доктор педагогічних наук, професор, завідувачка відділу мов національних меншин і зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України;

Копусь О.А., доктор педагогічних наук, професор, перший проректор з завчальної та науково-педагогічної роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»;

Попович А.С., доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

ISBN 978-966-983-518-5

«Методика навчання української мови. Термінологічний словник» / Кол. авторів за ред. Олени Горошкіної. Словник-довідник. [Електронне видання]. – Київ: Видавничий дім «Освіта», 2024. 155 с.

У словнику-довіднику представлено тлумачення актуальних для методики навчання української мови термінів, що виникли у результаті інноваційних явищ у науці й практиці, інтерпретовано традиційні методичні поняття в новому контексті. Подано список джерел, ознайомлення з якими розширить методичну ерудицію вчителів і студентів, допоможе їм зорієнтуватися в термінологічному просторі.

Для лінгводидактиків, мовознавців, здобувачів вищої педагогічної освіти, наукових ступенів, учителів-словесників.

ISBN 978-966-983-518-5

© Інститут педагогіки НАПН України, 2024

© Видавничий дім «Освіта», 2024

© Голуб Н.Б., Горошкіна О.М., Попова Л. О. 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ПЕРЕДМОВА

Інноваційні процеси, що відбуваються в сучасній освіті, мають значний вплив на розвиток української лінгводидактики. У теоретичному обґрунтуванні, практичній реалізації методичних положень особлива роль належить системі термінів і понять, оскільки термінологічна точність допомагає чітко визначити об'єкт і предмет дослідження, розробити ефективний алгоритм дослідницького пошуку, забезпечити коректність і повноту наукового викладу.

В Україні є досвід створення лінгводидактичних словників. І. Кочан, Н. Захлюпана видали «Словник-довідник з методики викладання української мови» (2002), авторський колектив за редакцією М. Пентиліук підготував «Словник-довідник з української лінгводидактики» (2003), друге видання якого було значно розширене й доповнене (2015). О. Кучерук видала словник-довідник «Методи навчання української мови в загальноосвітній школі» (2010), А. Богущ, К. Крутій уклали словник-довідник «Дошкільна лінгводидактика» (2014). С. Омельчук створив аспектний словник-довідник, у якому потлумачено терміни, що стосуються реалізації дослідницького підходу до навчання мови – «Дослідницький підхід до навчання мови: лінгводидактичний словник-довідник» (2015).

Оскільки змін зазнала і сама українська мова під впливом суспільно-політичних, соціокультурних чинників, і методика навчання її від часу зміни освітньої траєкторії, оновлення мети й завдань, утвердження ключових підходів, постала потреба перегляду дидактичного інструментарію. Суспільні й освітні виклики підштовхують науковців і практиків до пошуку ефективних способів і засобів дистанційного та змішаного навчання, активного застосування нових інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема й штучного інтелекту. Відповідно в таких умовах доцільно переосмислити традиційні методичні поняття, вписати у новий контекст, визначити варіанти правильного написання тих чи тих понять у тісній співпраці з науковими співробітниками Інституту української мови НАН України, запропонувати варіанти термінологічного слововживання, оприлюднити систематизовану

інформацію про джерела, які допоможуть читачам самостійно зорієнтуватися в термінологічному просторі. Термінологічне ядро лінгводидактики, безперечно, формує педагогічна і мовознавча термінологія, проте останнім часом значно зміцніли й поглибилися зв'язки лінгводидактики із окремими галузями суміжних наук – філософією освіти, психодидактикою, педагогічною психологією, когнітивною психологією, прагмалінгвістикою, риторикою, жанрологією, лінгвістикою тексту та ін. Це значною мірою впливає на становлення лінгводидактичної терміносистеми.

Наукова співпраця із зарубіжними колегами сприяла не тільки вивченню, узагальненню й екстраполюванню педагогічного досвіду, а й значної кількості термінів.

Усе це зумовлює необхідність підготовки нового видання, спрямованого на формування культури послуговування термінологічним апаратом як важливого компонента методичної компетентності.

Зміст словника визначають такі його складники: передмова, словникові статті, розташовані в алфавітному порядку, в окремих випадках їх супроводжують покликання на наукові джерела для докладнішого ознайомлення зі змістом певного поняття, алфавітний покажчик та список використаної літератури.

Добираючи терміни, ми зважали на частотність застосування їх, новизну, багатозначність й багатоваріантність тлумачень. Крім лінгводидактичних термінів, подано тлумачення окремих загальнопедагогічних, психологічних, мовознавчих, мовленнєвознавчих та інших термінів, поширених у лінгводидактичному дискурсі.

Автори-укладачі не претендують на остаточне й докладне тлумачення понять, відкриті до обговорення й дискусії.

АБЕТКА (від назв двох перших літер «а» та «бе») – те саме, що азбука й алфавіт. 1. Сукупність букв, розташованих у певному ustalеному порядку. 2. Назва посібника для навчання грамоти. Останнім часом популярними є абетки, ілюстровані малюнками, коротенькими віршиками. Їх використовують для ознайомлення дітей із буквами, наприклад, «Смачна абетка» Ганни Чубач, «Абетка для хлопчиків» тощо.

АБЗАЦ – це відносно закінчена, зовнішньо обмежена двома відступами цілісна одиниця тексту, яка відтворює його композиційно-стильове членування.

АБРЕВІАТУРА – слово, утворене з початкових літер кількох слів або усічених частин їх.

АВТОБІОГРАФІЯ – документ, у якому особа, що складає його, подає опис свого життя й діяльності, дотримуючись таких вимог: лаконізм, точність, чіткість, повнота викладу фактів, нейтральна емоційність, хронологічна послідовність тощо.

Автобіографія містить такі реквізити: заголовок, прізвище, ім'я, по батькові в називному відмінку, дата, місце народження, відомості про навчання, відомості про трудову діяльність, відомості про громадську роботу, короткі відомості про склад сім'ї, дата й підпис автора. Кожне нове повідомлення починають з абзацу.

АВТОМАТИЗМ (грец. *αὐτόματος* – *самодіючий, саморухомиий*) – мимовільні, неусвідомлювані компоненти свідомої діяльності людини. У психології розрізняють: **А.** первинний, природжений – інстинкт; **А.** вторинний, набутий життєвим досвідом, – навички й звички.

АВТОМАТИЗМ І СВІДОМІСТЬ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОВИ – принцип навчання, який використовують у процесі навчання орфографії і пунктуації, сутність якого полягає в глибокому розумінні змісту правила та швидкому й правильному застосуванні його.

АВТОР – творець художнього або публіцистичного твору, наукового дослідження, проекту, винаходу тощо. **А.** є будь-яка людина, яка скомпонувала власний текст із певною метою. Учень (учениця) є **А.** будь-якої творчої роботи

– есе, замітки, повідомлення тощо. Важливо, щоб учні усвідомили, що автором може бути лише та людина, яка самостійно створила текст. Доцільно привернути увагу учнів, що **А.** має створювати оригінальний текст, дбати про добір мовних засобів, що відповідають меті, теми висловлення, дотримуючись засад академічної доброчесності.

АГІТАЦІЙНА ПРОМОВА – промова, метою якої є поширення певних ідей або гасел, зазвичай політичних, задля переконання в чому-небудь або спонукання до чого-небудь.

АГРЕСІЯ (лат. *aggressio* – напад) – індивідуальна або групова форма деструктивних дій особистості, спрямована на використання сили, завдання фізичної або психологічної шкоди людям. Метою агресії може бути як власне заподіяння страждання (шкоди) жертві (ворожа агресія), так і використання агресії як способу досягнення іншої мети (інструментальна агресія).

АДАПТАЦІЯ ТЕКСТУ – припасування тексту під певного читача. Залежно від вікових, освітніх, психічних особливостей адресата, дидактичних завдань тощо **А. т.** може бути спрямована на спрощення або на ускладнення тексту.

АДРЕСАНТ – відправник; той, хто відправляє лист, текст.

АДРЕСАТ – одержувач; той, кому лист, текст адресований.

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ – сукупність етичних принципів і визначених законом правил, яких неухильно мають дотримуватися учасники освітнього процесу для забезпечення достовірності й об'єктивності освітніх результатів. Принципи **А. д.** обов'язкові для педагогічних працівників та здобувачів освіти у процесі наукової чи навчально-методичної діяльності, зокрема написання наукових праць, підручників, посібників, розроблення концепцій і програм. **А. д.** – це сповідування чесності науковців і всіх учасників освітнього процесу (учнів, учителів, батьків), спрямоване на досягнення результатів навчання.

АКАДЕМІЧНЕ КРАСНОМОВСТВО – вид красномовства, характерними ознаками якого є науковість і системність викладу матеріалу.

Мета **А. к.** – виявлення й обґрунтування об'єктивних рис, властивостей і закономірностей явищ, про які йдеться. Загалом це ораторська діяльність науковця та викладача в процесі ознайомлення з результатами дослідження або популяризації досягнень науки.

АКСІОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНА – галузь педагогічної науки, що досліджує цінності, важливі для утвердження ключових підходів до освіти на основі визнання цінності людини й самої освіти.

АКТ МОВЛЕННЄВИЙ – див. **МОВЛЕННЄВИЙ АКТ**.

АКТИВІЗАЦІЯ СЛОВНИКА УЧНЯ – планомірна робота вчителя й учнів, спрямована на збагачення активного словника здобувачів освіти новими лексичними й фразеологічними одиницями і спонукання активніше використовувати їх у мовленні. Складниками **А. с. у.** є пасивні лексеми й фрази, ще не активізовані з різних причин у мовленні, та різноманітні вправи й завдання, спрямовані на засвоєння й використання їх у мовленні. До прийомів **А.с.у.** належать такі: тлумачення лексичного значення, складання словосполучень, речень, текстів із заданим словом, обов'язкове вживання вказаних слів у процесі відтворення тексту чи продукування нових; редагування текстів задля урізноманітнення лексики тощо.

Слово вважають активізованим тоді, коли учень його кілька разів використає правильно. У процесі **А.с.у.** доцільно привернути увагу до всіх можливих значень слова, сполучуваності його з іншими словами, правописних і граматичних особливостей. **А.с.у.** є важливим складником системи словникової роботи в школі.

АКТИВНА ЖИТТЄВА ПОЗИЦІЯ – прагнення людини до дій, що позитивно впливають на довкілля, на все, що її оточує; ініціювання таких дій і просування власних ідей; стійка мотивація, бажання самовдосконалюватися й розвиватися; постійний пошук ситуацій застосування своїх знань, умінь і таланту; готовність розв'язувати будь-які життєві проблеми.

АКТИВНА ЛЕКСИКА – лексичні й фразеологічні одиниці, зрозумілі мовцям і часто вживані задля вираження своїх думок, почуттів, передавання інформації у процесі усної й писемної комунікації.

АКТИВНИЙ СЛОВНИК УЧНЯ – частина словникового запасу, яку мовець вільно й часто використовує в самостійному усному й писемному мовленні (діалогах, переказах прочитаного, творчих роботах). Збагачується за рахунок пасивного словника.

АКТИВНІСТЬ – загальний стан психічної мобілізації, готовності організму, тобто енергетична мобілізація загалом; діяльнісний стан організму як умова існування й поведінки його. **А.** проявляє себе в активізації, різних рефlekсах, пошуковій активності, довільних актах, волі, актах вільного самовизначення.

АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ – якість особистості, що виявляється в діяльності, спрямованій на зміну дійсності відповідно до власних потреб, цілей, поглядів; здатність до свідомої соціальної і професійної діяльності; цілеспрямоване, планомірне перетворення довкілля, себе на основі здобування соціального досвіду, засвоєння матеріальної і духовної культури. **А. о.** виявляється у творчості, спілкуванні, вольових актах. Інтегральною характеристикою **А. о.** вважають її активну життєву позицію, що виявляється в обстоюванні власних поглядів, єдності слів і дій.

АКТИВНІСТЬ ПІЗНАВАЛЬНА – вид психічної активності людини, що виявляється у формах мимовільної уваги, цікавості, допитливості, творчості [60, с. 16].

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗНАНЬ – методичний прийом, який застосовують на етапі підготовки учнів до сприймання і свідомого засвоєння нового матеріалу. **А. з.** передбачає опертя на активну розумову діяльність учнів задля первинного узагальнення відомих понять і нової інформації; етап (структурний компонент) уроку, що передбачає виявлення й активізацію в пам'яті учнів інформації, засвоєної раніше, але важливої для усвідомлення нового навчального матеріалу.

АКТУАЛЬНЕ (комунікативне) ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ–

членування речення на **тему** (дане, основа, відоме) і **рему** (нове, ядро, повідомлюване). За умов прямого порядку слів «дане» стоїть на початку речення, «нове» – наприкінці. У реченнях з інверсією (зворотним порядком) дане й нове можуть мінятися місцями. Важливу роль в актуальному членуванні відіграє інтонація, насамперед логічний наголос, паузи тощо, а також розгляд речення не ізольовано, а в певному контексті, у зв'язку з іншими реченнями діалогічного чи монологічного мовлення. Рема може бути й на початку речення, якщо вимовлена з відповідною інтонацією.

АКЦЕНТ – 1. Своєрідний характер вимовляння звуків нерідної мови, зумовлений артикуляційною базою рідною мовою (іншомовний акцент). 2. Те саме, що й наголос: виділення окремого звука або звукового комплексу за рахунок посилення звучання. // Діакретичний знак, за допомогою якого на письмі позначають наголос (*вірогідно, довіра*). 3. Перен. Особлива увага на чому небудь.

АКЦЕНТОЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ – помилки, зумовлені порушенням норм наголошування слів.

АЛГОРИТМ – сукупність розумових і/або практичних операцій, розташованих у чіткій послідовності, для виконання конкретного завдання. **А.** найповніше та найефективніше реалізує методичні принципи роботи з граматичними правилами, сприяє зближенню процесів засвоєння й застосування правил. Виокремлюють **А. розпізнавання**, який використовують для визначення специфіки мовних одиниць, та **А. розв'язування**, за допомогою якого учні вчаться правильно вживати в усному й писемному мовленні граматичні форми.

АЛОГІЗМ – тип мовленнєвої помилки, зумовлений порушенням логічних зв'язків у тексті, наявністю бездоказових непереконливих або суперечливих висновків. *Мрію побачити Азію, Індію, екзотичні країни (з учнівського твору).*

АНАГРАМА – переставлення букв у слові, що спричиняє нове значення, яке можна прочитати у зворотному напрямі (*тік – кіт*). У такий спосіб утворюють псевдоніми (*Симонов – Номис*) або слова (*літо – тіло*). Стверджують, що **А.** вперше описано в грецькій граматиці Лікофрона (III ст. до н.е.).

АНАЛІЗ – прийом логічного мислення, що полягає в структуруванні, розкладанні цілого на частини, компоненти, властивості; метод наукового дослідження. **А.** дає змогу виявити структуру, будову об'єкта аналізу, поділити складне явище на простіші елементи, відокремити істотне від неістотного. Метою **А.** є пізнання частин як елементів складного цілого, встановлення зв'язків між його частинами, виявлення певних закономірностей. Протилежне – *синтез*.

АНАЛІЗ ПОМИЛОК – аналітичний розгляд відхилень від норм літературної мови, наявних в усному чи писемному мовленні учнів або в текстах, які пропонує вчитель чи добирають учні.

АНАЛІЗ ТЕКСТУ – вид роботи, що передбачає з'ясування особливостей ідейно-тематичного і структурно-композиційного спрямування тексту, жанрових, стильових і стилістичних властивостей його, характеристику мовних засобів щодо ефективності використання їх задля реалізації комунікативної мети. Учні аналізують взірцеві тексти різних типів, жанрів і стилів мовлення, а також тексти з певними мовленнєвими чи композиційними недоліками задля виправлення й удосконалення їх. **А. т.** сприяє розвитку мовлення учнів, збагаченню їхнього словникового запасу, удосконаленню комунікативних якостей мовлення. Виділяють такі основні етапи **А. т.** на уроках української мови в школі: визначення теми й основної думки, виокремлення мікротем, визначення засобів зв'язку речень у тексті, стилю, типу мовлення, особливостей структури, доцільності мовних засобів. У процесі **А. т.** учні розвивають аналітичне й критичне мислення. Водночас аналітична діяльність поєднується із синтетичною. Логічним продовженням аналізу тексту часто постає складання учнями власних текстів різної жанрово-стильової належності.

АНАЛІЗ УРОКУ – вивчення, аналіз і синтез стану реалізації основних аспектів його (організаційного, дидактичного, психологічного, виховного, санітарно-гігієнічного) в органічному взаємозв'язку й взаємозумовленості їх. Залежно від того, що є об'єктом переважного спостереження на уроці (компонент будь-якого аспектного уроку, один із основних аспектів чи сам урок як цілісна, складна динамічна система), Н. М. Островерхова виділяє *компонентний, аспектний і загальний* види аналізу уроку. *Компонентний* аналіз дослідниця розглядає як поглиблене вивчення, аналіз й оцінювання окремого компонента одного з основних аспектів уроку, що є об'єктом переважного спостереження. *Аспектний* аналіз передбачає поглиблене вивчення, аналіз й оцінювання стану реалізації одного з основних аспектів уроку, що є об'єктом переважного спостереження [58, с.16–17].

АНАЛІТИЧНЕ ЧИТАННЯ – читання тексту, складником якого є елементи аналізу, результатом чого є повне розуміння прочитаного. **А. ч.** формує вміння критично сприймати зміст тексту, визначати його основну думку, правильно сприймати факти, події, оцінювати їх, установлювати зв'язки між ними; виокремлювати головне від другорядного; відчувати красу мови.

АНАЛІТИЧНА ВПРАВА – див. ВПРАВА АНАЛІТИЧНА

АНАЛОГІЯ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ – методичний прийом, що полягає в установленні подібності в явищах, які учні вивчають, із уже відомими їм; ознаках, які важко виокремити, з тими, що легко визначити, зрозумілими.

АНАФОРА (ЄДИНОПОЧАТОК) – стилістична фігура, визначальною особливістю якої є повторення звуків (звукова анафора) або слів на початку поетичних строф чи кількох періодів. **А.** протиставляють епіфору (повторення звуків чи слів наприкінці поетичних строф). *А треба сіять, ой, як треба сіять. А треба в полі класти борозну. А треба діять, ой, як треба діять, А треба житом засівать весну (Г. Потопляк).*

А. розглядають у системі мовних засобів художнього твору. Пошук **А.**, визначення її ролі, виражальних можливостей є важливим компонентом лінгвістичного аналізу тексту.

АНАХРОНІЗМ – тип лексичної помилки у творчих роботах учнів, що полягає у використанні слів, що не відповідають часу, зображеному у творі. Наприклад: 1. *Коли князь прийняв прапора (знамено), у нього затремтіли руки.* 2. *Князь Костянтин уклонився йому, назвав себе й свого племінника (небожа).*

АНКЕТА – дослідницький інструмент, що містить набір запитань для збору інформації.

АНКЕТУВАННЯ – метод педагогічного дослідження, що передбачає масове збирання дослідного матеріалу під час опитування респондентів. Останнім часом здебільшого використовують анкетування за допомогою Google-форм, що уможлиблює швидкий збір і статистичні підрахунки результатів, почасти у вигляді діаграм.

АНОТАЦІЯ – стисла загальна характеристика книжки, статті, збірки, у якій стисло розкрито зміст, указано жанр, виділено основні сюжетні лінії, інші особливості, а також зазначено адресата.

АНТИЦИПАЦІЯ – здатність людини передбачати події ще до факту настання їх, що уможлиблює здійснення своєчасних і відповідних дій. Розвиток **А.** на уроках української мови відбувається під час планування учнями мовленнєвої діяльності та прогнозування можливої ситуації спілкування (мета спілкування, психологічна й соціальна характеристика аудиторії). Рівень розвитку **А.** пов'язаний з умінням ефективно добирати мовні засоби в процесі комунікації.

АПОСТРОФ – спеціальний нарядковий знак, що передає на письмі тверду й роздільну вимову приголосного звука з наступним звуком [й].

АРГУМЕНТ – доведення, доказ на захист факту, явища, положення; складник виступу або твору-роздуму: тезу розвивають і доводять у виступах, творах-роздумах за допомогою **А.** Виділяють такі види **А.**: наведення прикладів з історії, сучасності, життя видатних людей, художньої літератури й інших

мистецтв; покликання на думки авторитетних людей, логічні докази, виклад власної мети, завдань, власного розуміння способів розв'язання поставлених завдань, спростування чужих думок, з якими автор не згоден, тощо. Від якості **А.**, наведених автором виступу, твору-роздуму, залежить переконливість, логічність, реалізація задуму твору або виступу. **А.** узагальнюються у висновках.

АРГУМЕНТАЦІЯ – обґрунтування певної тези, думки за допомогою аргументів.

АРТИКУЛЯЦІЯ – сукупність рухів і положень вимовних органів, необхідних для утворення звуків мови. Дотримання правильного положення артикуляційних органів під час вимови окремих звуків і складів визначає чіткість **А.**, що є необхідною умовою адекватного сприйняття змісту мовлення. Над удосконаленням **А.** учні працюють під час засвоєння фонетики, орфоєпії, орфографії, а в разі потреби й на уроках вивчення інших тем. Суттєвим є завдання розвивати мовну й слухову пам'ять для того, щоб учні могли чути своє й чуже мовлення; визначати його звуковий склад; правильно артикулювати всі звуки української мови.

АРХАЇЗМ – слово або словосполучення, що вийшло з активного вжитку, наприклад: *чоло, рамена*. До **А.** є слова-синоніми: *уста – губи. Земля, обдарована, наче старий горнець, рейками, віддихала. Втягала в свої чорні, закурені вугляним димом, запорошені сажею груди свіжий холод, що його приносили на своїх раменах перші тіні* (Б.-І. Антонич).

АСЕРТИВНІСТЬ – здатність особистості в ситуаціях зовнішнього тиску коректно обстоювати власну позицію, спокійно відмовляти комусь, якщо пропозиція не влаштовує [61, с. 25].

АСОЦІАТИВНА ВПРАВА – див. ВПРАВА АСОЦІАТИВНА

АСОЦІАЦІЯ – зв'язок між реальним предметом, явищем, абстрактним поняттям і уявленнями, що супроводжують процес сприйняття, розуміння їх. **А.** базується на життєвому й комунікативному досвіді, суб'єктній практиці людини. Привернення до **А.** сприяє розвиткові асоціативного мислення і власного потенціалу людини. Психологи (А. Бен, Т. Рібо.) обґрунтовують також

важливість асоціацій для розвитку уяви й набуття корисних звичок, певного суб'єктного досвіду. Відповідно розвиток уяви є одним із результативних показників застосування методу [17].

АСПЕКТ – думка (бачення, позиція), відповідно до якої розглядають об'єкт дослідження.

АСПЕКТНА ВПРАВА – див. ВПРАВА АСПЕКТНА

АУДІЮВАННЯ – вид рецептивної мовленнєвої діяльності, що передбачає одночасне розуміння й осмислене сприйняття змісту усної інформації.

АФІЛІАЦІЯ – прагнення до встановлення чи підтримування стосунків з іншими людьми, прагнення до контакту і спілкування з ними [43, с. 28]. За визначенням Г. Мюррея, афіліативне спілкування подобається людині, приносить їй задоволення, відчуття захоплення.

АФОРИЗМ – стислий, влучний, оригінальний вислів повчального або пізнавального змісту, що став усталеним, своєрідна «цитата» – уривок висловлення відомих осіб, наприклад: *Бери вершину і матимеш середину* (Г. Сковорода). *Борітеся – поборете. Вам Бог помагає!* (Т. Шевченко). *А кожен фініш – це, по суті, старт* (Л. Костенко). Джерелами **А.** є твори художньої літератури, історичні й наукові видання, античні й біблійні легенди. Знання і використання **А.** є ознакою високої мовної культури людини.

БАГАТСТВО І РІЗНОМАНІТНІСТЬ МОВЛЕННЯ – комунікативні якості мовлення. **Б. і р. м.** – це вживання в мовленні великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), що відрізняються за смислом і будовою. **Р. м.** – використання різних мовних засобів для вираження однієї і тієї ж думки. **Б. м.** досягають мовними засобами, що не повторюються в тексті (омоніми, синоніми (лексичні, граматичні, стилістичні), антоніми, різні шари лексики, варіанти слів і речень, речення різної конструкції тощо, а **Р. м.** забезпечує вираження тієї самої думки різними мовними засобами. **Б. і Р. м.** забезпечують такі чинники: багатство словникового запасу кожної людини, вміння використовувати у своєму мовленні різні мовні засоби, вміння

інтонувати висловлення й постійне удосконалення й збагачення власного мовлення. Формування **Б. і Р. м.** учнів здійснюється у процесі засвоєння мови, розвитку комунікативних умінь і навичок.

БАГАТСТВО МОВИ – комунікативна якість мови; великий обсяг активного словника, використання мовних одиниць, що мають семантичні і стилістичні відмінності, застосування синонімічних можливостей мови (лексичних, граматичних).

БАГАТСТВО МОВЛЕННЯ – комунікативна якість мовлення, пов'язана з умінням використовувати різноманітні мовні засоби, уникати повторення однотипних елементів, конструкцій, застосовувати синоніми тощо.

БАГАТСТВО СЛОВНИКА – наявність у людини великого обсягу словникового запасу та сформовані вміння комунікативно доцільно його застосовувати.

БАР'ЄРИ СПІЛКУВАННЯ – реальна чи уявна перешкода ефективній взаємодії мовців, що постає в ситуаціях спілкування. Основними бар'єрами спілкування вважають *негативні емоції* (сором, страх, страждання, горе; поганий настрій; роздратування і гнів; почуття провини), *моральна несумісність* (різні цінності, виховання, наміри, рівень культури, світобачення тощо); *брак знань і досвіду* (незнання правил спілкування, норм етикету; нерозвинене мовлення, бідний активний словник; брак практики ефективного спілкування; невміння слухати тощо).

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА – слова або словосполучення, що позначають предмети, явища, процеси, але на певному етапі розвитку мови не мають ні повних, ні часткових відповідників (еквівалентів) під час перекладу. Ці слова вживають на позначення явищ культури, предметів побуту, традицій народу тощо щодо тієї мови, у якій вони є первинними. Наприклад, *легіт, верховина, берегиня*.

БЕСІДА – 1. Вид спілкування у формі діалогу. 2. Метод навчання, особливістю якого є комунікативний спосіб організації навчання, взаємодія педагога й учнів. Прийоми **Б.** – запитання й відповіді між суб'єктами

освітнього процесу. Учитель, спираючись на наявні в учнів знання і досвід, з'ясовує, пояснює, розповідає, узагальнює, ставить запитання, організовує роботу з підручником, інструктує, контролює виконання завдань задля ефективного засвоєння нових знань чи повторення, перевірки, узагальнення навчального матеріалу. Правильно сформульовані й структуровані запитання допоможуть актуалізувати відомі учням знання, досягти засвоєння ними нових знань завдяки самостійним міркуванням, узагальненням та іншим розумовим операціям.

Виділяють такі види **Б.**: **вступна** (*її проводять перед початком навчальної роботи для того, щоб з'ясувати, як учні розуміють заплановані навчальну тему й дії, та перевірити їхню готовність до певних навчально-пізнавальних дій*); **евристична** (*грунтується на заздалегідь підготовлених проблемних запитаннях, відповіді на які потребують нових для учнів знань*). Запитання евристичної **Б.** спонукають учнів логічно мислити переважно індуктивним способом, зіставляти, аналізувати мовні явища, висновувати. Результатом евристичної **Б.** є нові знання та вміння. З огляду на це її здебільшого використовують у процесі формування понять, установлення причиново-наслідкових зв'язків, тобто на етапі засвоєння нових знань; **аналітико-синтетична** (*передбачає встановлення причиново-наслідкових зв'язків у навчально-предметних знаннях учнів, розвиває логічне мислення*); **репродуктивна** (*передбачає запитання, що спонукають учнів до репродуктивних відповідей; потребує відтворення мовного матеріалу задля актуалізації опорних знань, закріплення вивченого, формування практичних умінь*); **пояснювальна (катехізисна)** (*має на меті організацію засвоєння нового матеріалу в процесі діалогу суб'єктів освітнього процесу, спрямована на тренування пам'яті*); **узагальнювально-повторювальна** (*її мета – повторення й узагальнення знань учнів із теми, розділу*); **контрольно-корекційна** (*у процесі її вчитель здійснює контроль якості та рівня засвоєння знань, сформованості вмінь і навичок*).

За кількістю співрозмовників виокремлюють такі види **Б.**: **індивідуальна** (її запитання адресовані одному учневі / одній учениці); **фронтальна** (під час якої запитання ставлять усьому класу).

Оскільки і вчитель, і учні – рівноправні суб'єкти освітнього процесу, запитання можуть ставити також учні педагогові й однокласникам. На уроках української мови використовують **Б. за твором живопису, графіки, скульптурних зображень і фотографій**, яку проводять після уважного розгляду учнями картин. **Б.** може бути спрямована на зіставлення безпосереднього сприймання змін у природі та їх опосередковане відображення у творах живопису, у цьому випадку звертають увагу на зображальні засоби. Під час розгляду портретів доцільно сформулювати запитання, що допоможуть з'ясувати, який емоційний стан передає портрет, які риси характеру відображені, які художні деталі свідчать про внутрішній стан героя картини, що прагнув показати художник за допомогою світла й тіні тощо. Така **Б.** спрямована на формування творчої особистості з внутрішньою потребою мислити, відчувати і говорити мовою мистецтва.

На формування ключових компетентностей учнів зорієнтована **Б. за змістом тексту вправи**, запитання якої спрямовані на виявлення проблеми, порушеної в тексті, пошук способів розв'язання її.

БІБЛІОГРАФІЯ – 1. Галузь знань про способи опису оприлюднених видань (друкованих і електронних), складання оглядів їх і показчиків для наукового і практичного використання. 2. Відомості про джерело, наведені за певними правилами, достатні для його ідентифікації. **Б.** є обов'язковим елементом текстів рефератів, учнівських робіт у МАН, доповідей, курсових, дипломних і магістерських робіт, дисертацій.

БЛАГАННЯ – жанр мовлення, в основі якого – наполегливе, невідступне, ласкаве прохання.

БЛОГ – гіпержанр інтернету, що являє собою певним чином модифіковану, досить часто оновлювану вебсторінку, де подано інформацію, яку регулярно додають, швидко оновлюють. **Б.** передбачає можливість

оперативного спілкування, обмін думками з різних тем дописів між читачами й автором. **Б.** має лінійну хронологічну структуру (новий матеріал розміщують слідом за попереднім), може містити водночас текстовий матеріал, світлини, відеозаписи й покликання на інші ресурси мережі «Інтернет». **Б.** стає середовищем певної професійної спільноти, засобом професійної взаємодії. Наприклад, персональні блоги вчителів, науковців, що є майданчиком для спілкування зацікавлених осіб, інструментом оптимізації дистанційного навчання.

Залежно від типу контенту (наповнення) виокремлюють такі види **Б.**: *текстовий* (його зміст визначають тексти); *відеоблог* (основний зміст його становлять відеофайли); *фотоблог* (основний його складник – світлини); *артблог, або художній* (у ньому коментують мистецькі витвори); *блогкастинг, або блог із подкастами* (його зміст становлять надиктовані аудіофайли або записи дискусій, інтерв'ю тощо); *аудіоблог* (містить аудіозаписи) та ін.

За особливостями змісту дослідники проблеми виокремлюють *контентний Б.*, у якому розміщено авторські тексти; *мікроблог* – **Б.**, що містить дописи – стислі повсякденні новини з життя його власника; *моніторинговий Б.*, основне призначення якого полягає в тому, щоб прокоментувати покликання на окремі сайти або блоги; *цитатний Б.*, що складається із цитат інших блогів; *сплог* – спам-блог. За технічною основою розрізняють такі: *Stand-alone Б.* на спеціальному хостингу та рушії (CMS); **Б.** на блоговій платформі, тобто ті, що ведуть на потужностях блогових служб; *моблог* – мобільний **Б.**, який наповнено з мобільних чи портативних пристроїв. За сферою професійних уподобань поширені журналістські, освітянські, наукові та ін. **Б.**, популярні з-поміж представників певних професій та інших зацікавлених осіб. Цікавим є розподіл **Б.** за тематикою: *політичні, економічні, спортивні, літературні, туристичні, кулінарні* тощо [37; 39; 45].

ВЕРБАЛЬНА ПОВЕДІНКА – використання словесних засобів відповідно до умов комунікативної ситуації, власних уподобань тощо. Виділяють два види правил соціального використання мови під час вербальних

дій: 1) такі, що містять заборони, наприклад, уживати ненормативну лексику, мовні табу, грубі, образливі слова й вислови; 2) такі, що містять рекомендації, наприклад, пам'ятати і постійно послуговуватися формулами мовленнєвого етикету (привітання, звертання, прощання, вибачення, побажання тощо); записувати слова, у вимові чи написанні яких є сумніви, щоб перевірити за словником; ніколи не вживати в мовленні слів, значення яких незрозуміле; віддавати перевагу українській лексиці перед іншомовною (наприклад, *покоління, а не генерація*); постійно збагачувати активний лексичний запас новими словами й виразами; формувати вміння чітко тлумачити будь-яке явище, пояснювати лексичне значення слова; формулювати кожну думку так, щоб її сприймали однозначно; користуватися словниками (орфоепічним, орфографічним, тлумачним, перекладним, іншомовних слів тощо) та довідниками.

ВЕРБАЛЬНИЙ – той, що стосується способу передачі інформації в усній чи писемній формах засобами слова.

ВЕРИФІКАЦІЯ – перевірка, емпіричне підтвердження або спростування теоретичних положень науки через зіставлення їх з об'єктом дослідження, даними спостережень й експерименту.

ВИБАЧЕННЯ – жанр мовлення, в основі якого – прохання вибачити провину, образу, негідний вчинок тощо. **В.** означає визнання власної неправоти; усвідомлення невічливості; усвідомлення допущеної помилки; засудження своєї поведінки; намагання виправити ситуацію; визнання помилковості дій і вчинків; вираження засмученості щодо невічливих чи небажаних для адресата дій. **В.** просить сильна людина, здатна проаналізувати ситуацію. Важливість **В.** полягає в тому, що вдається зберегти добрі стосунки й люди знаходять порозуміння.

ВИБІР МЕТОДУ – вміння, необхідне вчителів в практичній діяльності. Ефективність його забезпечують такі основні критерії:

- специфіка та ступінь складності навчальної інформації;
- освітні цілі уроку;

- індивідуальні особливості учнів, їхні запити, інтереси;
- вікові особливості учнів;
- особливості мовного середовища, оточення, у якому живуть і навчаються школярі.

Отже, **В. м.** не є довільним, бо залежить від багатьох об'єктивних чинників. Вибираючи метод, необхідно чітко з'ясувати мету, конкретні завдання, на розв'язання яких спрямовано метод.

ВИБІРКОВЕ ЧИТАННЯ – вид читання, що передбачає читання фрагментів тексту з певною метою. **В. ч.** забезпечує перевірку розуміння змісту, спонукає учнів до осмисленого читання.

ВИВЧАЛЬНЕ ЧИТАННЯ – вид читання, що забезпечує повне та неперекручене розуміння всієї інформації тексту, й основної, і другорядної. Поширений вид читання в повсякденному житті, а в професійній діяльності так читають різні документи, спеціальні матеріали, статті, що містять важливу інформацію.

ВИДИ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – аудіювання, читання, говоріння, письмо. Дослідники стверджують, що час, який людина витрачає на різні **В. м. д.**, розподілено приблизно так: аудіювання – 45%, говоріння – 30%, читання – 6%, письмо – 9%. Говоріння й письмо вважають *продуктивними* видами мовленнєвої діяльності (мовець творить мовленнєвий продукт), аудіювання й читання – *рецептивними* (мовець сприймає готовий мовленнєвий продукт).

ВИЗНАЧЕННЯ – 1. Стисло й чітко висловлена думка про певний об'єкт, що дає змогу знайти, виокремити, створити його, сформулювати значення новоствореного або уточнити значення вже наявного в науці, зокрема в лінгвістиці, терміна. **В.** дає змогу виділити мовознавчі поняття за їх специфічними характеристиками. Особливу увагу необхідно приділяти усвідомленому розумінню учнями визначень, а не механічному запам'ятовуванню їх. 2. Логічний прийом, за допомогою якого розкривають зміст поняття, категорії.

ВИМОГИ ДО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ – вимоги, що випливають із завдань сучасної школи: дидактичні, психологічні, технічні, гігієнічні. *Дидактичні* вимоги визначають оптимальний зміст уроку; урахування рівнів мовної підготовки учнів, виховних і розвивальних завдань; вибір раціональних методів і прийомів; забезпечення пізнавальної активності учнів. *Психологічні* вимоги: створення і підтримка мотивації учнів, створення позитивного тла на уроці, урахування психологічних особливостей учнів, цільова настанова на мовленнєву діяльність. До *технічних* вимог належить оптимальне поєднання методів, прийомів і засобів навчання. *Гігієнічні* вимоги: температурний і світловий режим, чистота повітря, попередження перевтоми учнів, чергування видів діяльності учнів, дотримання правильної пози під час читання, письма.

ВИНЯТКИ З ПРАВИЛ – усталені написання, які не регулюють загальні правила; усе те, що виходить за межі основної системи мови. **В. з п.** важливо опанувати осмислено, звертати на них особливу увагу на уроках української мови.

ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ – уміння обґрунтовано, виходячи зі змісту тексту, використовувати паузи й наголоси. Сучасна методика визначає два явища, які називають терміном **В. ч.**, – складник навички читання, що передбачає вміння свідомо використовувати засоби виразності – темп, інтонацію, паузи, логічний наголос – для виявлення змісту та смислу прочитаного. **В. ч.** – вищий тип читання – уміння використовувати основні засоби виразності для відтворення свого розуміння, оцінювання змісту і смислу тексту, ставлення до нього, донести до слухачів наміри, які читач розкриває безпосередньо читанням.

ВИРАЗНІСТЬ І ОБРАЗНІСТЬ МОВЛЕННЯ – комунікативні характеристики мовлення, що забезпечують вплив мовця на співрозмовника, розкривають мовленнєві здібності першого й зацікавленість у розмові другого. **В. м.** виявляється в умілому доборі мовних засобів, умінні користуватися ними й побудові висловлень, які привертати б особливу увагу співрозмовників. **В.** містить й образність мовлення, яка передбачає вживання слів і словосполучень

у незвичному, метафоричному значенні, що дає змогу образно, художньо відтворювати дійсність. **В. і о. м.** реалізують засобами інтонації, логічного (фразового) наголосу, звукового оформлення тексту, емоційно забарвлених слів і виразів, тропів і фігур поетичного мовлення тощо. **В. і о. м.** досягають за рахунок таких, зокрема, чинників: самостійність, оригінальність мислення, інтерес мовця до того, про що він говорить, добре знання мови, чуття мови тощо. Для учнів важливо оволодіти **В. і о. м.**, адже це один із показників компетентності мовця.

ВИРАЗНІСТЬ МОВЛЕННЯ – комунікативна якість мовлення, яку забезпечує майстерне застосування виражальних засобів звукового та художнього мовлення, зокрема емоційно-оцінної лексики, тропів, стилістичних, риторичних фігур, синтаксичних конструкцій; в усному мовленні виразності мовлення досягають використанням пауз, темпу мовлення, можливостей сили голосу, його видозмін, емоційної тональності тощо. В основі **В. м.** лежить оригінальність, новизна, самобутність.

ВИРАЗНІСТЬ МОВНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ – якість тексту, що привертає увагу слухача / читача своєю формою, логічністю, емоційністю.

ВИСЛОВЛЕННЯ – виражене й організоване засобами мови цілеспрямоване повідомлення завершеної думки; центральна одиниця широкого синтаксису, мінімальний фрагмент мовлення; мовне втілення думки, волі, стану, почуття; продукт й окремий завершений акт комунікативної поведінки людей, насамперед учасників, виконавців цього акту комунікації; у висловленні мовець виражає різноманітні оцінки, інтерпретації пропозитивного змісту: модальні, емоційні, етичні, естетичні й інші, але обов'язково – цільову (*інтенційну*) *інтерпретацію об'єктивного змісту повідомлення*, що одночасно зі змістом формує «ілокутивну силу», комунікативний намір, який мовець спрямовує на адресата. **В.** притаманна комплексна форма, що експлікує і частково імплікує «глобальний» зміст повідомлення. **В.** не можна ототожнювати з реченням, оскільки визначальним компонентом першого є модально-комунікативний план [40, с. 20–22].

ВИСЛОВЛЕННЯ ПРИПУЩЕНЬ – прийом, який полягає в тому, що учні, володіючи певною інформацією, намагаються відповісти на запитання, щоб незрозуміле стало зрозумілим; спосіб розв’язання проблеми; ланцюжок між відомим і невідомим.

ВИСМІЮВАННЯ – тактика мовної поведінки, що має на меті підірвати авторитет, дискредитувати чи образити.

ВИСНОВКИ – частина усного або письмового тексту, сформульована в кінці його, що містить підсумки викладеного, узагальнювальну оцінку того, про що йшлося. **В.** є важливим складником усних виступів, писемних творів учнів, що свідчать про глибину розуміння порушеної проблеми, про можливість перспективи розвитку думок.

ВИСТУП – усне монологічне висловлення (виголошення промови, заяви, інформації і т. ін.). Виділяють такі види **В.**: *критичні* (на зборах, виховних годинах, під час розв’язання проблеми, передбаченої умовами завдання); *дискусійні* (у дискусіях); *агітаційні* (запрошення взяти участь у змаганнях, заході, заклики до волонтерства, участі в проєктах тощо); *репродуктивні* (усні відповіді на уроці, коли запитанням передбачено відтворення певних відомостей); *вітальні* (на святах, урочистих зборах); *підготовлені й імпровізовані*. У процесі підготовки виступу доцільно звертати увагу на актуальність його тематики, оригінальність, емоційність, виразність.

ВІДМОВА – жанр мовлення, в основі якого негативна відповідь на пропозицію (пропону), запрошення, спричинена неможливістю чи небажанням.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – готовність брати на себе статус причини того, що відбулося – із собою чи з кимось іншим; визнання особистої причетності до подій, що відбуваються. **В.** виникає там, де щось стосується конкретної людини, де від неї щось залежить (від того, як вона вчинить і чи вчинить загалом), тобто скрізь, де вона повинна ухвалити рішення, перебуває в епіцентрі певних дій / подій. Бути відповідальним – означає вирішувати самому

й самому ставати причиною наслідку / результатів. **В.** вважають важливою ознакою сформованості особистості.

ВІДПОВІДЬ НА УРОЦІ – жанр мовлення, в основі якого лежить спричинене запитанням закінчене монологічне висловлення учня на уроці (відповідь на поставлене запитання; розкриття суті певної проблеми; визначення поняття; порівняння понять, предметів, явищ; узагальнення вивченого матеріалу; описова характеристика вивченого явища; виклад подій, фактів; пояснення мовного явища, ставлення до певної проблеми тощо); зворотна реакція на запитання вчителя; спосіб перевірки засвоєних знань і розвитку зв'язного мовлення. Виділяють такі види **В. н. у.**: *за повнотою викладу матеріалу* – повні і неповні; *за формою* – усні й письмові. Для повної **В. н. у.** характерні такі ознаки: послідовність, вичерпність, логічність викладу думок, обґрунтованість.

ВІДТВОРЕННЯ – спроможність людини вербально кодувати створені уявлення. **В.** може бути мимовільним (немотивованим) і довільним (підпорядкованим спеціально поставленій меті щось пригадати). Довільне **В.** потребує власних вольових зусиль учня та допомоги вчителя.

ВІКІПЕДІЯ – сайт довідкового характеру, що функціонує за спеціальною технологією «вікі» (швидко-швидко). Авторами вікіпедії можуть бути люди, які є вихідцями з різних країн, належать до різних культур і працюють у різних галузях господарства. У **В.** немає централізованого чи сталого складу редакторів, увесь матеріал доповнюють учасники–вікіпедисти (wikipedians), які мають право писати статті з будь-яких тем або редагувати вже написані статті. Найактивніші учасники можуть стати адміністраторами **В.**, однак ця посада потребує великої відповідальності. Інформаційними ресурсами для **В.** є відео- та аудіозаписи, текстова інформація, недоліком якої є те, що ці ресурси не завжди достовірні й вичерпні.

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психології, що вивчає психічний розвиток людини в онтогенезі, зокрема й дитячу психологію, психологію підлітка, юнака, дорослої людини, людини похилого віку.

ВІКТОРИНА – вид позакласної роботи, навчальна гра, що містить елемент змагання. Сутність **В.** полягає в тому, що учням пропонують (усно чи письмово) низку заздалегідь дібраних цікавих запитань, рівень складності яких має відповідати їхнім віковим особливостям.

ВІРТУАЛЬНА МОВНА ОСОБИСТІСТЬ – комунікативно-прагматична представленість особистості в мові засобами інтернету. Модель **В. м. о.** формується через мову й стратегії мовної поведінки в інтернеті.

ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКІ СЛОВА – лексика, створена на українському ґрунті; передає національний колорит, національний менталітет, відтворює мовну картину світу українського народу, позначає все те, що характерне для традицій і побуту українців. До **В. у. с.** належать, наприклад, слова, що означають місцевість (*вибалок, гай, оболонь*); час (*щодня, щохвилини*); страви (*галушка, лемішка, паляниця*); назви птахів, тварин (*лелека, качка, курка, лоша*) тощо. Уживання в мовленні **В. у. с.** допомагає репрезентувати українську мову в усьому її розмаїтті й різнобарвності.

ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ – механізм розумової діяльності людини; беззвучне мовлення, основними функціями якого є опрацювання й усвідомлення інформації, планування програми майбутнього мовленнєвого висловлення.

ВНУТРІШНЬОПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ – зв'язки між різними мовознавчими темами, розділами, що забезпечують системність навчання української мови. Наприклад, **В. з.** виявляються в реалізації принципів навчання морфології на синтаксичній основі й синтаксису на морфологічній; навчання учнів основних понять стилістики здійснюється тільки через реалізацію **В. з.**

ВНУТРІШНЯ МОТИВАЦІЯ – мотивація, що виникає в людини в результаті особистісних настанов, переконань і намірів.

ВОЛЬОВЕ ЗУСИЛЛЯ – стан психічної і фізичної мобілізації людини, спрямованої на досягнення мети через подолання перешкоди [61, с. 130].

ВОЛЬОВІ ЯКОСТІ – відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції поведінки, її влади над собою. Залежно від впливу й наслідків розрізняють позитивні і негативні **В.я.** До позитивних належать цілеспрямованість, наполегливість, принциповість, організованість, сміливість, пунктуальність, дисциплінованість, самостійність, відповідальність, витримка тощо; до негативних – лінощі, боягузтво, неорганізованість тощо [61, с. 133–135].

ВОЛЯ – психічний процес свідомої і цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності та поведінки задля досягнення поставлених цілей. **В.** забезпечує виконання дій, що позбавлені прагнення до мети (коли домінує мотив «треба», а відсутній мотив «хочу»; воля необхідна в ситуаціях вибору дій, коли замало однієї домінувальної підстави, а є кілька певною мірою рівнозначних варіантів, а треба обрати один із них; воля регулює діяльність, коли потрібно утриматися від небажаної активності). Стимулювальна функція волі виявляється через спрямування активності людини на подолання перешкод, а гальмівна – як стримування особистісно небажаних проявів поведінки [61, с. 127–130].

ВПРАВА – практичний метод навчання, в основі якого покладені цілеспрямовані повторювані дії, пропоновані для засвоєння знань, формування конкретних умінь і навичок. **В.** – метод систематичного застосування знань у процесі виконання тренувальних завдань: усних, письмових, орфоепічних, графічних, лексичних та ін. Завдання можуть бути орієнтовані на *механічне відтворення дії* для доведення її до автоматизму, на *пошук або вибір компонентів*, яких бракує; на *творче рішення*, засноване на гіпотезі, інтуїції. **В.** організовує вчитель після викладу теми уроку задля повторення і закріплення знань, формування вмінь і навичок, застосування їх у нових ситуаціях. Це обов'язковий складник усіх методик навчання мови. **В.** *класифікують* за різними *ознаками*, наприклад: *за місцем проведення* (класні, домашні), *за тематикою* (фонетичні, орфоепічні, лексичні, фразеологічні, граматичні,

стилістичні, а також змішані – граматико-орфографічні, граматико-стилістичні тощо), *за дидактичною метою* (підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні, контрольні), *за ступенем пізнавальної активності учнів* (рецептивні, репродуктивні), *за критерієм комунікативності* (умовно-комунікативні, некомунікативні, комунікативні), *за формою мовлення* (усні, письмові) та ін. Розрізняють *загальну систему вправ* для навчання мови й *системи вправ* для оволодіння окремими мовними та мовленнєвими вміннями й навичками, серед яких – окремі підсистеми **В.** та групи **В.** Уживають також поняття *комплекс вправ* щодо конкретного мовного або мовленнєвого матеріалу (комплекс вправ на засвоєння орфоєпії, відмінювання іменників, уживання слів залежно від стилю мовлення тощо).

ВПРАВА АНАЛІТИЧНА – вид вправи, що передбачає пошук, аналіз інформації, аналіз мовного, мовленнєвого матеріалу для формування в учнів умінь розрізняти мовні факти. **А. в.** сприяють формуванню пошуково-дослідницьких умінь, науково-аналітичного мислення учнів.

ВПРАВА АСОЦІАТИВНА – різновид вправи, що передбачає встановлення асоціативних зв'язків між словами у процесі виконання її.

ВПРАВА АСПЕКТНА – вид вправи, завдання якої спрямовані на вдосконалення вмінь і навичок у межах вивчення конкретного розділу мовознавства (фонетична вправа, лексична вправа, синтаксична вправа та ін.).

ВПРАВА ГРАМАТИЧНА – вид вправи, спрямованої на засвоєння властивостей і функцій граматичних одиниць у мові й мовленні. **В. г.** є важливою передумовою формування граматичних умінь і навичок учнів, збагачення й урізноманітнення їхнього мовлення граматичними формами і конструкціями.

ВПРАВА ІГРОВА – вид вправи, у структурі якої передбачено застосування елементів гри як одного з видів діяльності й засобу навчання української мови.

ВПРАВА КОМПЛЕКСНА – вид вправи, у процесі виконання якої учні реалізують кілька дидактичних цілей (повторити, узагальнити, порівняти,

проаналізувати та ін.) у межах однієї теми чи використовують знання й уміння з кількох тем, усього розділу чи кількох розділів. **В. к.** ефективна для системного повторення орфографії, пунктуації і водночас сприяє розвитку мовлення учнів. Учитель може обирати з низки завдань ті, що є особливо корисними, цікавими й дають змогу поступу в навчанні української мови.

ВПРАВА КОМУНІКАТИВНА – вид вправи, що містить послідовні тренувальні дії та операції, які виконують для набуття вмінь і навичок ефективного спілкування. Різновиди **К. в.**: комунікативно-ситуативна, проблемно-ситуативна, ситуативно-діалогічна. До **К. в.** у сучасній лінгводидактиці належать творчий диктант, творчий переказ, складання висловлень, ситуативна вправа тощо.

ВПРАВА ЛЕКСИЧНА – вид вправи, який застосовують для збагачення словникового запасу учнів, розвитку їхнього мовного чуття, а також перевірки знань із лексики.

ВПРАВА МОВЛЕННЄВА – вид вправи, послідовні тренувальні дії та операції якої учні виконують для набуття необхідних мовленнєвих умінь і навичок.

ВПРАВА МОРФОЛОГІЧНА – вид вправи, спрямованої на формування в учнів умінь визначати частини мови, виокремлювати серед них самостійні й службові; визначати морфологічні ознаки (рід, число, відмінок тощо), відмінювання (іменних частин мови) і дієвідмінювання (дієслів), парадигми (форми словозмінювання). З вивченням морфології пов'язана значна кількість правил, що пояснюють творення і правопис слів, засвоєння яких потребує інтенсивної мовної практики.

ВПРАВА ОРФОГРАФІЧНА – вид вправи, спрямованої на вироблення в учнів умінь і навичок грамотного письма, свідомого дотримання орфографічних правил. Виділяють такі *види В. о.*: вправи з орфографічним словником і довідниками, диктант, добір слів із певними орфограмами, розпізнавання слів на певні правила, складання словничків слів, у написанні яких учні відчувають труднощі, орфографічний розбір, орфографічне

коментування текстів, розв'язання орфографічних задач; перекази, есе, твори, що містять орфографічні завдання, а також самоперевірку, взаємоперевірку текстів, виправлення помилок, пояснення причин тощо.

ВПРАВА ОРФОЕПІЧНА – вид вправи, спрямованої на вироблення вмінь і навичок правильної вимови голосних і приголосних звуків, звукосполучень, нормативного наголошування слів. До **В. о.** належить робота з орфоепічними словниками, перевірка правильності вимови, аналіз усного мовлення, виявлення в ньому орфоепічних помилок тощо.

ВПРАВА ПУНКТУАЦІЙНА – вид вправи, що передбачає спостереження над уживанням розділових знаків у реченнях і текстах, пояснення особливостей уживання їх; інтонування речень відповідно до вжитих у них розділових знаків; пояснення смислової ролі розділових знаків, пунктуаційне коментування тощо.

ВПРАВА РИТОРИЧНА – вид вправи, спрямованої на формування риторичних умінь. До **В. р.** належать риторичний аналіз тексту, підготовка та виголошення промови, моделювання аудиторії, дискусій та ін.

ВПРАВА СИНТАКСИЧНА – вид вправи, що передбачає виявлення синтаксичних зв'язків між словами в словосполученнях і реченнях за допомогою питань; розпізнавання словосполучень і характеризування їх; виявлення членів речення; характеристику речень; комунікативно виправдане уживання різних видів речень; синтаксичний розбір.

ВПРАВА СИТУАТИВНА – вид вправи, що передбачає моделювання ситуацій, максимально наближених до життєвих, для формування в учнів умінь орієнтуватися в ситуації, використовувати формули мовленнєвого етикету, вести діалог тощо. Застосування **В. с.** допомагає уникнути формальності під час виконання мовленнєвих завдань, сприяє створенню невимушеної, творчої атмосфери на уроках.

ВПРАВА СТИЛІСТИЧНА – різновид вправ (усних і письмових), що допомагають учням зрозуміти завдання функційних стилів і принципи добору мовно-виражальних засобів на всіх рівнях (фонетичному, лексичному,

граматичному тощо). Залежно від фокусу уваги на котромусь із рівнів **В. с.** поділяють на такі підвиди: лексико-стилістичні, фонетико-стилістичні, граматико-стилістичні. **В. с.** забезпечують формування чуття стилю, правильності, багатства, емоційності мовлення.

ВПРАВА ФОНЕТИЧНА – вид вправи, що передбачає складоподіл, звуковий аналіз слів, складів, виявлення наголошених і ненаголошених складів, складання слів з окремих звуків, співвіднесення звуків і букв, пояснення чергувань, добір слів, що ілюструють фонетичні явища, транскрибування тощо. **В. ф.** спрямована на забезпечення правильності мовлення, його милозвучності.

ВПРАВА ФРАЗЕОЛОГІЧНА – вид вправи, що передбачає виявлення фразеологізмів, пояснення їхніх значень і доцільності застосування їх, добір синонімічних, антонімічних фразеологізмів, складання речень і текстів із фразеологізмами тощо. **В. ф.** спрямовують також на збагачення словника учнів фразеологічними одиницями, формування образності, емоційності мовлення.

ВТІШАННЯ (ПІДБАДЬОРЮВАННЯ, ЗАСПОКОЄННЯ, ОБНАДІЮВАННЯ) – комплексні мовленнєві жанри, об'єднані комунікативною метою мовця (адресанта) змінити психоемоційний стан слухача (адресата). Комплексний характер **В. (П., З., О.)** та низки інших мовленнєвих жанрів, скерованих на позитивний вплив на психоемоційну сферу адресата, засвідчують дефініції відповідних метаімен і дієслів у тлумачних словниках. Зокрема, а СУМі дієслова *утішати, заспокоювати, підбадьорювати, обнадіювати, співчувати* у низці дефініцій тлумачать з використанням схожих лексем: *заспокоєння, обнадіювання, підбадьорювання та ін.* **В.** близьке до співчуття, **О., П.** і **З.** тим, що скероване на зміну психоемоційної сфери адресата і водночас не передбачає конкретних дій його у відповідь [1, с. 155–157]. Мета **В.** – змінити емоційний стан людини, утішити, розважити, заспокоїти її. Бувають ситуації, коли людина перебуває у стані глибоких емоційних змін (горя, печалі, глибокого смутку, розчарування тощо) у результаті впливу певних негативних обставин, подій, станів. У цей момент вона очікує допомоги, потребує підтримки, розради. У структурі тексту **В.**

мають бути такі складники: звертання до адресата на ім'я (*Алінко! Тимку! Василю! Олеже Ігоровичу! Надіє Петрівно!*), спонукання до змін психоемоційного стану (*Не хвилюйся! Заспокойся!*), висловлення співчуття, повідомлення інформації, що може покращити стан (*Я розумію тебе, співчую. Але в мене для тебе гарна новина!*), констатація кращого стану (*От бачиш, уже краще! Ти усміхаєшся!*).

ВСТУП – обов'язкова структурна частина усного або письмового тексту, розташована на його початку, в якій стисло викладено зауваги щодо подальшого змісту. **В.** має на меті привернути увагу слухачів або читачів, активізувати їхні думки й почуття, викликати бажання слухати або читати.

ВТОРИННІ ТЕКСТИ – такі, що отримані в результаті перероблення готового тексту відповідно до поставлених завдань. До **В. т.** належать переказані, відредаговані тексти.

ГЕЙМІФІКАЦІЯ НАВЧАННЯ – застосування ігрових практик і методик в освітньому процесі для підвищення мотивації здобувачів освіти. **Г. н.** була започаткована у сфері бізнесу.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ СПІЛКУВАННЯ – урахування під час спілкування виробленої суспільством системи норм, цінностей і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей і стосунків між чоловіками й жінками, яких вони набувають у процесі соціалізації.

ГІПЕРТЕКСТ – це система, яка складається з текстових елементів, пов'язаних між собою покликаннями, що забезпечують перехід між ними. Гіперпокликання є обов'язковим складником гіпертексту. Після натискання на нього користувач автоматично переходить до іншого документа, що відкривається в поточному або новому вікні браузера. Основними характеристиками **Г.** є нелінійність, інтерактивність, варіативність, фрагментарність тощо.

ГІПОТЕЗА – науково обґрунтоване припущення про ті чи ті властивості, сторони, процеси, причини об'єкта, істинність якого не доведено.

ГНУЧКІСТЬ ГОЛОСУ – швидка зміна голосу за силою, тембром і темпом.

ГНУЧКІСТЬ НАВИЧКИ – 1. Здатність застосовувати навички в нових ситуаціях. 2. Здатність функціонувати на новому мовленнєвому матеріалі.

ГОВОРІННЯ – продуктивний вид мовленнєвої діяльності, у результаті якого людина висловлює власні думки або ретранслює чужі в усній формі. Це ситуаційно вмотивований і зумовлений процес. Ситуація спілкування спричиняє намір (мотив, мету), у результаті чого виникає потреба щось з'ясувати, необхідність щось повідомити або до чогось спонукати. Г. забезпечує усне спілкування у двох *формах* – діалогічній і монологічній, може бути спрямоване до однієї чи багатьох осіб. Предмет Г. – думки мовця, а продукт – висловлення (діалог або монолог).

ГОЛОС – сукупність різних щодо висоти, сили і тембру звуків, які видає людина за допомогою голосового апарату; дієвий компонент звукового мовлення і головний інструмент учителя. Г. утворюється в результаті роботи голосових зв'язок і дихання та наділений цінними властивостями: природними (сила, висота, тембр, діапазон) і набутими (темп, політ, звучність). Г. – один із найважливіших комунікативних засобів, оскільки він забезпечує інтонацію і тональну характеристику висловлення.

ГОТОВНІСТЬ – психологічний стан індивіда, який визначає наявність відповідних мотивів, особливе емоційне ставлення до майбутньої діяльності й волю (як здатність особистості розгортати й підтримувати діяльність, незважаючи на перепони й перешкоди) [76, с. 33]. Г. до діяльності розглядають також як інтегральний стан, що відображає ступінь відповідності характеристик людини як індивіда, особистості й суб'єкта вимогам тієї чи тієї діяльності й оптимальним моделям функціонування людини в тій чи тій сфері життєдіяльності й забезпечує цілеспрямовану активність суб'єкта в подоланні внутрішніх і зовнішніх протиріч, творчої реалізації планів і програм діяльності. У межах особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів Г. постає як прояв індивідуальних, особистісних і суб'єктних особливостей та рис людини у

цілісності їх, що сукупно забезпечують їй можливість ефективного виконання своїх функцій.

ГРАМАТИЧНА ВПРАВА – *див.* ВПРАВА ГРАМАТИЧНА.

ГРАМОТНІСТЬ – (*традиційне*) уміння читати й писати або вміння використовувати мову, щоб читати, писати, говорити; (*сучасне*) певний рівень знання української мови та сформованості правописних умінь і навичок здобувачів освіти, результат організації освітнього процесу; здатність сприймати, аналізувати, використовувати й оцінювати текст для досягнення певних цілей, розширювати свої знання, а також посилювати свою готовність брати участь у житті суспільства; (*загальне*) Г. з різних галузей культурного розвитку суспільства: музична, політична, технічна тощо.

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – готовність свідомо дотримуватися прав і обов'язків громадянина. Показниками Г. к. є сформоване розуміння свободи й відповідальності, упевненість у собі, почуття людської гідності, громадянський обов'язок. Про сформованість Г. к. свідчить також система ставлень особистості (до суспільства, до себе, інших людей, до праці, до своїх прав та обов'язків, до законів, до державних цінностей тощо), активна життєва позиція особистості, її відповідальність; духовність, мораль і моральність. Підґрунтям, компонентами, що забезпечують формування Г. к., вважають знання історії, традицій, культури держави й суспільства, прав і обов'язків громадянина, державних символів; досвід реалізації громадянських прав і обов'язків згідно з Конституцією, участь у суспільно-політичному житті, активну громадську діяльність; прояви активної життєвої позиції.

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ – зосередження уваги і спрямування зусиль на формування особистості, активне засвоєння моральних норм, вироблених людством упродовж багатовікової історії. Метою освіти і предметом навчання стає сама людина. Гуманістичні цілі – такі, що відповідають інтересам людини, і з-поміж них на першому плані – «самоактуалізація людини», «олюднення» людини, повне втілення того, що може досягнути людина. Усі освітні процеси спрямовані на допомогу людині повною мірою реалізувати її можливості.

ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ОСВІТИ – визнання важливості й значущості предметів гуманітарного циклу для процесу формування особистості. **Г. о.** – орієнтація її на вивчення цілісної картини світу, на формування в учнів гуманітарного й системного мислення. **Г. о.** покликана формувати цілісну картину світу, високу духовність і культуру особистості, її планетарне мислення. Найхарактернішими ознаками **Г.о.** вважають фундаментальність, розвиток особистісних характеристик (навчальний предмет є засобом розвитку людини), діалогічність, інтеграційність, екзистенційність.

ДАР СЛОВА – здатність людини до ефективного мовлення, розуміння слів і точного, правильного їх використання. Про розвиток **Д. с.** ще в ХІХ ст. писав Ф. Буслаєв, наголошуючи, що чим ясніше хто розуміє слова, тим ясніше мислить; правильне розуміння мовлення веде до правильного мислення. У сучасних наукових розвідках поняття **Д. с.** використовують паралельно з поняттям *мовна здатність людини*.

ДЕВІАЦІЇ (НЕВДАЧІ) СПІЛКУВАННЯ – типи комунікативних невдач, помилок, обмовок, описок, провалів тощо, пов'язаних з несформованістю відповідних умінь (орфоепічних, акцентуаційних, комунікативних, текстотвірних тощо) учасників спілкування або зумовлені обставинами спілкування.

ДЕДУКЦІЯ – прийом, що передбачає перехід від знання загальних закономірностей до окремих їх проявів; спосіб мислення від цілого до конкретного, від загального до окремого. У процесі навчання мови **Д.** є однією з основних форм засвоєння учнями програмового матеріалу.

ДЕКЛАМАЦІЯ – виразне читання художніх творів.

ДЕРЖАВНА МОВА – офіційно визнана обов'язкова мова, що забезпечує в межах конкретної держави функціонування всіх її сфер (політичної, соціальної, економічної, культурної) і є символом цієї держави. Це засіб формування державної цілісності, інтеграції націй і народностей, що проживають у державі, в один народ; це мова державних документів (законів, актів, розпоряджень тощо), науки, освіти, армії, масової комунікації, соціально-економічної

взаємодії громадян, засіб міжнаціонального спілкування. Статус державної гарантує мові вільний розвиток і функціонування в усіх без винятку сферах.

У більшості країн **Д. м.** – це мова титульної нації, символ держави, що дає своє ім'я не лише країні, а й державі, державно-політичним атрибутам влади, дипломатичній службі, збройним силам, валютно-фінансовій системі й типовій економіко-господарській діяльності, парламенту й уряду, мові офіційного спілкування, моделі культурного засвоєння людиною світу. Титульний етнос України – українці, корінна й найчисленніша нація, тому єдиною **Д. м.** в Україні є українська мова, що закріплено Конституцією України (ст. 10), Законом «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ст. 1). Положення **Д. м.** залежать від мовної політики, регулює їх Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що визначає обов'язки громадян, вимоги до рівня володіння державною мовою, забезпечує її стандарти й захист. Досвід зарубіжних країн переконує, що питання **Д. м.** є ключовим у процесі формування політичних націй і консолідації суспільства.

14 грудня 1999 року тлумачення поняття «**Д. м.**» надав Конституційний Суд України, згідно з яким **Д. м.** – це мова, якій держава надає правовий статус обов'язкового засобу спілкування в публічних сферах суспільного життя [9, с. 130].

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ – державний освітній документ, який визначає ключові підходи, що мають бути реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складниках змісту базової і повної загальної середньої освіти; дає загальну характеристику змісту навчання, визначає принципи освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, мету й завдання, містить норми, вимоги, обов'язковий мінімум змісту освітніх галузей, максимальний обсяг навчального навантаження учнів і вимоги щодо забезпечення освітнього процесу. Чинний **Д. с. б. с. о.** затверджено 30 вересня 2020 року й оприлюднено на сайті Кабінету Міністрів. Ключовою відмінністю документа є спрямування освіти на розвиток

дитини, визнання компетентнісного підходу основним. У тексті **Д. с. б. с. о.** подано опис компетентнісного потенціалу та вимоги до обов'язкового навчання учнів у 9-ти галузях освіти: мовно-літературній, математичній, природничій, технологічній, інформатичній, соціальній і здоров'язбережувальній, громадянській та історичній, мистецькій, фізичній культурі. Для кожної галузі визначено мету і групи загальних результатів, які уточнюються через обов'язкові результати для кожного з циклів. Саме тому кожна освітня галузь має потенціал для розвитку кожної ключової компетентності. **Д. с. б. с. о.** містить перелік ключових компетентностей, якими мають оволодіти школярі після закінчення кожного з двох циклів – адаптаційного (5–6 класи) і базового предметного навчання (7–9 класи), та наскрізні вміння. *Ключові компетентності:* вільне володіння державною мовою, здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, математична компетентність, компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційність, екологічна компетентність, інформаційно-комунікаційна компетентність, навчання впродовж життя, громадянські та соціальні компетентності; культурна компетентність, підприємливість і фінансова грамотність. *Наскрізними* документ визначає такі вміння: читати з розумінням; висловлювати власну думку усно й письмово; критично та системно мислити; діяти творчо; виявляти ініціативність; здатність логічно обґрунтувати позицію; конструктивно керувати емоціями; оцінювати ризики; ухвалювати рішення; розв'язувати проблеми.

ДЖЕРЕЛА ЕМОЦІЙНОСТІ НАВЧАННЯ – усе, що може сприяти емоційному розвитку дитини, зокрема яскравий зміст уроку (цікава структура, оригінальні тексти, емоційне, образне, переконливе і багате мовлення вчителя, незвичайні способи визначення й оформлення навчального завдання), відчуття і сприйняття прекрасного через мистецькі твори, красиве в природі, вчинках, діях.

ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ – 1. Вид навчального матеріалу (словосполучення, речення, тексти), які використовують

із певною навчальною метою, наприклад, для ілюстрації функцій мовних одиниць у мовленні, попередження і виправлення помилок тощо. Крім того, **Д. м.** у методиці називають завдання, здебільшого індивідуального, диференційованого характеру, які пропонують учням для самостійного виконання. Останнім часом спостерігаємо добір **Д. м.**, спрямованого на формування ключових компетентностей і наскрізних умінь здобувачів освіти, що й зумовлює його тематику. 2. Особливий тип методичного посібника (навчального посібника) для, у якому представлено наочні матеріали (схеми, таблиці, карти пам'яті) або завдання для певного класу. У методиці навчання української мови є практика укладання таких посібників, що містять завдання з певного розділу.

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ – ігри, ігрові ситуації, які застосовують в освітньому процесі задля розвитку когнітивних здібностей, емоційного інтелекту, пізнавальної активності, креативності учнів. **Д. і.** реалізують вимоги розвивального навчання (формують навички спостережливості й аналізу мовних явищ, інтенсифікують формування наскрізних умінь, розвивають спостережливість, увагу, пам'ять, мислення, сенсорні орієнтації учнів). Розрізняють такі **Д. і.**: ігри-завдання, ігри-загадки (ребуси, шаради, кросворди, чайнворди тощо); запитання-завдання для тематичних групових опитувань з елементами змагання («Ерудит», «Найрозумніший», «КВК» тощо); в) створення ситуацій за типом «знайди вихід» для організації колективної творчої роботи; г) ігри-казки (частіше для учнів молодшого шкільного віку) з елементами спостереження, фантазування тощо. **Д. і.** мають такі переваги: забезпечення ефективності в засвоєнні знань, формуванні вмінь і навичок, здобування досвіду роботи в команді; розвиток у здобувачів освіти навчально-творчої діяльності (планування, рефлексія, контроль, самоконтроль). Систематичне використання **Д. і.** забезпечує розширення світогляду, збагачення словникового запасу учнів, формує стійку зацікавленість до предмета, уміння працювати в команді, відповідальність за результати своєї роботи.

ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ – основні положення

функційно-технологічної організації навчання, що є опорою теорії і практики навчання, частиною теорії функційної організації навчання. Загальні положення, які застосовують у процесі вивчення шкільних предметів на всіх етапах навчання.

ДИСЕРТАЦІЯ (від лат. *dissertatio* – міркування; дослідження; повідомлення; *dissertare* – обговорювати, міркувати, розвивати думку у формі доповіді; обмінюватися поглядами) – авторське науково завершене дослідження, що відкриває новий напрям у науці, започатковує досі не відомий підхід чи розв’язання складної проблеми, досліджує ще не відоме явище чи поняття або розв’язує низку завдань, що забезпечать подальший поступ у цій проблемі чи галузі.

ДИСКУСІЙНЕ МОВЛЕННЯ – мовлення, метою якого є пошук єдиного правильного розв’язання проблеми самими учасниками дискусії. Сфера використання **Д. м.** – наукові заклади, громадські заходи, конференції, круглі столи.

ДИСКУСІЯ – усна (або писемна) форма організації мовлення, у процесі якої розглядають протилежні погляди, думки; комунікативна взаємодія групи учнів, організованих для обміну думками, обговорення певної проблеми, спірного питання. Цілі **Д.** визначає вчитель. Вони можуть бути різноманітними, як-от: дійти згоди в поглядах на проблему; висловити різні погляди на порушену проблему; допомогти учням усвідомити глибину й складність питання, яке розглядають, тощо. **Д.** як метод сприяє засвоєнню знань, формуванню вмінь (зіставляти, порівнювати, аналізувати, формулювати й обстоювати свою думку і т. ін.), накопиченню суб’єктного досвіду учнів.

ДИСПУТ – попередньо підготовлене публічне обговорення складного суперечливого питання (про переглянутий кінофільм, виставу і т. ін.), у процесі якого наявні різні (іноді протилежні) погляди. **Д.** у лінгводидактиці може бути формою навчання (урок у формі диспуту), побудований за чітким сценарієм, що передбачає обговорення складного питання. Зазвичай **Д.** проводять у старших класах. Мета **Д.** – дати учням змогу колективно пройти шляхом пошуку істини.

У підготовці й проведенні диспуту виділяють такі етапи: *підготовчий* (визначають предмет, ставлять мету, актуалізують потрібні опорні знання учнів, створюють відповідний психологічний мікроклімат), *основний* (проведення диспуту) та *підсумковий* (учитель підсумовує й аналізує перебіг уроку й висловлені в процесі Д. думки). Залежно від *дидактичної мети* й *характеру обговорення* Д. поділяють на Д.-роздуми, Д.-доведення, Д.-узагальнення, Д.-імітації.

ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА – форма здобуття освіти, що відбувається за умови фізичного розділення суб'єктів освітнього процесу в просторі і часі, механізм реалізації якої забезпечують відповідні технології дистанційного навчання.

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ – форма навчання на відстані, коли надання навчального матеріалу й забезпечення взаємодії суб'єктів освітнього процесу здійснюють за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних засобів, спроможних забезпечити досягнення відповідних освітніх результатів.

ДИСТАНЦІЙНИЙ КУРС – навчальний курс, представлений на електронних носіях, зміст якого поділений на смислові блоки (модулі). Складниками поняття «Д. к.» вважають *підручник* або *опорний конспект курсу*, що містить усі необхідні матеріали; у разі необхідності курс можна доповнити хрестоматіями або довідково-інформаційними виданнями; *методичні рекомендації з вивчення предмета* – своєрідний путівник з курсу, що зіставляє розділи підручника, робочих зошитів, лабораторного практикуму, відео- та аудіодоповнень, надає відомості про види і форми контролю (до методичних рекомендацій доцільно закладати орієнтовні дані про обсяги того чи того розділу, що дасть змогу здобувачам освіти зіставити здобуті результати навчання із середніми значеннями, а педагогам – здійснювати моніторинг і заходи контролю).

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАВЧАННЯ – моделювання різнопланового процесу навчання, що передбачає групування учнів із урахуванням їхніх індивідуальних особливостей.

ДІАЛОГ – вид спілкування, у процесі якого двоє учасників по чергово обмінюються репліками.

ДІАЛОГ ДИСКУСІЙНИЙ – спілкування, в основі якого – зіткнення різних думок, поглядів на явища, події, факти, дії, вчинки тощо.

ДІАЛОГ ІНФОРМАЦІЙНИЙ – спілкування, у процесі якого мовці реалізують намір «обмінятися інформацією», «добути інформацію».

ДІАЛОГ НАВЧАЛЬНИЙ – спілкування учасників освітнього процесу задля обміну інформацією, спільного пошуку інформації, перевірки достовірності інформації або рівня володіння нею.

ДІАЛОГ ФАТИЧНИЙ – обмін висловленнями лише заради підтримування розмови.

ДІЯЛЬНІСНА ЗДАТНІСТЬ – стан психологічної готовності суб'єкта до певної діяльності, що характеризується типом мотивації, ступенем емоційної привабливості предмета діяльності й вольовим налаштуванням на виконання діяльності [75, с. 33].

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД – спрямування освітнього процесу на оволодіння різними видами діяльності, у процесі якої учні здобувають знання, набувають діяльнісного досвіду, формують навички взаємодії зі світом, суспільством, іншими людьми. *Мета Д. п.* – навчити учнів бути суб'єктом своєї діяльності (ставити цілі, розв'язувати завдання, відповідати за результат), володіти різними видами діяльності, завдяки яким вони зможуть організувати власний освітній простір і досягати бажаних результатів. *Виразні процесуальні ознаки:* діалогічна цілісність: особистість учня – особистість учителя; навчати діяльності – це передусім робити її мотивованою, навчати учнів цілевизначення й пошуку способів і засобів досягнення цілей, формувати вміння контролювати й оцінювати себе; діялісно-комунікативна активність учнів; проєктування індивідуальних досягнень учнів у всіх видах діяльності, сенситивних їхньому розвитку. *Функції суб'єктів освітнього процесу:* 1. *Учитель:* забезпечує організацію навчальної діяльності; формулює цілі; проєктує навчальну діяльність; планує навчальне співробітництво з учнями; ініціює, стимулює

пошук ідей, інформації; координує і коригує діяльність учнів; відкриває перед учнем весь спектр можливостей; створює настанови на вільний, але відповідальний і обґрунтований вибір тієї чи тієї можливості (або знаходження можливостей). 2. *Учень*: переорієнтовує свою роль і позицію в освітньому процесі з «мене навчають» на «я вчуся»; формулює цілі; усвідомлює, як конкретні знання «вмуровані» в конкретну діяльність; має стійку мотивацію; володіє конкретними діями, операціями (аналізую, уявляю, застосовую, виявляю, порівнюю, узагальнюю, вибираю та ін.); прогнозує результати навчальної діяльності; здійснює самоконтроль і самооцінювання. Діяльнісне навчання української мови – це усвідомлення того, як конкретні знання про мову «вмуровані» в конкретну діяльність мовця [16].

ДІЯ – реалізаційний компонент діяльності, спрямований на виконання певного завдання.

ДІЯЛЬНІСТЬ – активність людини, що має усвідомлюваний характер і спрямована на досягнення поставленої мети, яку визначає потреба. Зміст структури діяльності визначають такі складники: потреба, мотив, мета, дії, операції, результат [61, с. 184–185].

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ – складник освітнього процесу; вид самостійної діяльності учнів, спрямований на закріплення знань, удосконалення вмінь і навичок, здобутих на уроці. **Д.з.** має бути доступним, диференційованим, сприяти свідомому засвоєнню знань, формуванню вмінь і навичок, передбачати застосування творчості, містити елемент новизни, вирізнятися варіативністю, що дає змогу учням обрати оптимальний варіант **Д.з.** Останнім часом окреслено тенденцію до застосування варіативних **Д.з.** (з кількох варіантів учням пропонують самостійно обрати один і виконати його), що забезпечує врахування індивідуальних особливостей, емоційного стану учнів, їхніх уподобань, формування відповідальності за власний вибір.

ДОПИС – стаття, повідомлення про що-небудь, які кореспонденти або читачі пишуть для газети, журналу і т. ін.

ДОПИС У СОЦМЕРЕЖАХ – вираження думок автора з формулюванням власного ставлення до описаної події чи ситуації.

ДОСТУПНІСТЬ НАВЧАННЯ – загальнодидактичний принцип, що передбачає врахування вікових особливостей і рівня підготовленості учнів у процесі навчання. Реалізується в процесі добору змісту і способів викладу навчального матеріалу, дидактичного матеріалу, вправ і завдань. Відповідно до принципу **Д. н.** вправи і завдання мають бути спрямованими на активізацію мовленнєвої діяльності учнів, проте посильними й цікавими для них.

ДОЦІЛЬНІСТЬ (ДОРЕЧНІСТЬ) МОВЛЕННЯ – комунікативна якість мовлення, що означає відповідність його меті та умовам спілкування. **Д. (д.) м.** зумовлює добір мовних засобів, відповідних темі висловлення, його логічному змістові, емоційному забарвленню. **Д. (д.) м.** потребує врахування ситуацій, складу співрозмовників, форм (усного чи писемного) мовлення. До засобів забезпечення **Д. (д.) м.** належать такі: інтонація, риторичні запитання, звертання, тональність тощо. **Д. (д.) м.** залежить від мовця, його мовленнєвої поведінки, умінь установити контакт зі співрозмовником. Доцільним (доречним) мовлення може бути лише тоді, коли воно правильне, логічне, точне і багате.

ДОСВІД ПЕДАГОГІЧНИЙ – особистісне надбання, що передбачає певний обсяг знань, умінь і навичок, здобутих у процесі власної педагогічної діяльності, засвоєних і осмислених раціональних здобутків педагогічної спадщини. **Д. п.** – важливе джерело збагачення практики, потужний імпульс розвитку педагогічної думки, об'єктивний критерій істинності вироблених педагогічною практикою теоретичних положень, принципів, технологій, форм, методів і прийомів навчання.

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ – специфічна людська діяльність, що регулюється свідомістю й активністю особистості, спрямована на задоволення пізнавальних та інтелектуальних потреб, предметом якої є здобування нового знання; вища форма самоосвітньої діяльності учнів. **Д. д.** полягає в самостійному здійсненні операцій порівняння, висуненні гіпотез, їх перевірці

на основі аналізу фактів, організації спостережень тощо. Процес дослідження має індивідуальний характер, пов'язаний із пошуком відповіді на творче, дослідницьке завдання.

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ – метод, в основу якого покладено ідею про подібність етапів і логіки навчального й наукового пізнання. Передбачає таку організацію освітнього процесу, за якої учень засвоює елементи методології та методики наукового аналізу явищ і процесів та оволодіває вміннями самостійно здобувати нові для нього знання.

ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ – завдання, що передбачають залучення учнів до висунення припущень, самостійних власних спостережень, на основі яких вони встановлюють зв'язки предметів і явищ дійсності, доходять певних висновків, пізнають закономірності тощо. **Д. з.** вмотивовують вивчення мовної теорії, вносять елемент новизни в урок української мови, сприяють вихованню в учнів активності, ініціативності, розвивають їхнє мислення, креативні здібності. **Д. з.** передбачають роботу з лексикографічними й іншими довідковими виданнями, а також безпосередньо з різними видами тексту в процесі дослідження семантики, стилістичної ролі певного мовного явища тощо.

ДОСТОВІРНА ІНФОРМАЦІЯ – та, що не викликає сумнівів і відповідає дійсності. **Д. і.** визначає її властивість відображати реальні об'єкти з необхідною точністю.

ДОСТУПНІСТЬ НАВЧАННЯ – загальнодидактичний принцип, що передбачає врахування вікових особливостей і рівня підготовленості учнів у процесі навчання. Реалізується під час визначення змісту навчання, добору теоретичного й дидактичного матеріалу. Дотримання принципу **Д. н.** допомагає пов'язати теорію з практикою, навчання із докільням. Відповідно до вимог принципу **Д. н.** вправи і завдання на уроках української мови мають бути спрямованими на активізацію мовленнєво-мисленнєвої діяльності учнів, водночас посильними й цікавими для них.

ЕКСКУРСІЯ – тематичний або комплексний вид пізнавальної діяльності людини, а саме: колективні подорожі, походи до музеїв, визначних місць, подорожі до історичних об’єктів із загальноосвітньою, науковою метою. **Е.** набула великого значення як форма й метод навчально-виховної роботи в школі, у діяльності культурно-освітніх закладів, у позашкільній роботі. **Е.** організовують до музеїв письменників, краєзнавчих музеїв, проводять уроки-екскурсії за фотоальбомами, екскурсії в природу тощо. **Е.** сприяють збагаченню життєвих вражень учнів, розвитку вміння спостерігати, вивчати й точно висловлювати свої враження від побаченого.

ЕКСПЛІЦИТНІСТЬ – спосіб представлення інформації за допомогою вербальних засобів. **Е.** протиставляють імпліцитності – невербальному способу представлення інформації, які завжди поєднуються в умовах комунікації і в актуалізованих текстах, створюючи смислову багатосаровість тексту на підставі асиметрії форми та змісту.

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ – виразно-зображувальна якість мовлення, піднесена виразність, соціально й психологічно мотивована властивість мовного знака, що деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу слухача або читача.

ЕКСПРОМТ – різновид імпровізації, виступ без підготовки.

ЕКСТРАВЕРТ – людина, інтереси якої спрямовані на об’єкти зовнішнього світу; особистість контактна, товариська, комунікабельна.

ЕЛЕКТИВНИЙ КУРС – обов’язкова навчальна дисципліна, обрана з кількох пропонованих на вибір.

ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОТЕКА – інформаційна система, що уможливорює зберігання, застосування колекції різноманітних електронних документів (текстових, графічних, відео тощо), передачу їх користувачам завдяки можливостям інтернету.

ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДРУЧНИК – електронне навчальне видання, що містить систематизований виклад навчального матеріалу з певного предмета

відповідно до вимог чинної програми, офіційно затверджене для використання в освітньому процесі. **Е. п.** забезпечує можливість самостійно чи з педагогом опанувати навчальний курс, уможлиблює використання великих обсягів інформації, зокрема текстової, графічної, мультиплікації, звуку, анімації, відео, що сприяє підвищенню ефективності навчання за рахунок сприйняття інформації відразу кількома органами чуття паралельно. **Е. п.**, представлений у мережі «Інтернет», збільшує його доступність незалежно від часу й місця перебування користувачів.

ЕМОЦІЯ – загальна активна форма переживання організмом своєї життєдіяльності, реакція психіки на задоволення чи незадоволення потреби. Психічна картина реагування людини на життєві ситуації, явища; це пристрасне ставлення людини до світу, що оточує її, до того, що з нею відбувається. Безпосереднє тимчасове переживання певного почуття і називають емоцією. **Е.** вужчі за почуття. Наприклад, якщо розглядати почуття, які відчувають болільники на стадіоні, почуття любові до футболу, хокею, тенісу і спорту загалом, то їх не можна назвати емоцією. Емоції будуть виражені станом насолоди, захоплення, які переживає, відчуває болільник, спостерігаючи за гарною грою висококласних спортсменів.

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ – потенційна здатність людини опанувати основи самовладання. Основа **Е. і.** – здатності мотивувати себе і, незважаючи на труднощі, наполегливо йти до мети; уміння стримувати імпульсивні дії та відкладати задоволення, контролювати свій настрій і не давати змоги стражданням блокувати раціональне мислення, співпереживати й сподіватися [31, с. 77].

ЕМПАТІЯ – здатність бути уважним, розуміти й цінувати почуття інших, «читати емоції» інших людей [65, с. 107]; здатність відчути емоційний стан інших людей, розуміти їхні переживання, думки, почуття і співпереживати їм і/або співчувати.

ЕМПАТІЯ КОМУНІКАТИВНА – комплексне поняття, пов'язане зі співпереживанням, здатністю учасників комунікації розуміти, відчувати емоції,

почуття, свідомість одне одного, що сприяє успішності комунікації, виформуванню сприятливої атмосфери спілкування.

ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ – функційний різновид літературної мови, що обслуговує сферу письмових відносин; використовують **Е.с.** переважно в листуванні.

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ТЕКСТ – текст, написаний епістолярним стилем; продукт писемного мовлення, головний складник епістолярного спілкування (посередництвом листів). **Е. т.** характеризує багато чинників: *узус* (прийняте носіями певної мови вживання слів, словоформ, синтаксичних конструкцій); *жанр листа*, *соціокультурний рівень* комунікантів, *умови перебігу* мовленнєвого акту; *форма спілкування*, що визначають мотиви комунікації; співвіднесеність комунікантів у часі й просторі.

ЕСЕ (ЕСЕЙ) – невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і передбачає висловлення власних думок, вражень, сприяє формуванню в учнів системи ставлень.

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ – спрямування освітнього процесу на формування здатності бачити й відчувати красу, розуміти прекрасне в природі, мистецтві, у взаєминах людей, у мові й мовленні, у діях і вчинках.

ЕСТЕТИЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ – здатність людини розуміти, інтерпретувати та виражати почуття, викликані певним об'єктом або досвідом. **Е. і.** починається з розвитку естетичної чутливості, потребує глибокого розуміння та поваги до чутливості інших людей; розуміння відмінності між хорошим і поганим смаком і проявлення чутливості до хороших смаків інших (естетична емпатія) – це цінні інструменти візуалізації й передбачення, хто і як відреагує або не відреагує на естетичне вираження, наприклад, продукту чи послуги [5, с. 24].

ЕСТЕТИЧНИЙ СМАК – вироблена суспільною практикою здатність людини оцінювати різноманітні естетичні властивості крізь призму естетичних категорій і власного досвіду, насамперед відрізнити прекрасне від потворного, огидного. **Е. с.** розглядають як єдність об'єктивного і суб'єктивного, адже в

судженнях смаку відбиваються якості не тільки предмета, який ми сприймаємо, а й суб'єкта, який сприймає і оцінює цей предмет. **Е. с.** відображає індивідуальні смаки, культуру суб'єкта, його освіту, соціальну й національну належність.

ЕСТЕТИЧНІСТЬ – краса, художність чого-небудь. **Е.** мовлення найповніше виявляється в мовленнєвій стилістиці, що має у своїй основі усталені норми (фонетично-вимовні, лексичні, фразеологічні й граматичні) літературної мови. Порушення цих норм (наприклад, уживання невластивої певному стилю лексики тощо), усе випадкове в мовленні (крім найбільш вдалих, індивідуально-оказіональних неологізмів), зазвичай, несумісне з мовленнєвою культурою, з її етикою й естетикою.

ЕТИМОЛОГІЧНА ДОВІДКА – повідомлення (усне чи письмове), інформація про походження й історію окремих слів і морфем.

ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМУНІКАЦІЇ – прогнозована продуктивність, успішність комунікативних дій, яку забезпечує людина, здатна вибудовувати комунікацію й просуватися в процесі спілкування до бажаної мети.

ЕФЕКТИВНІСТЬ УРОКУ – результат творчого пошуку вчителя, якого досягнуто завдяки застосуванню досконалих методик навчання, ґрунтовної професійної підготовки. **Е. у.** залежить від загальної й педагогічної культури вчителя, його ерудиції, світогляду, ставлення до своєї роботи.

ЖАНР МОВЛЕННЯ – типовий спосіб побудови мовлення в конкретній ситуації, призначений для передавання певного змісту; мовно-композиційне оформлення типових ситуацій соціальної взаємодії людей; зразок, зліпок мовної поведінки людини в конкретній ситуації спілкування. Особливістю **Ж. м.** називають мовне й позамовне оформлення характерних для соціуму ситуацій взаємодії людей; до **Ж. м.** уналежнюють бесіду, вітання, пояснення, світську розмову, сповідь, осуд, пропону (пропозицію), згоду, відмову, співчуття, тост тощо.

ЖАРТ – жанр мовлення, що містить інформацію, сказану для розваги, сміху; дотеп, витівка. Комунікативна мета **Ж.** – порозважатися, викликати сміх. **Ж.** може бути доброзичливим, іронічним і навіть саркастичним.

ЖЕСТИ – невербальний засіб спілкування, рухи тіла чи рук, що супроводжують або замінюють мовлення. Розрізняють **Ж.** емоційні, вказівні, символічні, зображальні. **Ж.** використовують як допоміжний засіб спілкування людей, **Ж.** повинні не заважати, а допомагати спілкуванню, узгоджуватися з мімікою.

ЗАВДАННЯ – усна чи письмова інструкція, що визначає і пояснює порядок і способи роботи з навчальним матеріалом. Чіткість формулювання **З.** значною мірою впливає на ефективність вправ.

ЗАВДАННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК НАУКИ поділяють на фундаментальні і прикладні. *Фундаментальні завдання* – дослідження процесів вивчення учнями української мови, оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності (говорінням, слуханням, читанням і письмом) для формування компетентного мовця. Значення закономірностей, принципів, методів, прийомів і засобів навчання. До фундаментальних завдань належать розроблення концептуальних засад навчання української мови в різних типах закладів освіти, методик і технологій формування ключових компетентностей і наскрізних умінь учнів тощо. *Прикладні завдання* навчання української мови значною мірою визначають дослідження педагогічної і вікової психології: *для чого навчати* (мета і завдання шкільного курсу української мови); *чого навчати* (визначення змісту навчання); *як навчати* (чому саме так, а не інакше; розроблення й обґрунтування технологій і методик навчання); *кого навчати* (урахування психологічних особливостей здобувачів освіти); *як перевірити досягнення освітніх результатів* (розроблення критеріїв оцінювання тощо). Ці завдання пов'язані зі створенням програм, підручників, посібників та інших навчальних засобів. Усі завдання пов'язані між собою: розв'язання прикладних завдань спирається на фундаментальні дослідження.

ЗАГАДКА – вид вправи, для якої дидактичним матеріалом слугує фольклорний жанр, що характеризується лаконічністю, образністю, чіткістю. **З.** використовують на уроках української мови для ілюстрування мовних явищ тощо; створення проблемної ситуації; посилення пізнавального інтересу та ін.

ЗАГОЛОВОК – комунікативна одиниця, що стоїть у позиції перед текстом і є показником його цілісності й відносної автономності.

ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК – вид навчальної діяльності учнів, спрямованої на реалізацію принципу міцності засвоєння матеріалу, удосконалення здобутих знань, набутих умінь і навичок; **З. з. у. н.** реалізують під час виконання різноманітних вправ і завдань.

ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ – властивість пам'яті зберігати здобуту інформацію. **З.** може бути довільним і мимовільним. *Довільному З.* сприяє активна розумова діяльність, *мимовільному* – зацікавлення, опора на різні відчуття, порівняння з невідомим.

ЗАПОБІГАННЯ ПОМИЛКАМ – система роботи, в основі якої лежить усвідомлення орфографічних, граматичних і пунктуаційних правил, вироблення навичок самоконтролю під час виконання різноманітних вправ, зокрема особливу роль посідає робота зі словниками, редагування, добір прикладів до правил, робота над помилками тощо.

ЗАПРОШЕННЯ – жанр мовлення, в основі якого – коротке повідомлення про якусь подію і прохання взяти в ній участь.

ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК – процес самостійного і творчого використання здобутих на уроках знань, сформованих умінь і навичок у різних навчальних і життєвих ситуаціях.

ЗАХВАТ – велике внутрішнє піднесення, почуття радісного задоволення, стан зачарованості, позитивне емоційне збудження.

ЗАХОПЛЕННЯ – 1. Внутрішня мотивація до дії: дослідити, вивчити щось нове, глибше в чомусь розібратися; зробити щось дійсно; 2. Стан, емоції, які неможливо описати одним словом, прояв вищого задоволення від чого-небудь; 3. Жанр мовлення, що передбачає висловлення великого внутрішнього

піднесення, почуття радісного задоволення, стану зачарованості, позитивного емоційного збудження.

ЗГОДА – жанр мовлення, що містить позитивну, ствердну відповідь; реагування на пропозицію (пропонову), запрошення.

ЗДАТНІСТЬ УЧНЯ – сукупність таких генетично зумовлених характеристик особистості, що визначають успішність навчання будь-якої діяльності й удосконалення в ній. **З.у.** до навчання сприяє формуванню й розвитку в нього здібностей.

ЗДІБНОСТІ – індивідуально-психічні властивості людини, що відповідають вимогам певної діяльності і є умовою успішного здійснення її. **З.** є стабільними й тривалими в часі; мають *індивідуальний* характер, бо є різними в різних людей і за видами, і за рівнем розвитку; це *психічні* властивості, оскільки для їх вияву потрібні психічні, а не фізичні якості людини (так, для гарного піаніста важливим є музикальний слух, а не форма пальців); ці властивості є *умовою успішного виконання діяльності* [61, с. 225].

ЗДІБНІСТЬ УЧНЯ – стійка індивідуальна психічна властивість, сформована в процесі навчання. Виявляється **З.у.** у процесі навчання, набуття певних умінь і навичок, залучення до творчої діяльності. Сукупність здібностей називають обдарованістю. Визначальними в розвитку здібностей є умови життя та взаємодія з довкіллям. Кожна **З.у.** є складною синтетичною характеристикою, у якій поєднано окремі психічні властивості (чутливість, спостережливість, особливості пам'яті, уяви, мислення). Вищим ступенем розвитку **З.у.** є талант.

ЗДІБНОСТІ МОВНІ – сукупність психологічних і фізіологічних умов, що забезпечують засвоєння, відтворення й адекватне сприйняття мовних знаків мовного колективу, об'єднують здібність аналізувати мовні явища, лінгвістичну спостережливість, мовне чуття й пам'ять.

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ – поведінка й мислення людини, що демонструють дбайливе ставлення до фізичного й духовного здоров'я, намагання зміцнювати здоров'я.

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – здатність дотримуватися норм здорового способу життя й бути особисто відповідальними за вибір способу життя. Ця здатність свідчить про дієвість здобутих знань про згубні й шкідливі звички, правила особистої гігієни, фізичну культуру людини тощо. Важливе значення має досвід реалізації цих знань у процесі життєдіяльності й готовність до цього, тобто прийняття здоров'язбереження як цінності, дотримання норм здорового способу життя, регулювання власного психосоматичного й емоційного стану.

ЗМІСТОВНІСТЬ МОВЛЕННЯ – інформаційне насичення мовлення, що є результатом глибокого осмислення теми й головної думки висловлення, докладного ознайомлення з наявною інформацією теми; різнобічне та повне розкриття теми, уникнення невиправданих повторів, зайвого.

ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ – цілеспрямований процес здобування знань, формування предметної, ключових компетентностей, наскрізних умінь учнів в умовах поєднання навчання наживо під безпосереднім керівництвом учителя із самостійною роботою учнів, що передбачає використання різних технологій задля досягнення мети освітнього процесу. Виділяють кілька варіантів «змішування», зокрема поєднання очного й дистанційного навчання, самостійного навчання та співпраці в класі; поєднання традиційних підручників та інших навчальних матеріалів з електронними ресурсами. Найбільш поширеною в Україні є практика поєднання очного навчання з дистанційним.

ЗМІШАНИЙ ТЕКСТ – текст, у якому поєднано текстові фрагменти з графічними елементами. У чітко структурованих змішаних текстах усі складники взаємопов'язані й доповнюють одне одного.

ЗНАННЯ – перевірений суспільно-історичною практикою і підтверджений логікою результат процесу пізнання дійсності; адекватне її відображення у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, суджень, теорій. Обов'язковими ознаками справжніх **З.** є широка ерудиція, мобільність, осмисленість, систематичність, усвідомленість. Як складник світогляду людини

З. значною мірою визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди й переконання, вольові риси особистості та є одним із джерел нахилів й інтересів дитини, необхідною умовою розвитку її здібностей.

ЗОВНІШНЯ МОТИВАЦІЯ – мотивація, що живиться зовні засобами різноманітних заохочень, винагород тощо.

ІГРОВА ВПРАВА – *див.: ВПРАВА ІГРОВА.*

ІДЕНТИФІКАЦІЯ – процес неусвідомленого ототожнення себе з іншим суб'єктом, твариною, предметом, групою, взірцем, ідеалом, організацією, соціальним інститутом [43, с. 58].

ІДЕЯ (вона ж – **ОСНОВНА ДУМКА**) – авторський намір: з якою метою це зображено (*коли кажемо: автор привертає увагу до...; ... показує переваги...; змушує читача задуматися над ...; ...утверджує думку про...; ...викликає певні емоції; ...засуджує...; ...викриває чийсь наміри; ...закликає до ... тощо*).

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ – організація освітнього процесу, що передбачає вибір методів, прийомів, темпу навчання з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, рівня розвитку їхніх здібностей до навчання. **І. п. н.** на уроках української мови здійснюють в умовах колективної навчальної роботи з класом та в межах завдань і змісту освіти: усі учні мають оволодіти знаннями, уміннями й навичками в обсязі, який визначає чинна програма, спираючись на Державний стандарт базової середньої освіти. Однак рівень підготовки й розвитку здібностей до навчання не в усіх учнів однаковий. Це й зумовлює необхідність **І. п. н.** **І. п. н.** передбачає ґрунтовну підготовку педагога, глибокі знання індивідуальних особливостей дитини, її духовного світу. Важливість **І. п. н.** полягає у сприянні розвитку пізнавальних здібностей усіх учнів, урахуванні їхніх нахилів, інтересів та ін. Мета **І. п. н.** – забезпечення ефективної роботи всіх учнів на всіх етапах навчання.

ІНІЦІАТИВНІСТЬ – діяльнісна характеристика людини, реальним виявом якої є продукування великої кількості яскравих нових ідей, планів,

багата уява. Ініціативній людині властиво починати нові проєкти, братися за нові справи, об'єднувати довкола себе людей цікавими ідеями й пропозиціями.

ІНСТРУКЦІЯ – жанр мовлення, що містить перелік дій, завдяки яким можна досягнути необхідних результатів. *Мета І.* – пояснити правила, що регулюють безпеку дій, здоров'я чи діяльності (*І. з техніки безпеки*), навчають правильно користуватися приладами, предметами, знаряддям тощо (*інструкція з експлуатації*), ознайомлюють із правилами гри, послідовністю приготування страви чи виготовлення виробу. **І.** містить перелік правил, виконання або невиконання яких вплине безпосередньо на якість певної діяльності, здоров'я, життя чи безпеку адресата. Адресант у цьому жанрі прихований, тому звертання не передбачено. Але особливості його треба враховувати, укладаючи текст так, щоб він був зрозумілий.

ІНТЕГРАТИВНЕ МИСЛЕННЯ – здатність бачити всі аспекти проблеми та можливі стандартні шляхи розв'язання її [8, с. 31].

ІНТЕГРАЦІЯ – процес і механізм об'єднання і зв'язності елементів, характеризується інтегральністю, системоутворювальними змінними, факторами, зв'язками тощо; один із провідних принципів реформування змісту загальної середньої освіти, що забезпечує поєднання змісту споріднених предметів або змістових питань із різних освітніх галузей. **І.** забезпечує цілісне пізнання світу і здатність людини системно мислити в розв'язанні практичних завдань; створення умов для становлення в учнів особистісно-багатовимірної картини світу й усвідомлення себе в цьому світ. Останнім часом відбувається розроблення програм інтегрованих мовно-літературних курсів.

ІНТЕЛЕКТ – здатність пізнавати й розв'язувати проблему, що об'єднує пізнавальні здібності; сукупність розумових здібностей. За допомогою **І.** людина вчиться, тобто здобуває нові знання й удосконалює свої розумові здібності; розуміє мову та абстрактні ідеї; обдумує бажаний для неї результат (проблеми тощо) і складає план досягнення його, а потім безпосередньо здійснює заплановане, роблячи висновки (зі своєї діяльності та з діяльності інших) і вдосконалюючи свій практичний досвід; особливість, що суттєво

впливає на навчання. Сучасні психологи загалом погоджуються, що люди мають щонайменше два типи **I**. *Рухомий I* – це здатність міркувати, зауважувати взаємозв'язки, мислити абстрактно і втримувати інформацію в пам'яті під час роботи над певним завданням. *Кристалізований I* – це накопичені людиною знання про світ і процедури або ментальні моделі, сформовані на основі попередніх знань і досвіду. Укупі ці два типи інтелекту дають змогу вчитися, мислити й розв'язувати завдання [5, с. 127].

ІНТЕНЦІЯ (від лат. «намір», «прагнення») – осмислений намір (мета) мовця, що зумовлює внутрішню програму мовлення та способи її здійснення; спрямованість свідомості, мислення на будь-який предмет. **I** містить такі складники: 1) осмислення бажання домогтися певної результативності від спілкування; 2) усвідомлення необхідності здійснити певні мовні дії для досягнення цього наміру; 3) конкретну мотивацію мовленнєвої дії як поштовх до здійснення комунікативного акту. **I** є важливим елементом породження мовлення й супроводжує всі види мовленнєвої діяльності.

ІНТЕРАКТИВНА ДОШКА – засіб навчання, що поєднує ознаки звичайної дошки з можливостями комп'ютера; електронна дошка, яку використовують для презентації навчального матеріалу.

ІНТЕРАКТИВНІСТЬ – текстова-дискурсна категорія, представлена суб'єктно-об'єктно-суб'єктною взаємодією адресанта й адресата на підставі знакового континууму тексту, інтенцій, стратегій, тактик комунікації та програми адресованості повідомлення тексту.

ІНТЕРПРЕТУВАННЯ ТЕКСТУ – відтворення тексту з приписуванням йому певного значення чи цінності.

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ – мимовільне перенесення, накладання ознак однієї мови на іншу в мовленнєвій практиці двомовної людини. Інтерференція виявляється як іншомовний акцент у мовленні людини-білінгва; вона охоплює всі мовні рівні, але найпомітніша на фонетичному.

ІНТОНАЦІЯ – складники усного мовлення (мелодика, ритм, темп, інтенсивність, акцентний лад (зокрема, логічний наголос), тембр, висота тону, паузація), що формують загальний звуковий малюнок висловлення.

ІНФОГРАФІКА – спосіб подання інформації, призначеної для сприйняття чи запам'ятовування, засобами різноманітних графічних знаків.

ІНФОРМАТИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ – якісна характеристика мовлення, що свідчить про насичення його змістом.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ – технології, що ґрунтуються на застосуванні в освітньому процесі комп'ютерних, телекомунікаційних засобів.

ІНФОРМАЦІЯ – надані кимось чи здобуті самостійно відомості про осіб, предмети, факти, події, явища й процеси тощо. Її притаманні такі характеристики: цінність, достовірність, повнота, актуальність, доступність, об'єктивність.

ІНФОРМАЦІЯ ГРАФІЧНА – відомості, подані у вигляді малюнків, схем, діаграм тощо.

ІНФОРМАЦІЯ ЗВУКОВА – відомості, передані засобом звукових коливань. Якусь частину цієї інформації створила природа (наприклад, звуки грому означають наближення грози), а решту – людина (дзвінок у школі інформує про початок чи закінчення уроку).

ІНФОРМАЦІЯ МУЛЬТИМЕДІЙНА – подання інформації за допомогою комбінування різних форм представлення інформації, наприклад, аудіо, тексту, зображень, анімації, інтерактивності та відео.

ІНФОРМАЦІЯ ТЕКСТОВА – відомості, подані у формі письмового тексту. Переваги **Т. і.** полягають у тому, що її зручно створювати, обробляти і зберігати на різних носіях.

ІНФОРМАЦІЯ ЧИСЛОВА – відомості, подані у вигляді чисел.

ІСТОРИЗМ – слова або стійкі словосполучення, що називають зниклі предмети, явища людського життя. Її належать до пасивного словника і не мають синонімів у сучасній мові. Їх використовують у текстах задля правдивого відтворення епохи, у якій вони виникли й функціювали. *Упившись*

квітневими променями сонця, похитуючись, **фаєтон** зупинився біля будинку (Є. Кужавська). Боярине, прошу зажити з нами хліб-солі (Леся Українка). Се що зазвичай? Я не холопка з **вотчини** твоєї (Леся Українка).

ІСТОРИЗМ У ВИКЛАДАННІ ПРЕДМЕТА – принцип навчання, що забезпечує розуміння розвитку мови. На уроках української мови реалізують, використовуючи відомості з історії української мови, історії України. Наприклад, пояснити учням особливості написання назв міст *Маріуполь*, *Мелітополь*, *Сімферополь* і *Бориспіль*, *Тернопіль* допоможе історична довідка: - *поль* – елемент запозичений і походить від давньогрецького слова *πόλις* (polis) «місто, місто-держава»; назви міст із компонентом *-піль* – слов'янського походження, у них друга частина походить від слова *поле*, де в закритому складі голосний *о* за законами української мови перейшов в *і*: *Бориспіль* - «*Борисове поле*».

Привертання уваги учнів до важливих і вагомих аспектів походження та розвитку української мови, історії її функціонування (не завжди вільного) є запорукою свідомого і критичного ставлення до національної історії, сприяє формуванню національної ідентичності та патріотизму. Історичні відомості пропонують для кращого розуміння закономірностей сучасної української літературної мови, а не для обов'язкового заучування.

КАЛЕНДАРНЕ ПЛАНУВАННЯ – робочий індивідуальний документ учителя, що являє собою стиснений творчий варіант програми, де теми змістового компонента узгоджено із кількістю уроків у конкретному класі й закріплено за датами. Кожен учитель створює **К. п.** терміном на навчальний рік, урахувуючи вікові особливості здобувачів освіти, рівні їхньої підготовки, а також власний досвід.

КВЕСТ (від англійського слова *quest*, що означає «пошук», «пошуки пригод») – елемент гри, що передбачає послідовне покрокове виконання певних дій задля досягнення визначеного результату. Завдання для **К.** готують заздалегідь. Виокремлюють індивідуальні і групові (командні). Зазвичай **К.** містить такі *етапи*: визначення теми, мети й завдань; розроблення сценарію;

визначення ролей учасників; формулювання завдань; пошук інформаційних джерел на допомогу учням; визначення критеріїв і показників оцінювання.

КЕРУВАННЯ – тип зв'язку, за якого одне слово зумовлює в пов'язаному з ним іншому слові появу певних грамем, які не повторюють графем стрижневого слова, тобто стрижневий компонент вимагає вживання залежного компонента [40].

КЛАСИФІКАЦІЯ – групування об'єктів за конкретними ознаками схожості (подібності) і відмінності, виділення спільних рис, на основі яких класифікацію здійснюють.

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ – впорядкована за певними ознаками система їх. У дидактиці й методиках традиційного навчання методи класифікують за *джерелами знань* (розповідь, бесіда, аналіз мови, вправи, використання наочних посібників, робота з підручником); за *характером пізнавальної діяльності учнів* (пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемно-пошуковий, дослідницький). О. Біляєв, М. Пентилюк, Л. Рожило класифікували методи за *взаємодією вчителя й учнів* (усний виклад матеріалу, бесіда, спостереження й аналіз мовних явищ, робота з підручником, метод вправ). Н. Голуб, О. Горошкіна запропонували таку класифікацію методів дистанційного навчання української мови: методи вчителя (методи навчання), методи учня (методи учіння) і методи їхньої спільної діяльності. На думку лінгводидактиків, вибір методу залежить від характеру матеріалу, який пропонують для вивчення, зв'язку виучуваного матеріалу з попереднім і наступним, співвідношення в ньому елементів теоретичного і практичного характеру, рівня загального розвитку учнів та їхньої підготовки з предмета [23].

КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ – здатності, визначені в конкретному суспільстві як важливі, необхідні для самореалізації, розвитку й громадянського становлення особистості. Закон України «Про освіту» визначає такий перелік **К. к.**: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки і

технологій; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність. Це перелік, схвалений після суспільного обговорення. Вносити зміни й додавати інші **К. к.** немає потреби. Система шкільної освіти орієнтована на них.

КЛЮЧОВІ СЛОВА – слова, що виражають основний зміст тексту. Зазвичай, на **К. с.** падає логічний наголос.

КОГНІТИВНА ПСИХОЛОГІЯ – наука, яка пояснює розумові процеси на основі емпіричних досліджень про те, як люди сприймають інформацію, запам'ятовують і думають [5, с. 19].

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ У НАВЧАННІ МОВИ – передбачає усвідомлене засвоєння теорії, чітке розуміння, для чого й чому потрібно вивчати теорію.

КОЛАЖ – вид засобу навчання, який передбачає компонування зображень різних елементів, об'єднаних тематично чи ідейно; результат пізнавально-перетворювальної діяльності учнів у процесі колажування.

КОЛАЖУВАННЯ – створення колажу, образно-семантичне фіксування засвоєної інформації за допомогою мовних і позамовних засобів (малюнків, світлин, позначок, кольорів), що сприяє кращому запам'яттю її.

КОМЕНТОВАНЕ ПИСЬМО – вправа, різновид попереджувального диктанту, який проводять енергійніше, у швидшому темпі. Під диктування вчителя учні пишуть окремі слова, словосполучення чи речення. Один з них (коментатор), не відриваючись від роботи, пояснює правопис слів і/чи вживання розділових знаків, називаючи правила, що умотивовують написання. Є різні варіанти **К. п.:** *повне* (суцільне) і *вибіркове* [7, с. 3–4].

КОМПЕТЕНТНИЙ МОВЕЦЬ – людина, яка своїми діями, вчинками, поведінкою виражає ціннісне ставлення до мови, позиціює себе як активного

носія мови, послуговуючись нею в усіх сферах суспільного життя, демонструє високий чи достатній рівень володіння мовною теорією і сформованими на її основі вміннями й навичками культури мови і мовлення, має досвід практичного застосування їх; виразними ознаками **К. м.** є наявність мовного чуття, мовної свідомості та стійкості, високий рівень творчого, критичного мислення і прагнення самовдосконалюватися.

КОМПЕТЕНТІСНА ОСВІТА – особистісно орієнтована, діяльнісна, результативна освіта, що зміщує акценти на здатність особи до практичних дій у певному контексті [65, с. 137].

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД – спрямування освітнього процесу на формування й розвиток ключових (базових) і предметних компетентностей [66, с. 137]. **К. п.** висуває на перше місце не інформованість учня, а вміння розв'язувати проблеми, що можуть виникнути в будь-яких ситуаціях, зокрема таких: пізнання й формування власної картини світу; міжособистісна взаємодія; оцінювання чужих і власних вчинків; споживацьке й естетичне оцінювання; виконання різних соціальних ролей (громадянина, члена сім'ї, пасажира, покупця, клієнта, глядача, жителя міста, друга та ін.); здійснення певного вибору (мотиву, рішення, професії, стилю життя, способу розв'язання конфлікту тощо); розв'язання власних життєвих проблем та ін. **Мета К. п.:** сприяти формуванню в учнів життєво необхідних компетентностей як показника готовності до успішної діяльності в різних сферах життя. *Виразні процесуальні ознаки:* суб'єкт-суб'єктне гуманне співробітництво всіх учасників освітнього процесу; збагачення діяльнісного компонента; особиста відповідальність учня за якість роботи; методи самонавчання, самовиховання; застосування індивідуальних технік; генерування ідей; приймання нестандартних рішень; використання конкретних життєвих ситуацій; проєктування; засвоєння технік кооперативного навчання; диференціювання завдань і методів; творче застосування знань і вмінь у нових умовах; показники сформованості компетентностей. *Функції суб'єктів освітнього процесу:*

1. *Учитель:* координує навчальну діяльність учнів; мотивує діяльність учнів,

заохочує їх у намаганнях працювати самостійно; демонструє зацікавлення досягненнями учнів; спонукає учнів до поставлення складних, але реальних завдань; заохочує учнів висловлювати власні думки; залучає до апробування різних способів мислення, діяльності; створює умови для ініціативи й активності учнів; демонструє зв'язок знань із цінностями; спонукає брати на себе відповідальність за кінцевий результат; забезпечує вибірковість форм, методів і завдань; 2. *Учень*: виявляє і розв'язує проблеми; набуває досвіду самонавчання й самовдосконалення; уміє здобувати інформацію; оцінює предмети, явища, події, власні вчинки й поведінку; організовує роботу; приймає рішення й бере на себе відповідальність за результат її; здатний засвоювати знання з власної ініціативи й свій емоційний світ; має власну позицію [15].

КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ ЗАВДАННЯ – діяльнісне завдання, спрямоване на застосування учнями здобутих знань, набутих умінь і навичок для розв'язання конкретної навчальної проблеми; **К. о. з** забезпечує формування предметної і ключових компетентностей здобувачів освіти.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ – інтегрована здатність особистості, набута в процесі навчання; особистісний результат освітньої діяльності, що виражається такими показниками: наявність суб'єктного досвіду застосування здобутих знань, набутих умінь і навичок у різних життєвих ситуаціях, сформована система ставлень до себе, до інших людей, до подій і явищ, до світу, що оточує; сформованість низки характеристик, на які є суспільний запит. **К.** виявляється в певному контексті, коли є ситуація, де вона використовується. **К.** – «динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [41].

КОМПЕТЕНЦІЯ – стандартне, нормативне поняття; загальна соціальна норма, взірець; запит суспільства у вигляді переліку знань, умінь і навичок, особистісного досвіду застосування їх, ціннісно-емоційних ставлень, поведінкових норм, якими повинні оволодіти учні відповідно до чинної

програми, освітніх цілей і завдань. На переконання Ю. Швалба, поняття «компетенції» відображає переважно соціальний бік діяльності суб'єкта й фіксує коло заданих ззовні й запропонованих цілей і способів діяльності. У професійній діяльності компетенцію суб'єкта визначають посадові обов'язки й посадова інструкція, а в системі освіти – цілі навчальної діяльності суб'єкта освіти й навчальний план. Відповідно **К.** відображає цільовий бік соціальної діяльності суб'єкта, роблячи її більш визначеною і, водночас, обмеженою. Із цього погляду психологічний зміст поняття **К.** визначають такі *елементи*: 1) процеси прийняття суб'єктом ззовні заданих цілей; 2) процеси трансформації ззовні заданих цілей у цілі й завдання власної діяльності; 3) процеси самовизначення суб'єкта щодо заданих цілей діяльності [76, с. 31–32].

КОМПЛЕКСНА ВПРАВА – *див.*: ВПРАВА КОМПЛЕКСНА.

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ передбачає поєднання аналізу змісту, структури, ідейно-тематичного спрямування, мовних одиниць різних рівнів і впливу їх на стиль, тип, жанр. **К. а. т.** інтегрує знання з мови й літератури, сприяє естетичному й моральному вихованню учнів, формує уявлення про мову як систему.

КОМПЛІМЕНТ – позитивна, щира, правдива похвала людини, її зовнішності, манер, дій, вчинків, характеру тощо. Це дуже простий, доступний і надійний спосіб зробити добро іншій людині, подарувати їй радість, допомогти повірити в себе, підтримати, коли вона розгублена. Коли людині роблять комплімент – це означає, що її помічають, що вона важлива й цікава для когось.

КОМПОЗИЦІЯ УРОКУ – логіка структури уроку, елементи якого зумовлені темою, цілями та змістом.

КОМПРЕСІЯ ТЕКСТУ (лат. *compressio* – «стискання») – це згортання параметрів тексту, зокрема звуження номінативного поля, якщо йдеться про рема-тематичні відношення в реченні.

КОМУНІКАБЕЛЬНІСТЬ – соціально-психологічна риса особистості, що характеризує її як спроможну налагоджувати, підтримувати й розвивати контакти з іншими людьми, засвідчує володіння соціальною стороною контакту

(знання й дотримання соціальних норм, володіння необхідними комунікативними вміннями, правилами етикету тощо).

КОМУНІКАТИВНА АГРЕСІЯ – брати на сміх, виставляти когось чи щось небудь у смішному вигляді, глузувати, кепкувати з когось, із чогось; прояв бажання завдати комусь болю, сприяти породженню конфліктів.

КОМУНІКАТИВНА ГРАМОТНІСТЬ – сукупність комунікативних знань, умінь і навичок людини, які дають змогу їй ефективно спілкуватися в усній і писемній формах; знання законів, правил і засобів ефективної усної і писемної комунікації [2, с. 328].

КОМУНІКАТИВНА ДІЯ – одиниця опису комунікативної поведінки учасників спілкування, окремий мовленнєвий акт, репліка, невербальний сигнал, комбінація вербальних і невербальних засобів тощо в межах певного комунікативного параметра [2, с. 323].

КОМУНІКАТИВНА НОРМА – сукупність прийнятих у суспільстві орієнтирів спілкування, що являють собою відповідні знання й уміння, завдяки яким мовець здатний в умовах конкретної ситуації, певного дискурсу обирати засоби й прийоми, оптимальні для ефективного спілкування.

КОМУНІКАТИВНА ПОВЕДІНКА – сукупність дій, учинків, манер і традицій, які застосовують мовці в процесі спілкування і які віддзеркалюють рівень освіти й культури людини.

КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ – сукупність чинників (умови, обставини, учасники, предмет розмови, час, місце, стиль, мовленнєвий жанр, подія, наміри тощо), які забезпечують перебіг спілкування і визначають результат його.

КОМУНІКАТИВНА ТАКТИКА – сукупність прийомів і методів реалізації комунікативної стратегії, визначена лінія мовленнєвої поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, спрямованої на одержання бажаного ефекту чи запобігання ефекту небажаного.

КОМУНІКАТИВНА ТЕМА – це свого роду «найменування» ситуації-події, у межах якої здійснюють комунікацію; наприклад, «Традиційні різдвяні

страви», «Родинні цінності», «Прихід лікаря».

КОМУНІКАТИВНЕ ВМІННЯ – здатність усвідомлено застосовувати в процесі взаємодії з іншими базові інструменти (прийоми, тактики, техніки), мовні й позамовні засоби для досягнення цілей.

КОМУНІКАТИВНИЙ КОДЕКС – система принципів, правил і конвенцій спілкування, які регулюють мовленнєву поведінку учасників комунікації і ґрунтуються на певних категоріях і критеріях [2, с. 329].

КОМУНІКАТИВНИЙ НАМІР – рішення мовця про те, кому і з якою метою він адресує свої висловлення; конкретна мета, яку ставить перед собою мовець у процесі спілкування (поінформувати, закликати, заперечити, розважити, засудити, схвалити, переконати тощо). За висновками психологів, **К. н.** визначає роль мовця як учасника спілкування й позначає конкретну мету його висловлювання: поінформувати, визначити ставлення, запитати, стверджувати, закликати, засуджувати, схвалити, порадити, вимагати щось та ін.

КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ МОВИ передбачає оволодіння теорією і практикою мови, у результаті чого формується уявлення про те, як знання про систему мови і мовлення ефективно використовувати в умовах реальної комунікації.

КОМУНІКАТИВНИЙ УСПІХ – результати, що свідчать про очевидну результативну реалізацію завдань комунікації і досягнення поставленої мети.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ Й НАВИЧКИ – уміння й навички, що забезпечують ефективність спілкування. Їх формують системно на уроках української мови, до переліку їх зараховують *уміння* правильно *визначати* тему висловлення та чітко дотримуватися її меж; *будувати* висловлення відповідно до його мети, основної думки, адресата мовлення; *використовувати* найбільш вагомні факти й докази для розкриття теми та основної думки; *будувати* висловлення логічно й послідовно, тобто встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між фактами і явищами, робити необхідні узагальнення й висновки; *використовувати* жанри мовлення залежно від мети й ситуації спілкування;

використовувати різноманітні мовні засоби відповідно до типу, стилю, жанру, висловлення; *удосконалювати* висловлювання (корегувати усне й редагувати писемне мовлення).

КОМУНІКАТИВНІ НОРМИ – перелік правил, настанов, дотримання яких віддзеркалює індивідуальну культуру особистості, комунікативний досвід індивіда, його характер, менталітет і стають для нього звичними, щоденними.

КОМУНІКАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВИ – властивості мови, характеристики її змістового наповнення й формального вираження, що складаються на основі певних типів відношень («мова – мовлення», «мова-мислення», «мовлення-дійсність» тощо). Розрізняють такі **К. х. м.**: правильність, точність, логічність, чистота, образність, виразність, багатство, різноманітність, доречність, доступність, достатність, стислість, змістовність, ясність, емоційність, естетичність, дієвість.

КОМУНІКАЦІЯ (від лат. *communicatio* – «єдність», «передача», «з'єднання», «повідомлення», пов'язаного з дієсловом лат. *communico* – «роблю спільним», «повідомляю», «з'єдную», похідним від лат. *communis* – «спільний») – процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами.

КОНКУРС – змагання, у процесі якого обирають найбільш гідного учасника або найкраще з того, що представлено на огляд, наприклад: есе, проєкт, твір, поезія тощо.

КОНСПЕКТ – стислий виклад важливої інформації. Від тез **К.** відрізняється тим, що поряд з основними даними тексту в ньому коротко наводять докази цих положень і висновки. Види **К.**: а) *текстуальний* (основні положення твору, докази і висновки передано словами автора, тобто цитатами); б) *вільний* (основний зміст книжки (статті) передано своїми словами); в) *змішаний* (поєднання вільного переказу змісту із цитуванням). Уміння конспектувати незалежно від віку важливе для людини, яка прагне щось пізнати, навчитися нового. Конспектування розвиває самостійність, увагу, уяву, пам'ять, аналітичне мислення. Виділяють такі види **К.**: *план-конспект* (запис

матеріалу у вигляді розгорнутого плану); *текстуальний або цитатний* (складається з уривків або цитат оригінального тексту); *вільний* (зміст передають своїми словами); *тематичний або вибірковий* (конспектують не все, а лише котрийсь аспект інформації). Нині набуває поширення *схематичний або опорний конспект* (інформацію подаємо у вигляді схем, малюнків, формул, діаграм тощо). Критерії якісного **К.**: стислість, ясність, чіткість структури, точність змісту, фактична достовірність, наявність ключових елементів, оригінальне подання матеріалу, фіксація вихідних даних джерела. Для конспектування використовують електронні застосунки, наприклад, Microsoft OneNote – застосунок для нотаток, у якому можна писати від руки, оскільки додаток розпізнає друкований і рукописний текст, зберігати світлини, аудіофайли, документи і скани. Є можливість ділитися файлами з іншими.

КОНСТАТУВАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ – різновид педагогічного експерименту, який використовують дослідники. Для проведення **К. е.** використовують діагностувальні завдання (тести відкритого й закритого типу), анкетування, опитування тощо задля виявлення рівня володіння учнями (студентами) певними вміннями, з'ясування труднощів, що виникають у процесі навчання тощо.

КОНТЕКСТ – 1) сфера вживання слова в мовленні; 2) умови, створені текстом з урахуванням екстралінгвальної (позамовної) ситуації, оточення учасників комунікації, суми загального досвіду і загальних енциклопедичних знань про світ, які має комунікант. Від контексту залежить смисл, а не значення.

КОНТРОЛЬНА ГРУПА – учасники експерименту, які не охоплені пропонованими змінами в освітньому процесі й не зазнають жодних впливів.

КОНФЛІКТНА СИТУАЦІЯ – умови, обставини, дії, вчинки та ін., що містить характерні конфліктогенні вияви, ознаки.

КОНФЛІКТОГЕН – слово, дія (бездіяльність), вчинок та ін., що призводить до конфлікту.

КОНЦЕПЦІЯ (навчальна, виховна) – документ, що визначає методологічні засади лінгводидактики, разом із Державним стандартом базової і повної середньої освіти, Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти є підґрунтям для створення програм, підручників, посібників з української мови, визначає технологію навчання. **К.** належить до лінгводидактичного жанру, оскільки характеризується своєрідністю й упізнаванням композиційної організації, структури й стилю. Як жанр **К.** характеризується настановою на певний тип, спосіб зображення, характер узагальнень, адресована науковцям, учителям, студентам закладів вищої педагогічної освіти. **К.** має своєрідний розповідний характер, що синтезує ознаки опису й аргументацію наукових положень. Текстові **К.** властивий високий ступінь узагальнення. Інформацію подають у концентрованому вигляді з виразною акцентуацією на ключових поняттях.

КРЕАТИВНІСТЬ – особистісна здатність відчувати / бачити перспективи застосування знань і вмінь у нових умовах; готовність і бажання інтерпретувати їх, створювати за допомогою них нові «продукти», розробляти нові ідеї тощо; виразними ознаками **К.** є продукування нових ідей, відмова від традиційних схем мислення, швидке розв’язання проблем у різних життєвих ситуаціях. **К.** засвідчує готовність ламати стереотипи, знаходити нові способи розв’язання складних проблем, тобто є внутрішнім потенціалом, що допомагає особистості успішно діяти, здійснювати ефективну самопрезентацію.

КРИТЕРІЇ ДОБОРУ ТЕКСТІВ – високий рівень їхнього інформативного насичення, актуальність, доступність, що забезпечує можливість адекватного сприймання змісту твору синхронно з його читанням, виховний потенціал, наповнення дидактично значущими мовними одиницями відповідно до теми уроку, урахування психологічних особливостей реципієнтів – адресатів мовлення, досконалість добору мовних одиниць у створенні тексту відповідного стилю й жанру мовлення, здатність тексту бути об’єктом пошукової діяльності учнів; спроможність тексту спонукати учнів до словесного самовдосконалення, лінгвокреативності. Важливим критерієм

добору текстів є наявність у ньому проблеми, способи розв'язання якої учні повинні запропонувати самостійно.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ – підстава для оцінки, визначення або класифікації об'єктів оцінювання, визначення й вираження за допомогою умовних знаків, балів рівнів рівня навчальних досягнень учнів відповідно до вимог чинних шкільних програм, рівня старанності. У процесі оцінювання враховують повноту, свідомість і міцність засвоєння найважливішої наукової інформації, уміння творчо застосовувати її. Вимоги до знань, умінь і навичок учнів різних класів визначають диференційовано, з урахуванням вікових особливостей дітей. **К. о.** – об'єктивні показники вираженості, наприклад, рівнів сформованості знань, умінь, компетентностей, які виявляють у процесі спостереження за виконанням учнями завдань або шляхом аналізу представленого результату. **К. о.** можуть бути прив'язані до певних рівнів виявлення компетентності, наприклад, низький, середній, високий, у цьому випадку оцінювання стає критерійно-рівневим.

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ – процес співвіднесення сприйнятої інформації з наявними в людини знаннями, навичками, досвідом і в результаті – ухвалення рішень щодо прийняття, уточнення, доповнення чи відхилення її.

КРОССЕНС (від англ. *cross* – перехрестя, *sens* – зміст) – асоціативний ланцюжок, що складається з дев'яти зображень, кожне з яких пов'язане з попереднім і наступним зображенням, що в результаті різнобічно розкриває певне поняття, явище або факт. Завдання того, хто розгадує кроссенс, – знайти асоціативний зв'язок між зображеннями.

КУЛЬТУРА – комплекс настанов, цінностей, уявлень і моделей поведінки, що є спільними для групи людей, але різними для кожного індивіда, і передаються із покоління в покоління.

ЛЕКСИЧНА ВПРАВА *див.:* ВПРАВА ЛЕКСИЧНА.

ЛЕКСИЧНІ ПОМИЛКИ – хиби, недоліки у слововживанні, у виборі слова: *неточність вибору слова* (помилки добору синонімів, уживання паронімів), *уживання діалектних і розмовних слів у літературному мовленні*,

*уживання в межах одного тексту слів різної стильової належності, повторення тих самих слів або спільнокореневих, неправильне вживання фразеологізмів та ін. Виділяють такі причини **Л. п.**: недосконале володіння літературною мовою, бідний лексичний запас, невміння користуватися словниками, нерозвиненість мовного чуття та ін.*

ЛЕКЦІЯ – форма навчання, що передбачає логічний довготривалий виклад підготовленого вчителем заздалегідь навчального матеріалу із застосуванням засобів і прийомів активізації пізнавальної діяльності учнів. Ефективність **Л.** забезпечують її висока цілеспрямованість, підвищена інформативність, пошуковий характер і новизна матеріалу, активізація пізнавальної діяльності учнів.

ЛЕСТОЩІ – лицемірне, нещире, догідливе вихваляння.

ЛІНГВІСТИЧНІ МІНІАТЮРИ – невеликі за обсягом образні тексти лінгвістичної спрямованості, що розкривають певні мовні чи мовленнєві поняття або явища, не втрачаючи своєї науковості. Текст **Л. м.** зараховують до науково-навчальних текстів, оскільки він виконує дидактичні функції; **Л. м** використовують для створення, трансформування різних типів навчальних текстів відповідно до мети й завдань спілкування.

ЛІНГВОДИДАКТИКА – загальна теорія навчання мови; фундаментальна частина методики, яка досліджує аспекти, підходи, закономірності засвоєння мови, здійснює пошуки розв'язання актуальних освітніх питань на основі мовознавчих, педагогічних, психологічних досліджень, вивчає труднощі засвоєння навчального матеріалу та причини їх, визначає підходи, принципи, форми, методи, прийоми і засоби навчання мови.

ЛІНГВОКРЕАТИВНІСТЬ – особистісне утворення, що провокує мовця на відкриття нових смислових зв'язків у відомому, передбачає яскраво виражену мовленнєву активність та ініціативність, здібність до імпровізації, нестандартного застосування мовних одиниць..

ЛІНГВОУКРАЇНОЗНАВСТВО – складник лінгвокраїнознавчих і лінгвокраєзнавчих курсів, що акумулює інформацію власне українознавчого

характеру (різноаспектні відомості про Україну) й лінгвістичного, пов'язаного насамперед з мовною (зокрема лексичною) репрезентацією українських культурно-історичних реалій та аксіологічних домінант у слові, вислові чи тексті [51].

ЛОГІКА – наука про закони, форми й прийоми мислення, що забезпечують досягнення об'єктивної істини в процесі міркування й пізнання. Виокремлюють діалектну, формальну **Л.** Формування логічного мислення учнів відбувається у процесі вивчення всіх навчальних предметів у процесі забезпечення правильного засвоєння наукових понять, розвитку вмінь послідовно й логічно висловлювати свої думки, установлювати причиново-наслідкові зв'язки між подіями, явищами, об'єктивно оцінювати факти, ситуації, класифікувати поняття.

ЛОГІЧНІСТЬ (ПОСЛІДОВНІСТЬ) МОВЛЕННЯ – комунікативна характеристика, що забезпечує смислові зв'язки між словами й реченнями в тексті. **Л. (п.) м.** забезпечує його доступність, дієвість, доречність. **Л. (п.) м.** залежить від логічності мислення. Дотримання логіки викладу позитивно впливає на розуміння змісту висловлення слухачем або читачем. Логічність властива текстам усіх стилів і типів мовлення.

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ – здобуті знання, набуті вміння, навички й досвід, необхідні людині в сучасному інформаційному суспільстві, зокрема такі: уміння знаходити потрібну інформацію, працювати з нею; переконуватися в її достеменності; відрізнити факти від фейків, пропаганду від фактів; правила інформаційної безпеки, уникнення маніпуляційних пасток тощо.

МЕДІАТЕКСТ – інтегративний багаторівневий текст, що поєднує різні семантичні коди (вербальні, невербальні, медіа). Прикметними ознаками **М.** є гіпертекстуальність, інтерактивність, нелінійність, усунення бар'єрів фізичної відстані тощо.

МЕТА – усвідомлений, запланований результат діяльності, суб'єктивний образ, модель майбутнього продукту діяльності [43, с. 9].

МЕТАФОРА – перенесення значення (ознаки) слова за принципом подібності на ін. **М.** за своєю суттю є скороченим порівнянням, у якому пропущено сам об'єкт порівняння.

МЕТОД БЕСІДИ – спосіб організації навчання, що передбачає розкриття змісту виучуваного матеріалу в режимі «запитання-відповіді». Використання цього методу на уроці мови спонукає здобувачів освіти до важливих розумових операцій (аналіз, порівняння, зіставлення, узагальнення), формування власної думки, ставлення й вираження їх своїми словами. **М. б.** сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів, дає змогу одержати зворотну інформацію про засвоєння й усвідомлення матеріалу. Залежно від мети й завдань застосування виділяють такі *види бесіди*: репродуктивна, аналітико-синтетична, евристична, вступна, закріплювальна, узагальнювально-повторювальна, контрольна-корекційна.

МЕТОД ВПРАВ – практичний спосіб навчання, що являє собою спеціальне завдання, яке спонукає учнів до багаторазового виконання певних операцій (дій) задля засвоєння / закріплення знань, формування вмінь і навичок.

МЕТОД НАВЧАННЯ – спосіб досягнення освітніх цілей, які визначають суб'єкти освітнього процесу. Основними ознаками **М. н.** прийнято вважати охоплення цілей навчання, способу засвоєння й особливостей взаємодії суб'єктів процесу навчання. Особистісно орієнтований підхід актуалізує два аспекти цілей: предметний (передбачає засвоєння знань, формування практичних умінь) та особистісний (розвиток творчих і пізнавальних здібностей, критичного мислення, формування мотивів, потреб, системи цінностей, набуття суб'єктного досвіду тощо). **М. н.** як ключова категорія дидактики, важливий складник методики й дієвий механізм реалізації освітніх цілей постійно перебуває в полі зору дослідників. На думку О. Савченко, предметом обговорення «були й залишаються нині питання визначення функцій методів навчання, класифікації їх та умов оптимального застосування на різних рівнях освіти» [66, с. 262]. До названих вище проблем Н. Голуб та О. Горошкіна додають не завжди вмотивоване зростання кількості методів, що

є відчутним бар'єром під час викладання шкільних методик у педагогічних вишах. «Поняттєве коло методу становлять передусім прийоми, а також види його. Що складніше поняття – то ширше його коло. Сам метод перебуває в поняттєвому колі методик і технологій. На більш уважний погляд, помітні дві проблеми: як метод та прийом корелюють і наскільки осяжною є кількість прийомів і методів» [18]. Ці терміни (*метод* і *прийом*) мають певне підпорядкування і не є взаємозамінювані, адже метод – це стратегічна категорія навчання, а прийом – його тактичний вияв, елемент вияву. **М. н.** – складна багатокомпонентна дидактична категорія, що має такі складники: гносеологічний, матеріально-джерельний, логіко-змістовий, психологічний і педагогічний. Тому існує багато способів класифікувати **М. н.** З-поміж науковців немає єдиної думки щодо класифікації **М. н.** Відомі класифікації **М. н.** мови за джерелами знань, рівнем пізнавальної діяльності учнів, способом взаємодії вчителя й учнів на уроці. За допомогою **М. н.** реалізують усі функції навчання: освітню, виховну, розвивальну, спонукальну, контрольну-корекційну та ін.

МЕТОД ПРОЄКТІВ – метод самостійного групового навчання, спрямований на розв'язання навчальної / життєвої проблеми шляхом творчого пошуку й презентації результатів у вигляді проєкту. **М. п.** – особистісно орієнтований метод навчання, оскільки спонукає до самостійної групової діяльності учнів, актуалізує їхні вміння працювати з інформацією, визначати обсяг роботи для кожного учасника, спонукає їх до прийняття рішень у процесі розв'язання проблеми й оформлення певним чином практичного результату розроблення. **М. п.** виник у 20-х роках минулого століття в США, однак останнім часом збільшується питома вага використання його. Основні складники **М. п.**: реальний досвід дитини, який має виявити вчитель; організований досвід (педагог залучає учнів до застосування наявного в них суб'єктного досвіду); виявлення й усвідомлення проблеми, запропонованої для дослідження; об'єднання учасників проєкту в групи, спільне планування, розподіл завдань; самостійна робота; узагальнення всіх матеріалів для

представлення; презентація. Актуальність **М. п.** визначає спроможність його «формувати важливі вміння, що є складниками багатьох ключових компетентностей, а саме: рефлексійні, пошукові (дослідницькі), здатність працювати в колективі, комунікативні, презентаційні» [12]. **М. п.** формує також низку інших умінь: самостійно обирати способи і засоби знаходження інформації, аналізувати її, узагальнювати дібране, прогнозувати результати роботи та ін. Виділяють такі типи проєктів: за домінують діяльністю: *дослідницькі*, що передбачають чітке продумування структури, визначення мети, актуальності, соціальної значущості, відповідних методів, зокрема оброблення результатів, аргументування актуальності обраної теми, формулювання проблеми дослідження, його об'єкта, предмета, визначення завдань дослідження тощо; *творчі*, що, зазвичай, не мають детально розробленої структури спільної діяльності учасників, її тільки зазначають, а згодом розвивають; ідеться, наприклад, про такі проєкти: сценарій відеофільму, програма свята, репортаж тощо; *рольові проєкти*, у процесі реалізації яких учасники виконують певні ролі, зумовлені характером і змістом проєкту; *інформаційні проєкти*, спрямовані на збір інформації про певний об'єкт, явище тощо; *прикладні*, до яких належать укладання словника, збірника диктантів тощо [25].

МЕТОД РОЗПОВІДІ – різновид методу усного викладу матеріалу, що передбачає обмежене в часі емоційне подання готової інформації дедуктивним чи індуктивним способом та слухання й запам'ятовування її учнями. Розповідь учителя має бути точна, логічно послідовна, яскрава, приваблива і бездоганна з мовного боку. Під час розповіді мовні факти і явища характеризують як систему взаємопов'язаних елементів, з'ясовують їхні зв'язки зі спорідненими явищами. Останнім часом помітні численні спроби витіснити цей метод як непродуктивний і замінити його сторителінгом. На думку Н. Голуб та О. Горошкіної, така заміна невиправдана, оскільки термін «сторителінг» використовують у двох дидактичних номінаціях: як метод цікавої і захопливої розповіді (якщо це стосується вчителя) і як методику навчання учнів цікавої і

захопливої розповіді. Те, «що називають пасивним сторителінгом, по суті є методом розповіді, активний сторителінг – то методика навчання розповіді учнів» [22]. На думку лінгводидактиків, жоден з аргументів не переконує в необхідності називати покращений, модернізований метод розповіді сторителінгом. Зміна назви методу не робить розповідь яскравішою та захопливою, оскільки це можливо лише за умови творчого підходу вчителя.

МЕТОД САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ДЖЕРЕЛОМ ІНФОРМАЦІЇ – спосіб самостійного навчання, що полягає в здобуванні знань, опрацьовуючи різні джерела інформації. Практика свідчить, що сьогодні підручник – не єдине джерело інформації на уроці та за його межами: паралельно з ним учні працюють зі словниками, довідниками, науковими й науково-популярними розвідками, а також з художніми і публіцистичними творами.. З огляду на відкориговану назву, доцільно назвати джерела, з якими працюють учні, а саме: підручник, довідкова література (словники, енциклопедії, довідники); посібники; монографії, наукові статті; художня та публіцистична література; джерела іноземною мовою. Трансформація методу передбачає не просто зміну назви, а передусім прагнення зробити його цікавим, привабливим і продуктивним. Лінгводидактики виділяють такі переваги методу: «вселяє віру учнів у свої можливості; поживляє пізнавальний інтерес; забезпечує формування компетентності «навчання впродовж життя»; скеровує учнів до пошуку ситуацій застосування здобутих знань; розвиває аналітичне й критичне мислення; дослідницькі вміння; забезпечує формування навичок аргументовано висловлюватися» [21]. Функційність методу забезпечують «такі прийоми: мотивування; цілевизначення; висловлення припущень (гіпотезування); формулювання завдань; поставлення запитань; осмислення заголовків, епіграфів; планування; трансфер (застосування інформації в іншому контексті); аналіз; виділення основного і другорядного; виписування; відсіювання зайвого; визначення теми, основної думки; структурування тексту; укладання списку; добір заголовка; створення хмари слів; виявлення і формулювання проблеми; добір аргументів; переформатування текстової інформації в графічну, цифрову;

узагальнення; асоціювання деталей інформації із яскравими образами; формулювання висновків; рефлексія. Учені зазначають, що не втрачають актуальності також напрацьовані раніше прийоми роботи з підручником, як-от: коментоване читання, робота з термінами, пошук і виписування ключових слів, добір власних прикладів, робота з ілюстраціями, виконання вправ тощо. Важливу роль відіграє співпраця з учителем на всіх етапах роботи з підручником, коли учень розповідає про дії, які він виконував, про труднощі, які в нього виникали в процесі роботи. Важливість цього методу посилює наявність у переліку ключових компетентності «навчання впродовж життя» і високий суспільний запит на неї.

МЕТОД СПОСТЕРЕЖЕННЯ Й АНАЛІЗУ МОВНИХ ЯВИЩ – це метод самостійної роботи, за допомогою якого учні здобувають знання шляхом самостійного аналізу мовних явищ й активізації своїх розумових сил. Учні самостійно спостерігають, порівнюють / зіставляють, виявляють проблему, аналізують, узагальнюють і роблять висновки, формулюють правила. **М. с. й а. м. я.** допомагає учням вникнути в сутність мовного явища, процесу, осмислити зв'язки між ними. Такий спосіб пізнання сприяє активному засвоєнню, наприклад, фонетичної системи, допомагає учням не лише чути звуки, а й контролювати творення їх, удосконалювати вимову, загострювати фонематичний слух і на цій основі правильно вимовляти та вживати слова. Зазначений метод забезпечує формування уявлень про принципи добору і вживання слів в усному мовленні, привертає увагу до засобів виразності. Крім того, метод сприяє набуттю суб'єктного досвіду аналізувати своє мовлення: а) визначати способи корекції; б) перебудувувати фрази; в) уточнювати й доповнювати їх іншими словами і т. ін. Об'єктом для спостережень та аналізу можуть бути *мовні явища* (чергування, уподібнення звуків), *мовні знаки* (слова, словосполучення, речення), *мовні фрагменти* або тексти, розраховані на слухове сприймання та ін. Розвиток мовленнєвої комунікації під час використання зазначеного методу пов'язаний не лише зі збагаченням

словникового запасу, а й із засвоєнням правил і формуванням умінь використовувати їх.

МЕТОДИ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ – способи навчальної діяльності суб'єктів освітнього процесу, що передбачають активну міжособистісну взаємодію їх і забезпечують ефективну реалізацію мети й завдань уроку, мають значний дидактико-розвивальний, комунікативний, соціокультурний і виховний потенціал [25].

МЕТОДИ УЧІННЯ – група методів, об'єднаних ідеєю цілеспрямованої самостійної навчальної діяльності з метою розв'язання певного типу навчальних завдань і/або саморозвитку.

МЕТОДИЧНА АДАПТАЦІЯ – спрощення або ускладнення способу подачі навчального матеріалу, що відповідає сучасній мовній і мовленнєвій теорії та не суперечить законам логіки, ураховує вікові особливості учнів та особливості змісту навчання української мови.

МЕТОДИЧНА СПАДЩИНА – сукупність методичних праць одного вченого або колективу вчених, у яких висвітлено певні наукові положення, погляди, зібрано й описано практичний досвід. **М. с.** вивчають методисти, вчителі, студенти з метою набуття досвіду, подальшого розвитку методичної думки.

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК – книжка для вчителя, що оприлюднює будь-яке актуальне питання методики, певний розділ курсу методики, характеризує систему роботи, методи і прийоми (систему прийомів) навчання. Оскільки розрахований на вчителя, має чітко виражену практичну спрямованість.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ – документ, у якому стисло й чітко сформульовано положення, що впливають із вивченого чи узагальнення досвіду учителів, шкіл або проведеного дослідження. **М. р.** адресовані учителям, студентам, директорам шкіл, методистам і є засобом упровадження нового в практику шкіл. Наприклад, **М. р.** щодо підготовки учнів до Міжнародного оцінювання PISA.

МИЛОЗВУЧНІСТЬ МОВИ (ЕВФОНІЯ) – здатність мови до мелодійного, гармонійного звучання. Забезпечується мелодійним чергуванням голосних і приголосних звуків, а також можливістю вживати деякі слова в різних звукових формах, не змінюючи їх значення. Це прикметне явище української мови, виражене, зокрема, у варіативності «префіксів-прийменників» *в / у, і / й, з / із / зі / зо, під / піді, над / наді, перед / переді, від / віді / од / оді, о / об* тощо; чергуванні *і / й, у / в* (що належать до кореня) на початку складу, який збігається з початком слова (*імовірний / ймовірний, учити / вчити*); чергуванні *і / й, у / в* на межі префікса й кореня (*іменування / найменування, навчати / навчати*); варіюванні зворотної частки (постфікса) *ся / сь, часток же / ж, б / би, лише / лиш, хоча / хоч*; наявності чи усічення протетичного приголосного (*вулик / улик*); варіюванні дієслівних форм *робимо / робим, ходити / ходить*; варіюванні прикметникових форм, а також займенникових і числівникових прикметникового оформлення *у червоному / у червонім, у тому / у тім, в одному / в однім*; варіюванні форм *гуляє / гуля, білії / білі* (стилістично забарвлене); варіюванні прислівникових форм *знов / знову, позад / позаду, поперед / попереду, відтіля / відтіль*; вставних *і, о, е* у сполученні приголосних; приставному *і* у словах зі складними звукосполученнями: *ізнайти*.

МИСЛЕННЯ – процес опосередкованого й узагальненого відображення предметів і явищ об'єктивної дійсності, їхніх сутнісних зв'язків і відношень у думках людини. Матеріальною основою **М.** є мова – знаряддя і спосіб існування думки. Цим людське **М.** якісно відрізняється від тваринного. *Значення М.* в житті людини полягає в тому, що уможливорює наукове пізнання світу, прогнозування й передбачення розвитку подій, практичне оволодіння закономірностями об'єктивної дійсності. Рівень розвитку **М.** визначає, наскільки людина орієнтується в довкіллі, як може панувати над обставинами і собою. Розумова діяльність різних людей, підлягаючи загальним психологічним закономірностям, водночас характеризується індивідуальними

особливостями, до яких уналежнюють самостійність, критичність, гнучкість, глибина, широта, послідовність, швидкість [61, с. 78–87].

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ – різновид комунікації, яку здійснюють у межах однієї мови комуніканти – представники різних культур.

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ – взаємозв'язки між навчальними предметами, реалізація яких сприяє різнобічному розгляду матеріалу, формуванню цілісної системи знань учнів. Предмет «українська мова» тісно пов'язаний з літературою – мистецтвом слова, скарбницею духовних цінностей, що сприяє розвитку моральної, естетичної, комунікативної культури учнів, демонструє їм взірці використання мовних засобів для висловлення думок, почуттів, опису зображуваного і т. ін.; реалізація **М. з** з історією допомагає показати учням особливості розвитку мови, пояснити причини виникнення чи виходу з ужитку слів, фразеологізмів.

МІКРОТЕМА – основна думка абзацу, яку автор розкриває кількома реченнями. До кожної **М.** можна дібрати заголовок, який сукупно з іншими заголовками становить план тексту. Іноді **М.** співвідносять зі складним синтаксичним цілим, головною ознакою чого є тематична єдність. **М.** розкриває зміст кількох самостійних речень великого тексту, пов'язаних однією думкою.

МІМІКА – виражальні рухи м'язів обличчя. Жести й **М.**, підвищуючи емоційну значущість інформації, сприяють кращому її засвоєнню. **М.** має відповідати характерові мовлення, взаємин: виражати впевненість, схвалення, осуд, невдоволення, радість, байдужість, зацікавленість, захоплення, обурення в багатьох варіантах. Характерною ознакою **М.** є її універсальність і специфічність для вираження різних емоцій. Інтерпретацію емоцій пов'язують з подвійною природою **М.** З одного боку, **М.** зумовлена природженими факторами відображення універсальних емоцій на обличчі, таких як жах, радість, біль. Вони зрозумілі людям різних культур. З іншого – **М.** залежить від особливостей певної соціальної культури, конкретних норм, еталонів [73, с. 472].

МНОЖИННИЙ ТЕКСТ – об’єднані спільною тематикою тексти різних авторів, оприлюднені в різний час під різними заголовками.

МОВА ЖЕСТІВ – набори рухів, призначених для посилення передавання вербальних повідомлень.

МОВЛЕННЄВА АКТИВНІСТЬ – інтенсивна спрямованість учня на мовленнєву діяльність. **М. а.** учнів в освітньому процесі забезпечують застосуванням відповідних мовленнєвих вправ, комунікативних ситуацій, що відповідають віковим особливостям учнів, їхнім пізнавальним інтересам тощо.

МОВЛЕННЄВА ВПРАВА – *див.*: ВПРАВА МОВЛЕННЄВА.

МОВЛЕННЄВА ДІЯ – вид діяльності, що характеризується предметним мотивом, цілеспрямованістю, складається з кількох послідовних фаз – орієнтування, планування, контролю.

МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ – вид діяльності (поряд із трудовою, пізнавальною, ігровою тощо), яку характеризує предметна мотивація, цілеспрямованість; здійснюють **М. д.** за допомогою мовних знаків під час спілкування. **М. д.** реалізують у таких основних видах: *слухання* (аудіювання), *говоріння*, *читання і письмо*. За характером спілкування **М. д.** диференціюють на види, що *забезпечують усне спілкування*, і види, що *реалізують писемне спілкування*. До видів **М. д.**, що виявляються в усному мовленні, належать аудіювання і говоріння. Читання і письмо являють собою складніші види **М. д.**, що потребують спеціальної цілеспрямованої підготовки. Види **М. д.** бувають ініціативними і реактивними. Говоріння і письмо є ініціативними процесами спілкування, що стимулюють читання і слухання. Ініціатива в говорінні і письмі належить адресантам спілкування. Види **М. д.** бувають рецептивні і продуктивні. За допомогою рецептивних видів **М. д.** (аудіювання і читання) комунікант (мовець) здійснює прийом і перероблення мовленнєвого повідомлення, а продуктивні види **М. д.** (говоріння і письмо) забезпечують його реалізацію. У психолінгвістиці **М. д.** розглядають як процес, що містить певні фази, здебільшого їх виділяють чотири: 1 фаза – орієнтування, 2 фаза – планування, 3 фаза – реалізація, 4 фаза – контроль. **М. д.** визначається єдністю

двох сторін – зовнішньої виконавської, що реалізує діяльність, і внутрішньої, зовні не помітної. Внутрішня сторона **М. д.** зумовлена єдністю потреб й емоцій, мислення, пам'яті, сприймання, уваги.

МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА – частина культури народу, що містить приписи для використання мови в її соціальних і функційних різновидах, форми втілення мови (усну і писемну), сукупність значущих мовленнєвих творів, жанровий репертуар, традиції, правила спілкування, мовленнєвий етикет, закріплений у мовній картині світу. **М. к** репрезентує вміння комунікативно доцільно обрати мовні одиниці й містить такі *складники*: 1) *нормативний* (бездоганне володіння нормами літературної мови); 2) *етичний* (вибір правил мовленнєвої поведінки залежно від ситуації, використання норм мовленнєвого етикету; 3) *комунікативний* (використання мовних одиниць, що відповідають темі й меті спілкування). **М. к** передбачає культуру мови, культуру мовлення, культуру спілкування.

МОВЛЕННЄВА МАЙСТЕРНІСТЬ – вправність у застосуванні сформованих умінь, добору з можливих варіантів найточніших, найвиразніших у смислового, граматичного та стилістичного аспектах, а також комунікативно доцільних мовних засобів.

МОВЛЕННЄВА ПОВЕДІНКА – низка вербальних дій, вчинків, усвідомлених і неусвідомлених, через які постають цінності, характер, світобачення і спосіб життя людини. **М. п.** зумовлюють цілі, наміри, комунікативні потреби, завдання, національно-культурні особливості мовця, умови або загалом ситуація спілкування. Мовець може змінювати **М. п.** залежно від ситуації (офіційна / неофіційна), статусу співрозмовників, місця, часу спілкування та інших чинників.

МОВЛЕННЄВА ПРАКТИКА – активне послуговування мовою (під час уроків, перебування у школі, вдома, у різноманітних сферах суспільного життя).

МОВЛЕННЄВА СИТУАЦІЯ – сукупність мовних і мовленнєвих умов, за яких відбувається спілкування; ситуаційний контекст мовленнєвої взаємодії.

М. с. моделюють на уроках української мови задля розвитку ключових компетентностей, комунікативних умінь і навичок. **М. с.** підтримує мотивацію до навчання української мови, стимулює мовленнєву активність учнів.

МОВЛЕННЄВИЙ АКТ – мінімальна одиниця мовної комунікації; за О. Селівановою, «ситуаційно, граматично й семантично організоване висловлення» [67, с. 425]; за Ф. Бацевичем, цілеспрямована мовленнєва дія, реалізована відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, що прийняті в конкретному суспільстві; мінімальна одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки [2].

МОВЛЕННЄВИЙ АПАРАТ – органи, що беруть участь у творенні звуків мовлення в процесі вимови їх (фонації). **М. а.** формують такі органи: діафрагма, легені з міжреберними м'язами, бронхи, трахея, гортань, голосові зв'язки, глотка, язик, нижня щелепа, м'яке піднебіння, маленький язичок, ніс і носові пазухи, тверде піднебіння, зуби, губи. Відповідно до ролі органи мовлення виділяють у три групи: 1) *дихальні* (ті, що є джерелом енергії для виникнення звука, а саме: легені, бронхи, трахея); 2) *вібраційні* (їхні коливання створюють звукові хвилі, а саме: голосові зв'язки, язик, щелепи, ясна, зуби); 3) *резонатори* (у них утворюються форманти для кожного звука, а саме: порожнини рота, носа, носоглотки, грудей). З усіх видів дихання (простого фізіологічного, ключичного, грудного, реберного, діафрагмового) найсприятливішим для звукового мовлення є поєднання діафрагмового (найглибше вдихання, але пасивна верхня частина легень) і реберного (збільшено об'єм грудної клітини і вдихуваного повітря та неповносило задіяно нижню частину легень).

Голосові зв'язки – це дві еластичні складки, що утворюють у горлі невелику щілину. Фізіологічне дихання розслабляє їх, а в процесі мовного видихуване повітря напружує й спричиняє змикання/розмикання, у результаті чого виникає голос. Резонаторами для творення голосу слугують порожнини носа, рота, носоглотки, грудей. Характерними ознаками голосу є висота (високий, середній, низький), сила (сильний, помірний, слабкий), діапазон

(широкий, вузький) і тембр (приємний, лагідний, м'який, ніжний, грубий, дратівливий, різкий тощо).

Основний орган артикуляції – *язик*, що скеровує потік повітря. Виділяють такі його елементи: кінчик, корінь і спинку. Роль *щелеп, губів, ясен і зубів* – фіксувати місце творення звука й надавати форми ротовому резонаторові. Тверде *піднебіння* фіксує певне положення язика. Носовим резонатором є *маленький язичок*, що, опускаючись, відкриває доступ звуковій хвилі в носову порожнину. Залежно від того, який мовний орган найактивніший у процесі творення, звуки поділяють на носові, губні, язикові (передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові).

Послідовність творення звуків така: потік видихуваного повітря з легень надходить через бронхи й трахею в гортань, натрапляє на голосові зв'язки, що напружуються й вібрують, утворюючи голос. Певні мовленнєві органи утворюють перепони в порожнинах, що забезпечує появу конкретного звука. М. а. формують такі органи: діафрагма, легені з міжреберними м'язами, бронхи, трахея, гортань, голосові зв'язки, глотка, язик, нижня щелепа, м'яке піднебіння, маленький язичок, ніс і носові пазухи, тверде піднебіння, зуби, губи.

Відповідно до ролі органи мовлення виділяють у три групи: 1) дихальні (ті, що є джерелом енергії для виникнення звука, а саме: легені, бронхи, трахея); 2) вібраційні (їхні коливання створюють звукові хвилі, а саме: голосові зв'язки, язик, щелепи, ясна, зуби); 3) резонатори (у них утворюються форманти для кожного звука, а саме: порожнини рота, носа, носоглотки, грудей).

З усіх видів дихання (простого фізіологічного, ключичного, грудного, реберного, діафрагмового) найсприятливішим для звукового мовлення є поєднання діафрагмового (найглибше вдихання, але пасивна верхня частина легень) і реберного (збільшується об'єм грудної клітини і вдихуваного повітря та неповносило задіяна нижня частина легень).

Голосові зв'язки – це дві еластичні складки, що утворюють у горлі невелику щілину. Фізіологічне дихання розслабляє їх, а в процесі мовного видихуване повітря напружує й спричиняє змикання/розмикання, у результаті

чого виникає голос. Резонаторами для творення голосу слугують порожнини носа, рота, носоглотки, грудей. Характерними ознаками голосу є висота (високий, середній, низький), сила (сильний, помірний, слабкий), діапазон (широкий, вузький) і тембр (приємний, лагідний, м'який, ніжний, грубий, дратівливий, різкий тощо).

Основний орган артикуляції – *язик*, що скеровує потік повітря. Виділяють такі його елементи: кінчик, корінь і спинку. Роль *щелеп, губів, ясен і зубів* – фіксувати місце творення звука й надавати форми ротовому резонаторові. Тверде *піднебіння* фіксує певне положення язика. Носовим резонатором є *маленький язичок*, що, опускаючись, відкриває доступ звуковій хвилі в носову порожнину. Залежно від того, який мовний орган найактивніший у процесі творення, звуки поділяють на носові, губні, язикові (передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові).

Послідовність творення звуків така: потік видихуваного повітря з легень надходить через бронхи й трахею в гортань, натрапляє на голосові зв'язки, що напружуються й вібрують, утворюючи голос. Певні мовленнєві органи утворюють перепони в порожнинах, що забезпечує появу конкретного звука [72].

МОВЛЕННЄВИЙ ВЧИНОК – навмисно створене й застосоване висловлення, що відображає наміри, цінності й моральну позицію мовця, його бажання впливати засобом слова на адресата в кризовій ситуації спілкування.

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ – загальноприйняті і схвалені в суспільстві національно-специфічні стійкі формули спілкування, що регулюють поведінку мовців у процесі налагодження / підтримування контакту, предметного спілкування в різних життєвих ситуаціях. **М. е.** орієнтує на правила, що забезпечують ефективне спілкування. Правила **М. е.** залежить від конкретних ситуацій, до яких належать знайомство, вітання, прощання, вибачення, прохання, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, схвалення. Кожна ситуація передбачає використання характерних для неї мовних засобів. Наприклад, згоду висловлюємо за

допомогою формул «Будь ласка!» «З радістю!» «Із задоволенням». Відмову – «На жаль, не можу». Для **М. е.** характерні також певні правила заборони: голосно говорити, надміру жестикулювати, штовхати співрозмовника, смикати за одяг, плескати по плечу, нашіптувати щось одному в присутності кількох співрозмовників, нагадувати людині про її вік, фізичні вади; говорити суржиком, виражати своє ставлення до чогось вигуками *ага, угу, ой* та ін., вживати слова *дідько, біс* і под., повторювати слова *жах, страх, Боже*, називати конкретну людину займенниками *він, вона*. Найголовніші вимоги **М. е.** – ввічливість, уважність, чемність, стриманість співрозмовників – людина засвоює з дитинства й користується ними впродовж усього життя. Дотримання норм **М. е.** має бути нормою поведінки кожного.

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР – різновид усних і писемних текстів, які використовують у різних ситуаціях спілкування; мовно-композиційне оформлення типових ситуацій соціальної взаємодії людей.

МОВЛЕННЄВІ ВМІННЯ – вміння створювати власні висловлення відповідно до мовленнєвої ситуації.

МОВЛЕННЄВІ ПОМИЛКИ – відхилення від правил, норм і традицій у процесі продукування мовлення. **М. п.** – порушення комунікативної доцільності вимог стилістики і культури мовлення. **М. п.** вважають різновидом мовних девіацій (*від лат. відхилення*) поряд з аномаліями, погрішностями, неточностями, неправильністю, недоліками тощо. Є різні підходи до трактування **М. п.** Психолінгвісти розглядають **М. п.** з погляду походження і сприйняття мовлення, індивідуальних мовних механізмів; лінгвісти аналізують їх як реалізацію закономірностей і тенденцій певних мов. Особливий підхід до **М. п.** у методистів. Вони розглядають **М. п.** з позицій критеріїв культури мовлення, потреб освіти, етики спілкування, навчальних цілей тощо. У цьому ключі **М. п.** в шкільній практиці співвідносять з лексичними, граматичними і стилістичними помилками.

МОВЛЕННЯ – діяльність людини, яка використовує мову в процесі спілкування, вираження емоцій, оформлення думки, пізнання довкілля. **М.** – не

тільки процес, а й результат: мовленнєві тексти (усні, письмові) – книжки, оповідання, пісні тощо. **М.** – процес добору й уживання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу. **М.** є формою існування живої мови, у **М.** мова функціонує, перебуваючи в постійному розвитку. Мова й **М.** нерозривно пов'язані. **М.** існує на основі певної мови, а мова виявляє себе в мовленні її носіїв. Мова щодо **М.** – явище загальне; вона належить усім, хто нею користується. **М.** ж щодо мови – часткове, окреме, індивідуальне. Види **М.**: *зовнішнє і внутрішнє*; зовнішнє поділяють на усне і писемне, монолог і діалог, а також за стилями і жанрами.

МОВНА КАРТИНА СВІТУ – сукупність уявлень про світ, що виформували цілісний образ світу. Термін «картина світу» виник під впливом ідей В. фон Гумбольдта та О. Потебні про внутрішню форму мови. Мова як зовнішній прояв духу народу створює образ, картину світу, відповідно стають очевидними відмінності в поглядах на світ носіїв різних мов. У процесі пізнання світу роль мови надзвичайно важлива, оскільки крізь призму рідної мови люди бачать світ по-різному. Лінгвісти виділяють концептуальну та **М. к. с.** Концептуальна картина світу містить інформацію, репрезентовану в поняттях, тоді як «в основі мовної моделі лежать знання, закріплені в семантичних категоріях і семантичних полях, складених зі слів і словосполучень» [75, с. 241–246]. Концептуальна картина світу відображає структуру репрезентації знання. Учені вбачають різницю у змісті понять «концептуальна картина світу» і «мовна картина світу», наголошуючи, що відмінності між ними умовні, адже між зазначеними картинами світу відстежуємо зв'язок, як між мисленням і мовою. О. Хорошун розглядає концептуальну картину світу «як базис картини світу як ядро світогляду, що репрезентує риси специфічного людського способу світосприйняття», зазначаючи, що «ККС містить узагальнену інформацію про світ», є ширшою й багатшою, ніж **М. к. с.** На думку дослідниці, «за межами ККС залишається інформація, що становить особливості мовного сприйняття дійсності в тому чи тому мовному середовищі й відображається в мовній культурі народу».

Відповідно, «ККС містить інформацію в поняттях, а **М. к. с.** виявляє знання, закріплені в значеннях слів і словосполучень» [75, с. 241–246]. До цього процесу «долучені сутності трьох рівнів: *ментального превербального* (джерело уявлень про світ), *концептуального* (результат узагальнень, що корелюють зі словом як знаком) і *власне лінгвального* (забезпечує вербальне вираження елементів двох попередніх рівнів)» [49, с. 66].

МОВНА СВІДОМІСТЬ – форма свідомості, яка охоплює знання, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності; це небайдуже ставлення до мови. Таке визначення чітко відмежовує **М. с.** від розуміння її як мовної картини світу. Якщо там ідеться про усвідомлення в мові позамовного світу, то тут – про усвідомлення самої мови. **М. с.** пов’язана з низкою супутніх явищ, як-от: знання й культура мови, мовний смак, мовна соціалізація (опанування мовних норм), мовленнєва вправність, мовна особистість (ідіолект, індивідуальність мовця). **М. с.** тісно взаємодіє із цими явищами: вона якоюсь мірою залежна від них і водночас сама зумовлює їхнє існування, впливає на їхню розвиненість, скеровуючи її в певному напрямі. Отже, знання норм – це мовна грамотність, а дотримання їх або нехтування ними – це вже сфера **М. с.** [68, с. 13].

МОВНА СТІЙКІСТЬ – намір і поведінка особистості або групи людей, що спрямовані на послідовне й неухильне використання своєї мови в спілкуванні, незалежно від того, якою мовою послуговується співрозмовник. Завдяки **М. с.** укріплюється мовна стабільність у суспільстві. Якщо немає **М. с.**, народ втрачає навіть стабільну і свого часу впливову мову. Так трапилося з давньоєгипетською, шумерською та іншими мовами, які стали мертвими. *Джерелами М. с. є національна традиція, національна свідомість та солідарність; духовна і матеріальна національна культура; національний мир і співробітництво з іншими народами, які живуть на території відповідного народу.*

МОВНЕ ПОРТФОЛІО – технологія навчання, що забезпечує фіксування, накопичення й оцінювання індивідуальних освітніх результатів,

сприяє продуктивному розвитку мовних, мовленнєвих, рефлексійних умінь і навичок, активізації розумової учнів, уможлиблює моніторинг динаміки особистісного і комунікативного зростання.

МОВНЕ ЧУТТЯ – підсвідоме оцінювання мовлення, що базується на мовних знаннях, суспільних мовних ідеалах, а також суб'єктному досвіді безпомилкового застосування їх у практиці щоденного мовлення. Виділяють два складники **М. ч.**: чуття норми і чуття стилю. Перший передбачає розуміння конкретних явищ, які інакше виразити не можна, другий базується на усвідомленні допустимості варіативних способів вираження, але за наявності кращого варіанту, знайти який необхідно. **М. ч.** живлять фонетичні, лексико-семантичні і граматичні норми. Процес формування **М. ч.** здійснюємо поступово, вивчаючи всі розділи мови (фонетику, лексику і фразеологію, словотвір, морфологію, синтаксис). Чуття стилю передбачає усвідомлення сфери вживання мови, теми висловлювання й жанру, від яких залежить добір мовних засобів. Для того, щоб досягти результату у формуванні **М. ч.**, необхідно впроваджувати в щоденну практику комплексну роботу з текстами, під час якої привертати увагу до відповідності мовлення нормі й стильовій єдності тексту, удосконалювати навички творення власних текстів, добираючи доцільні мовні засоби.

МОВНИЙ СМАК – здатність сприймати й оцінювати мову крізь призму прекрасного. Щоб сформувати **М. с.**, необхідно показувати естетичну силу слова, розкривати зміст естетичної функції мови. Поступом на шляху до вироблення **М. с.** вважають утвердження культури думки, мовлення й емоцій, засвоєння стандартів мовної поведінки, мовних норм і набуття досвіду застосування їх у багатьох ситуаціях спілкування тощо. Джерелом **М. с.** є твори красного письменства.

МОВНІ ВМІННЯ – уміння, що забезпечують готовність до виконання теоретичної або практичної дії на основі засвоєних знань із мови. **М. в.** виявляємо в процесі спостереження над мовними явищами, виконання різних видів розбору, списування з певними завданнями, конструювання слів,

словосполучень і речень та на різних рівнях мови: фонетичні і графічні, словотворчі, граматичні, лексичні і стилістичні. У результаті тренування **М. в.** стають навичками, автоматизуються. У шкільному курсі української мови учні оволодівають такими вміннями: читати, тобто розрізняти букви, співвідносити їх зі звуками, поєднувати звуки у склади і слова; вимовляти без помилок і швидко читати надрукований текст, розуміти прочитане; уміння писати, тобто правильно і швидко переводити звуковий текст у буквені комплекси, дотримуючись правил орфографії і пунктуації, пояснювати написання слів; уміння будувати словосполучення, речення, текст; уміння відмінювати іменні частини мови й утворювати дієслівні форми тощо.

МОДЕЛЬНА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА – документ, що визначає орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання учнів, зміст навчального предмета (інтегрованого курсу) та види навчальної діяльності учнів, рекомендований для використання в освітньому процесі в порядку, визначеному законодавством.

Авторами **М. н. п.** можуть бути вчені-лінгводидактики, методисти, учителі. Такі програми затверджує Міністерство освіти і науки. **М. н. п.** з української мови визначає мету, завдання, базове коло знань, очікувані результати, містить перелік умінь і навичок, які належить сформувати у процесі навчання; пропонує орієнтири результатів пізнавальної діяльності учнів, конкретизує види діяльності, називає вимоги. **М. н. п.** слугує вчителю базою для розроблення навчальної програми для кожного класу окремо. Цю програму затверджує педагогічна рада закладу освіти. Виділяють три способи конструювання навчальних програм: *лінійний* (структурні компоненти змісту програми розташовані послідовно один за іншим, не допускається дублювання тем у різні роки навчання), *концентричний* (передбачає повернення до вивченого матеріалу через рік-два з метою поглиблення й систематизації знань) і *спіральний* (у полі зору учнів перебуває початково задана проблема, знання про яку розширюють і поглиблюють поступово).

МОНОЛОГ – розгорнуте висловлення однієї особи, звернене до однієї людини або певної групи людей для повідомлення інформації, впливу або спонукання до дії.

МОНОФОН – оригінальний прозовий чи поетичний текст, кожне слово якого починається з одного звуку, що на письмі відображено певною буквою (*Бродить барвінок блакитний біля берези білявої, будні благі безпросвітні бруньками близько бубнявють* (Л. Дмитерко).

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ – сприяння усвідомленню і прийняттю цінностей, що є складниками загальнолюдської моралі (свободи, відповідальності, честі, гідності, совісті, сорому, любові, доброти, віри, доброчесності тощо).

МОРФОЛОГІЧНА ВПРАВА – *див.: ВПРАВА МОРФОЛОГІЧНА*

МОРФОЛОГІЯ (*від гр. morphē – форма, частина, logos – слово, учення*) – розділ мовознавства, що вивчає граматичні особливості слова, а саме: словозміну й формотворення.

МОТИВ ДОСЯГНЕННЯ – загальна, відносно стійка риса особистості, яка виявляється в прагненні до успіху, бажанні досягти високих результатів, відчуючи водночас задоволення [43, с. 167].

МОТИВАЦІЯ – система мотивів, або стимулів, що спонукають людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Мотивами можуть бути потреби, інтереси, захоплення, емоції, настанови, ідеали та ін. В одних випадках виникає інтерес до отримання високої оцінки, в інших – інтерес до змісту навчання. Значення мотивів для поведінки, діяльності, формування особистості учні надзвичайно велике. Одне із завдань учителя полягає у вихованні правильної **М.** школярів. Особливим видом **М.** є *навчальна*, суть якої визначає складна структура. Однією з форм цієї структури є структура внутрішньої (орієнтованої на процес і результат) і зовнішньої (нагороду, уникнення) мотивації. Визначальними є такі характеристики навчальної **М.**: сталість, зв'язок із рівнем інтелектуального розвитку й характером навчальної діяльності.

МОТИВ СПІЛКУВАННЯ – індивідуальна потреба в конкретному типі спілкування [2, с. 332].

МУЛЬТИМЕДІА – засіб навчання, що передбачає комбінування різних форм надання інформації (текстової, графічної, звукової, аудіо- й відео-, анімації) на одному носієві. За допомогою **М.** відбувається інтерактивна взаємодія із учнями.

МУЛЬТИМЕДІЙНА ПРЕЗЕНТАЦІЯ – сукупність змінних у певній послідовності прозірок, що містять тексти, зображення, звук, анімацію та інші способи представлення інформації з певної теми, що зберігається в певному форматі, підготовлені за допомогою редактора мультимедійних презентацій Power Point або Canva та ін. **М. п.** використовують для організації роботи учнів із певної теми, активізації їхньої уваги, задіяння різних каналів сприймання.

НАВИЧКИ – добре засвоєні й доведені до автоматичного відтворення дії; автоматичне вміння. **Н.** формують на основі застосування знань про відповідний спосіб дії під час цілеспрямованого планомірного тренування.

НАВЧАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ – спеціально дібрана й підготовлена для засвоєння частина соціальної інформації, що відповідає освітнім цілям, завданням і віковій категорії здобувачів освіти.

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК – книжка, зміст якої розширює і доповнює підручник, містить додаткову найновішу інформацію теоретичного й практичного характеру.

НАВЧАЛЬНИЙ ТЕКСТ – пристосована до освітніх завдань і вікової категорії здобувачів освіти інформація, призначена для виконання навчальних дій або є результатом навчальних дій і взаємодій. Статусу навчального набуває текст, який проєктують, створюють, трансформують, пристосовують, аналізують, коментують з певною освітньою метою. Виділяють такі функції **Н. т.:** *інформаційна* (передавання навчальної інформації); *стимулювальна* (стимулювання особистісного зростання учнів); *розвивальна* (розвиток пізнавальних і творчих здібностей); *формувальна* (формування соціокультурного, комунікативного та ін. досвіду); *мотивувальна*,

організаційна (організація пізнавальної діяльності); *репрезентативна* (представлення власних досягнень), *контрольовальна* (контроль і самоконтроль навчальних досягнень); *виховальна* (виховання естетичного смаку, мовного чуття, моральних характеристик) та ін. Дослідники демонструють різне бачення типології **Н. т.** для занять з української мови, а саме: *текст у формі лінгвістичної казки*, що являє собою образно-метафоричне обігрування тематичної інформації; *нарративний* текст, призначений для засвоєння ключових слів теми, термінів, установлення родо-видових зв'язків між ними; *текст-визначення* мовних понять, правописних правил, що подає готові дефініції, правила або стимулює до формування їх на основі спостережень учнів над мовознавчими фактами; текст, що *створює комунікативну ситуацію*, зокрема передбачає редагування, пошук орфограм, пунктограм у результаті виконання завдань із пропусками; *текст-пріпис* (інструкція, алгоритм) – чіткий опис послідовних дій, які має виконати учень; *текст-комунікативна ситуація*, що наводить ситуацію спілкування або/і передбачає виконання комунікативного завдання; *текст – творча самореалізація*, у якому пропонується творче завдання або який являє собою учнівський мовленнєвий продукт; *текст-рефлексія*, що спонукає до самоаналізу навчальної діяльності і її результатів або є виявом учнівської рефлексії; *текст-контроль* для виконання контрольних завдань у вигляді тестів, диктантів та ін. (Кучерук О.). Відповідно до того, хто є творцем тексту, виділяють 4 групи **Н. т.**: 1) тексти, які створили організатори освітнього процесу; 2) тексти, які створили індивідуально вчителі; 3) тексти, які створили індивідуально учні; 4) тексти, які створили спільно учасники освітнього процесу. Відповідно ж до мети, яку покликаний реалізувати текст, виділяють такі **Н. т.**: власне навчальні, навчально-тренувальні, навчально-формувальні; формувально-виховні; мотивувальні, контролювальні та ін. [13].

НАДІЙНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ – такими прийнято вважати офіційні джерела (офіційні сайти державних установ, закладів, ЗМІ тощо); наукові праці (статті, монографії, довідкові видання); авторські дописи, що

містять покликання на джерела інформації; статті журналістів, блогерів із доброю репутацією.

НАСКРІЗНІ ВМІННЯ – уміння, які формують у процесі вивчення всіх шкільних предметів та інтегрованих курсів. **Н. в.** спільні для всіх компетентностей. Перелік умінь визначає Державний стандарт базової середньої освіти. До них належать такі:

- 1) читання з розумінням;
- 2) висловлювати власну думку усно й письмово;
- 3) критично й системно мислити;
- 4) логічне обґрунтування позиції на рівні, що передбачає здатність висловлювати послідовні, несуперечливі, обґрунтовані міркування у вигляді суджень і висновків, що є виявом власного ставлення до подій, явищ і процесів;
- 5) діяти творчо;
- 6) виявляти ініціативність;
- 7) конструктивно керувати емоціями;
- 8) оцінювати ризики;
- 9) ухвалювати рішення, що передбачає здатність обирати способи розв’язання проблем на основі розуміння причин та обставин, які породжують проблему, досягнення поставлених цілей з усвідомленням їхніх етичних, правових, екологічних і суспільних наслідків;
- 10) розв’язувати проблеми;
- 11) працювати разом.

НАСЛІДУВАННЯ – механізм соціально-психологічного впливу через сприйняття прикладу, зразка наслідування. **Н.** може бути невимушеним і вимушеним. Це один з основних механізмів трансформації і формування особливостей і рис особистості. Завдяки наслідуванню дитина оволодіває різними навичками, способами і формами поведінки, яку виробило людство. **Н.** має велике значення в процесах соціалізації дитини. **Н.** спрямоване на відтворення певних зовнішніх рис і зразків поведінки, манер, дій, вчинків, а не

внутрішнього психічного стану і настрою, як у випадку навіювання і зараження. Під впливом **Н.** формують не лише простіші навички діяльності, а й духовні цінності – ідеї, смаки, схильності, манери поведінки. **Н.** є основою емпатії, механізмом формування самосвідомості [52, с. 45].

НАСМІШКА – жанр мовлення, зміст якого спрямований на висміювання чийось дій, учинків тощо.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ – складник інформації (слова, фразеологізми), що містить відомості про національну культуру народу – носія мови.

НАЧИТАНІСТЬ – одна з визначальних характеристик компетентного читача, що виявляється в обізнаності (наявності знань, умінь), ерудиції, набутих у результаті читання.

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ – використання жестів, міміки, руху тіла, особливостей голосу в процесі вербального передавання інформації.

НЕОЛОГІЗМИ – новоутворені, недавно запозичені або відомі раніше слова, але використовувані в новому значенні.

НЕПЕРЕРВНІСТЬ ОСВІТИ – будь-яка освітня діяльність людини впродовж життя для досягнення особистих, професійних, соціальних цілей.

Відповідно до світових тенденцій розвитку освіти впродовж життя, сучасних соціально-економічних, технологічних і соціокультурних викликів, навчання української мови спрямоване на неперервність освіти, що реалізується через:

- забезпечення наступності змісту та координації освітньо-виховної діяльності на різних етапах у закладах загальної середньої освіти;
- формування потреби й здатності до самонавчання відповідно до інтелектуальних можливостей особистості;
- створення інтегрованих навчальних програм;
- зв'язок між загальною середньою, професійно-технічною, вищою освітою.

ОГОЛОШЕННЯ – жанр мовлення, що містить інформацію для загального ознайомлення. **О.** бувають усні й письмові, офіційні й приватні.

ОДИНИЧНИЙ ТЕКСТ – авторський текст, що містить вказівку на творця (творців), час написання або дату публікації, назву і джерело.

ОЛІМПІАДА З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ – одна з форм позакласної й позашкільної роботи учнів, яку проводять з метою розвитку пізнавальних інтересів, творчих здібностей учнів, а також для виявлення кола їхніх інтересів. **О.** – своєрідне філологічне випробування для учнів; полягає у виконанні низки творчих завдань підвищеної складності, що потребують широкої ерудиції, кмітливості, розвиненого мовного чуття, лінгвокреативності.

ОНТОГЕНЕЗ – процес індивідуального розвитку людини.

ОПИС – тип монологічного мовлення, у якому предмет мовлення постає цілісно через деталізацію і характеристику частин його.

ОПИС МІСЦЯ (МІСЦЕВОСТІ) – текст, у якому вказівка на місце є «новим». Зв'язок між інформацією в реченнях здійснюється за допомогою дієслів наявності. У науковому й офіційно-діловому стилях мовлення вони забезпечують точність висловлення, а в художньому – ці дієслова повинні допомогти створити, змалювати предмет, тобто сприяти образності, емоційності висловлення.

ОПИС ПРЕДМЕТА – текст, який створюють, щоб схарактеризувати предмет (істоту чи неістоту), тобто повідомити про його ознаки. У текстових фрагментах цього типового змісту ознаки є новою інформацією, заради якої створюють висловлювання: «відоме» – назва самого предмета та його частин, а «нове» – ознаки. Розвиток думки відбувається за рахунок того, що кожне наступне речення додає до сказаного нові ознаки. Підхід до виокремлення в предметі його сторін, деталей залежить від стильової належності тексту: у науковому стилі характеристика предмета повинна бути повною, а в художньому – акцентують тільки на найяскравіших деталях.

ОПИС СТАНУ ЛЮДИНИ – текст, у якому «відоме» позначає особу, яка перебуває в певному стані, «нове» – почуття, відчуття особи, тобто її стан. Для опису стану людини характерний паралельний зв'язок речень.

ОПИС СТАНУ ПРИРОДИ (СЕРЕДОВИЩА) – текст, що передає статичну картину. У текстах цього типу мовлення звичайно називають елементи довкілля, а в «новому» – ознаки, які виражають стан. Речення в текстах цього типу переважно поєднуються паралельно, а оскільки «відоме» часто буває те саме, воно може опускатись.

ОПИТУВАННЯ – усна перевірка знань учнів, що передбачає формулювання різноманітних запитань з метою контролю, закріплення, повторення чи узагальнення вивченого матеріалу, актуалізації опорних знань; метод дослідження, що передбачає використання опитувальників, анкет, інтерв'ю задля зібрання даних із актуальної проблеми і виявлення думок, ставлень і намірів респондентів.

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ – вид управління освітнім процесом, що забезпечує найкраще, найдоцільніше в конкретних умовах функціонування освітньої системи. Складниками процесу **О. п. н.** вважають

- формулювання мети й завдань навчання на кожен урок;
- адекватність змісту навчання меті й завданням;
- вибір доцільного поєднання форм навчальної діяльності (фронтальна, групова, індивідуальна);
- раціональне поєднання методів навчання;
- складання плану вивчення розділу, теми;
- реалізацію плану;
- аналіз результатів і оцінювання оптимальності плану.

ОРАТОР – особа, яка виголошує публічні промови й володіє красномовством (вправно виступає перед аудиторією); те саме, що промовець.

ОРФОГРАФІЧНА ВПРАВА – *див.*: ВПРАВА ОРФОГРАФІЧНА.

ОРФОЕПІЧНА ВПРАВА – *див.*: ВПРАВА ОРФОЕПІЧНА.

ОСВІТНІ РЕЗУЛЬТАТИ – знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, набуті у процесі навчання, виховання та розвитку, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів.

Весь освітній механізм спрямовано на становлення особистості людини, громадянина, здатного до проявів гуманізму, патріотизму, готового самостійно приймати рішення і брати на себе відповідальність, демонструвати ціннісне ставлення до себе й усього, що його оточує; людини, яка є носієм і захисником культурних і духовних цінностей свого народу, має життєві принципи й демонструє схвалені суспільством поведінкові норми. Сформовані компетентності означають готовність людини до життя в соціумі. *Показниками сформованості* їх є суб'єктний досвід ефективного застосування здобутих знань, набутих умінь і навичок у процесі розв'язання суспільних проблем; ціннісне сприйняття себе й світу, який оточує; ставлення до себе й світу; активна життєва позиція; життєві принципи й поведінкові норми; відповідальність, ініціативність, активність.

Дж. Равен називає **О. р.** здатності людини, а саме: працювати самостійно без постійного керівництва; брати на себе відповідальність з власної ініціативи; проявляти ініціативу, не запитуючи інших, чи варто це робити; помічати проблеми й шукати шляхи розв'язання їх; аналізувати нові ситуації й застосовувати наявні знання для такого аналізу; уживатися з іншими; засвоювати знання з власної ініціативи [77, с. 40].

Отже, за логікою компетентнісного підходу **О. р.** на всіх етапах здобування її є сформовані компетентності. Зокрема в закладах загальної середньої освіти – це предметні, міжпредметні (галузеві) і ключові. Якщо компетентності є «тими індикаторами, що дають змогу визначити готовність учня-випускника до життя, його подальшого особистого розвитку й до активної участі в житті суспільства» [54, с. 7], то перевіряти «готовність» маємо за рівнем сформованим компетентностями.

ОСНОВНА ДУМКА – закладена в текст інформація, яку автор хоче донести до читача і якій підпорядковано зміст твору. Визначаючи **О. д.** майбутнього висловлення, важливо враховувати, яку мету буде поставлено: доведення, ствердження, заперечення, переконання, опис чи розповідь.

ОСОБИСТІСНА ПАРАДИГМА – зосередження процесу організації освіти переважно на особистості учня, його самобутності, унікальності, неповторності, суб'єктності. Здобувши освіту, кожен підліток має усвідомлювати себе, свої властивості, схильності, бути обізнаним із багатьма суспільними процесами, усім, що його оточує, уміти оцінювати (критично мислити) й на основі системного критичного мислення формувати систему ставлень.

ОСОБИСТІСНИЙ ДОСВІД – осмислений досвід поведінки суб'єкта в життєвій ситуації, що потребує застосування його потенціалу, вияву його як особистості.

ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД – підхід, в умовах якого провідним орієнтиром, основним змістом і головним критерієм успішності навчання водночас зі знаннями, уміннями, навичками, функційною готовністю до виконання певних видів діяльності, є сформованість суспільно важливих особистісних характеристик: активності, цілеспрямованості, креативності, волі, емоційної сфери, рис характеру, тобто суб'єкта, здатного за допомогою здобутих знань, набутих умінь, навичок і суб'єктного досвіду ставити й досягати цілі, удосконалювати себе й своє оточення. З цього випливає, що в центрі освітнього процесу перебуває учень як особистість. Ураховуючи його інтереси, уподобання, рівень знань і сформованості вмінь, учитель визначає мету і спрямовує освітній процес на розвиток особистості кожного. Отже, способи репрезентації навчальної теорії, добір ілюстративного матеріалу, вибір методів, прийомів відбувається крізь призму особистості учня – його потреб, мотивів, інтелекту, здібностей тощо.

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД – спрямування освітнього процесу на забезпечення розвитку й саморозвитку особистості учня з

урахуванням його здібностей як суб'єкта пізнання й освітньої діяльності. *Мета О. о. п.* полягає у створенні оптимальних умов для розвитку й становлення особистості як суб'єкта діяльності й суспільних відносин, що базуються на стійкій ієрархічній системі гуманістичних особистісних цінностей. *Виразні процесуальні ознаки:* створення сукупності умов (усвідомлювані цілі діяльності, культивовані моральні цінності, норми діяльності й поведінки...), системність і всеохопність етапів; орієнтування на самостійний пошук, самостійну роботу, самостійні відкриття; робота з пізнавальними стратегіями; культивування моральних цінностей, норм діяльності й поведінки; диференціювання завдань; вибірковість форм, методів, прийомів і засобів; гарантування дитині свободи вибору у процесі навчання; занурення в ситуації; атмосфера доброзичливості й захищеності; прояв уваги; замість повідомлення знання – відкриття законів, закономірностей, виявлення проблеми й пошук способів розв'язання її; можливість вибору домашнього завдання та ін. *Функції суб'єктів освітнього процесу:* 1. *Учитель:* усвідомлює і поділяє мету й цінності особистісно орієнтованого навчання; організовує роботу з виявлення суб'єктного досвіду дітей, ураховує його в навчальній діяльності; організовує розвивальне освітнє середовище; ставиться до учня як до унікальності, неповторності; проводить урок гнучко й варіативно залежно від навчальних ситуацій, що виникають на уроці; урізноманітнює дидактичний матеріал; вдається на уроці до діалогу, полілогу; позитивно оцінює пізнавальні зусилля учнів, незалежно від успішності; виявляє та ураховує схильності й уподобання в навчанні учнів; посилює роль активного начала й цілеспрямованої діяльності; організовує і підтримує рефлексію учня; сприймає та упроваджує пропонувані учнями способи діяльності; спонукає учнів до цільовизначення й цілереалізації. 2. *Учень:* організовує свою навчальну діяльність (цільовизначення, план, реалізація, способи дій, рефлексія); мотивує діяльність, приймає рішення; має суб'єктний досвід; бере на себе відповідальність за результати навчальної діяльності, вчинки; формулює гіпотезу; виявляє активність, живий інтерес, вибірковість;

здійснює самовизначення як визначення свого місця в суспільстві й ролі в житті; формує пізнавальні вподобання та ін. [15].

ОСОБИСТІТЬ – це людина, особа із соціально, культурно, індивідуально й антропологічно зумовленою системою вищих психічних властивостей, що визначається залученістю її до оволодіння і створення суспільних, культурних, історичних, власне особистісних цінностей. У *філософсько-психологічному* аспекті **О.** – це об'єкт і суб'єкт соціального, культурного, історичного процесу і власного життя. У *психолого-аксіологічному* плані особистість є найвищою цінністю суспільства, джерелом створення інших – матеріальних і духовних, природних і суспільних цінностей. Більшість сучасних дослідників схиляється до теорії про *5 рис особистості: екстраверсія* (рівень комунікабельності людини), *приємність* (рівень приязності, душевності, довіри і позитивної соціальної поведінки), *сумлінність* (рівень організованості, уважності, самоконтролю), *невротизм* (рівень емоційної стабільності людини), *відкритість* (рівень уяви, творчості, розмаїтості інтересів) [46, с. 153].

ОЦІНЮВАННЯ – визначення й вираження в умовних знаках (балах) рівня навчальних результатів здобувачів освіти відповідно до розроблених критеріїв. Під час **О.** враховують розуміння інформації, передбаченої чинною програмою; знання, розуміння зв'язків і взаємозалежності між вивченими законами, явищами, закономірностями та правилами, уміння користуватися здобутими знаннями для правильного пояснення конкретних фактів і явищ реальної дійсності, у тому числі за межами навчальних ситуацій; самостійність суджень. Під час **О.** враховують ставлення учнів до навчання, творчий підхід, самостійність, якість виконання завдань. **О.** здійснюють відповідно до нормативних документів Міністерства освіти і науки України.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про освіту» основними видами оцінювання результатів навчання учнів є формувальне, поточне, підсумкове (тематичне, семестрове, річне) оцінювання, державна підсумкова атестація, зовнішнє незалежне оцінювання. Формувальне, поточне та підсумкове оцінювання результатів навчання учнів на предмет їх відповідності вимогам

навчальної програми, вибір форм, змісту та способу оцінювання здійснюють педагогічні працівники закладу освіти. Підсумкове оцінювання результатів навчання учнів за сімейною (домашньою) формою здійснюється не менше двох разів на рік.

ПАЛІНДРОМ – слово, словосполучення або навіть віршований рядок, що можна прочитати зліва направо і справа наліво, наприклад: *Кит на морі романтик*.

ПАМ'ЯТКА – засіб навчання, що містить словесний опис завдання чи правила, визначення послідовності виконання певного завдання та/або інструкцію щодо особливостей його виконання.

ПАМ'ЯТЬ – психічний процес відображення досвіду людини шляхом засвоєння, збереження та подальшого відтворення обставин її життя та діяльності. **П.** – багатий у своїх проявах пізнавальний процес, тому наука нараховує кілька класифікацій видів **П.**, здійснених за різними ознаками. Залежно від того, що саме людина запам'ятовує і відтворює, розрізняють чотири види **П.**: *образну, рухову, емоційну і словесно-логічну*. За провідним аналізатором виділяють *зорову, слухову, смакову, нюхову, дотикову П.* За тривалістю перебігу процесу відомі *такі види П.: тривала, короткочасна, оперативна*. За формою психічної активності – *мимовільна, довільна* [61, с. 69–71].

ПАРАМОВА – мелодика, що супроводжує слова, які ми промовляємо, а саме: гучність, висота, інтонація, темп. Дослідження показують, що слова опрацьовує ліва скронева доля, а інтонацію – права півкуля, а саме та її ділянка, що відповідає за сприйняття музики. **П.** виражає почуття стосовно того, що ми говоримо.

ПАСИВНИЙ СЛОВНИК (те саме, що й пасивний словниковий запас) – частина слів, уживання яких обмежене. Учні використовують **П. с.** під час сприймання усного (у процесі аудіювання) та писемного (читання) мовлення.

ПАТЕРН (стереотип, шаблон, штамп) – певна модель, сформована в результаті багаторічного (багатовікового) досвіду.

ПАУЗА (грец. *pausis* – припинення) – коротка перерва у мовленні. **П.** У поєднанні з мелодикою реалізує інтонаційно-синтаксичні функції. **П.** розглядають і як складник невербальної комунікації, оскільки вона може свідчити про утруднення під час добору потрібних слів, слабе знання мови або несформованість умінь. На тривалість і розподіл **П.** впливає складність мовленнєво-мисленнєвих завдань, підготовленість / непідготовленість мовлення. Виділяють такі *види П.*: 1) *логічна* (ділить мовлення на смислові відрізки); 2) *психологічна* (допомагає мовцям передати настрій, переживання, емоції, відчуття, пов'язані зі змістом мовлення та внутрішнім станом, у якому перебуває людина); 3) *ритмічна* (організує ритм); 4) *ситуаційна* (залежить від ситуації спілкування, наприклад, дати змогу учням записати текст чи осмислити сказане); 5) *індивідуальна* (зумовлена особливостями мовлення).

ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психології, що вивчає психологічні основи розвитку, навчання й виховання.

ПЕРЕКАЗ – відтворення змісту сприйнятого на слух або прочитаного тексту. Виділяють такі *види П.*: *за характером*: близькі до тексту, творчі, навчальні, контрольні, із завданням і без нього; *за функціональним типом*: розповіді, описи, роздуми; *за повнотою викладу*: детальний (докладний), стислий, вибірковий, повний. Результатом переказування є вторинний текст, який створили учні.

ПЕРЕКЛАД – 1. Передавання змісту слова, словосполучення, речення іншою мовою. 2. Результат процесу перекладу. Предметом **П.** є перетворення тексту однією мовою в еквівалентний йому текст іншою мовою. У процесі **П.** завжди є два тексти: вихідний і створений на основі першого шляхом певних операцій (міжмовних трансформацій). Перший текст називають *текстом оригіналу* (або просто «оригіналом»), другий – *текстом перекладу* (або просто «перекладом» у першому значенні слова). Мову, якою виголошений або написаний текст оригіналу, називають *вихідною мовою*, а мову, якою здійснено переклад (мова тексту перекладу), – *мовою перекладу*.

ПЕРЕРВАНИЙ ТЕКСТ – текст, у якому інформацію подано у вигляді таблиць, діаграм, списків, графіків, гістограм. Найчастіше організовані на основі поєднання списків. Опрацювавши їхній зміст, учні можуть здобути інформацію.

ПЕРЦЕПЦІЯ – сприйняття й розуміння співрозмовниками один одного.

ПИСЬМО – вид мовленнєвої діяльності, суть якого полягає у відтворенні (фіксуванні, кодуванні) звукового мовлення та його елементів за допомогою розробленої для конкретної мови системи графічних знаків (знаків письма), зокрема таких: букв, орфографічних знаків (дефіс, апостроф, скісна риска у графічних скороченнях чи написанні складних слів; лапки у написанні власних назв та ін. випадках), пунктуаційних знаків (крапка, кома, тире, двокрапка, крапка з комою, три крапки, лапки в реченнях із прямою мовою, дужки, скісна риска замість сполучників *і, та, або*).

ПИСЬМОВІ РОБОТИ УЧНІВ – завдання, спрямовані на розвиток писемного мовлення учнів, засвоєння орфографічних і пунктуаційних правил. До **П. р. у.** належать такі: списування тексту з аналізом його, конструювання словосполучень, речень, трансформація тексту, ведення термінологічних словників, щоденників, конспектів, диктанти, перекази, переклади, твори, складання текстів мовленнєвих жанрів тощо.

ПІДГОТОВКА ВИСТУПУ – перший етап роботи над ораторським виступом. На цьому етапі проводять аналітичні справи підготовчого характеру, що передбачають аналіз зразків виступів, з'ясування особливостей побудови виступу, мовних засобів, характерних для виступів.

ПІДРУЧНИК – це друкowana чи електронна навчальна книжка, що містить систематизований відповідно до модельної програми навчальний матеріал, необхідний для вивчення з певного навчального предмета (інтегрованого курсу). **П.** має відповідати програмі, віковим особливостям учнів, суспільним запитам. **П.** української мови містить визначення мовознавчих понять, різноманітні правила, таблиці, схеми, дидактичний матеріал. **П.** привчає учнів до самостійної роботи з книжкою в класі та вдома,

дає змогу закріпити здобуті знання, забезпечує систематичне повторення матеріалу. Прикметною ознакою сучасних підручників є наявність QR-кодів, покликань на електронні ресурси.

ПІДСУМОК УРОКУ – один зі структурних елементів уроку, що відіграє важливу роль у засвоєнні, узагальненні вивченого, його систематизації. На цьому етапі уроку учні усвідомлюють вивчене в узагальненій формі, поєднують нове у системі знань, умінь і навичок.

ПІДТЕМА – складник, частина теми (підтеми виділяють під час складання простого плану тексту).

ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ – це базова дидактична категорія, що визначає стратегію і тактику навчального процесу; це методологічна категорія лінгводидактики, що позначає складне багатовимірне явище, системну сукупність якого становлять принципи, технології, методи, прийоми, засоби й форми навчання і яке характеризується концептуальністю, процесуальністю, системністю, керованістю й дієвістю [56, с. 4].

ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ – процес відображення в мозку людини предметів і явищ. Відображення реальності в людській свідомості може відбуватися на рівні чуттєвого та абстрактного пізнання. Чуттєве пізнання характеризується тим, що предмети і явища об'єктивного світу безпосередньо діють на органи чуття людини – її зір, слух, нюх, тактильні та інші аналізатори й відображаються в мозку людини. До цієї форми пізнання дійсності належать відчуття і сприймання як пізнавальні психічні процеси. Враження, що виникають за допомогою відчуттів і сприймань, містять інформацію про зовнішні ознаки та властивості предметів, утворюючи чуттєвий досвід людини. Так, ми дізнаємося про багатство довкілля: кольори, запахи, музичні тони та шуми, вагу предметів, а також про власні спонукання: голод, спрагу тощо [61, с. 50].

ПОВІДОМЛЕННЯ – жанр мовлення, що містить інформацію на визначену тему (*про подію, явище, предмет, людей та їхню діяльність тощо*).

П. спонукає слухачів до роздумів, дій, критичного мислення, оцінювання

сприйнятої інформації. Є різні *способи подання П.*: текстовий, числовий, графічний, відео, звуковий, комбінований тощо. Вимоги щодо підготовки *П.*: 1. Інформація для *П.* має бути правдивою, актуальною. 2. У межах заявленої теми необхідно подати вичерпну інформацію. 3. Важливо використовувати нові, досі не знані факти, наводити приклади. 4. Наведені факти мають підтверджувати тезу, а не суперечити їй. 5. *П.* має бути оформлене грамотно.

ПОВНЕ РЕЧЕННЯ – вид простого речення, у структурі якого наявні всі необхідні члени речення.

ПОДКАСТ (анг. неологізм *podcast*, утворений від слів *iPod* – популярна модель MP3-плеєра та *broadcasting* – радіомовлення) – це цифровий медіафайл або низка таких файлів, розповсюджених за допомогою мережі «Інтернет». Подкаст використовують для сприймання інформації на слух.

ПОДЯКА – жанр мовлення, що містить висловлення вдячності за послугу, допомогу, зроблене добро тощо. *П.* – це визнання важливості когось / чогось у житті; духовна плата за те, що знайшло відгук у серці; емоція, що створює позитивну атмосферу, різновид гарної поведінки.

ПОЗАКЛАСНА РОБОТА – форма організації дозвілля учнів, що має на меті мотивувати їхній інтерес до вивчення конкретного предмета, до самонавчання, до пошуку додаткової інформації.

ПОЗИТИВНИЙ ЕМОЦІЙНИЙ СТАН (E+) – емоційні стани радості, задоволення в межах певної діяльності, що стосуються певної роботи, досягнення успіху. До цієї категорії належать твердження, у яких виражають радість, захоплення, задоволення (тобто позитивні емоції) в процесі роботи. Висловлення має вказувати на чітко *П. е. с.* (конструкції, що починаються зі слів «радіє...», «задоволений...», «усміхається...», «захоплений...» тощо) [44, с. 173].

ПОКАЗОВИЙ УРОК – урок, на який запрошують учителів, методистів, студентів або інших зацікавлених осіб. Зазвичай, *П. у.* проводять, щоб поділитися досвідом застосування ефективних прийомів і методів навчання, способів організації роботи на уроці. *П. у.* сприяє впровадженню науково-

методичних досягнень у практику, поширенню педагогічного досвіду, підвищенню рівня сформованості методичної компетентності.

ПОЛІКОДОВИЙ ТЕКСТ ПІДРУЧНИКА – текст підручника, що поєднує різносеміотичні компоненти – вербальні, параграфемні, графічні, характеризується смисловою гомогенністю (накладання концептів вербального й паралінгвістичного компонентів формує єдиний загальний інтегрований зміст полікодового тексту, відмінний від змісту кожного з компонентів, розглянутих окремо), тому прогнозування взаємодії учнів із підручником можливе лише на основі комплексного аналізу його контенту [32].

ПОМИЛКА – відхилення від нормативної вимови, написання, творення чи вживання.

ПОМИЛКА ЛЕКСИЧНА – порушення правил слововживання, добору слова: неточність вибору слова (помилки під час добору синонімів, у вживанні паронімів), уживання діалектних і розмовних слів у літературному мовленні, уживання слів різної стильової належності, повторення одних і тих самих слів або спільнокореневих, неправильне вживання фразеологізмів та ін. Виділяють такі причини лексичних помилок: недосконале володіння літературною мовою, обмежений лексичний запас, невміння користуватися словниками, нерозвиненість мовного чуття та ін.

ПОРАДА – жанр мовлення, що містить пропозицію, вказівку, як діяти в певній ситуації; допомога словом у скруті, повчання. Комунікативна мета **П.** – допомогти, підтримати, убезпечити, підказати, посприяти. Сенс **П.** полягає у спонуканні людини до рішень, важливих кроків, дій, способів розв’язання проблеми. Порадник має демонструвати позитивне ставлення, емпатію. Зазвичай за **П.** звертаються до людини, яку поважають і якій довіряють. На будь-яку **П.** потрібно реагувати. Реакція може бути різною: подяка як вияв згоди; невдоволення, образа, обурення як вияв незгоди; вагання, а тому – варто обдумати; цікавість, а тому – уточнювальні запитання; байдужість, а тому – переадресування поради.

ПОРІВНЯННЯ – розумова операція, за допомогою якої пізнають схожі та відмінні ознаки і властивості предметів. У процесі порівняння предметів і явищ спочатку здійснюють аналіз, а потім – синтез. Порівнювати необхідно за однією ознакою [61, с. 81]. У лінгводидактиці таку операцію вважають прийомом, елементом багатьох методів.

ПОРТФОЛІО – добірка робіт, що демонструє зусилля учня чи студента, прогрес або досягнення в певній галузі за чітко визначеними критеріями, документує здобутий ним досвід.

ПОХВАЛА – добрий, позитивний відгук про кого- чи що-небудь.

ПОЧУТТЯ – специфічно людський, узагальнений, найвищий, найглибший рівень переживань свого ставлення до себе, до подій, осіб, предметів, які були, є і будуть. Відображенням переживань людиною свого ставлення до явищ соціальної дійсності є вищі почуття, а саме: моральні, естетичні, інтелектуальні, праксичні [61, с. 123–125].

ПОШУК – спосіб учіння, що дає змогу здобути інформацію залученням самостійних мисленнєвих дій для розв’язання завдань, що постають перед здобувачами освіти. **П.** передбачає вибір одного з варіантів, оригінального рішення або добір інформації за певними критеріями.

ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ – складне особистісне надбання, у якому інтегровано знання української мови, володіння мовними засобами в різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях, мовна стійкість, комунікативно-мовний досвід учня, усвідомлення й сприймання ним ціннісних орієнтацій, прагнення до мовленнєвого самовдосконалення [26].

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ТЕКСТ – текст, що містить особливо значущу, важливу, цінну для багатьох людей інформацію. **П. т.** є важливим засобом навчання мови й виховання учнів.

ПРИВІТАННЯ – жанр мовлення, що містить висловлення, звернене до людини з нагоди свята, важливої події в її житті, й побажання усіляких гараздів. Щоб **П.** досягло мети, потрібно говорити/писати щиро; ретельно

добирати епітети («Моя дорогенька бабусю», але «Дорога Інно Захарівно»; уникати фамільярності («Шановна Олено Іванівно» а не «...Оленочко Іванівно», «...Любове Петрівно», а не «Любо Петрівно» чи «Петрівно»; не вживати фрази «я б хотів(-ла) привітати Вас», «хочу побажати Вам», бо «хотіти» – означає «планувати»; обов’язково уважно читати написане, адже грамотне письмо – вияв поваги до адресата й можливість продемонструвати власну культуру. Важливо дотримуватися табу: не потрібно вітати несвоєчасно; привертати увагу в побажаннях до віку, статусу; вітати людину з неактуальним для неї святом; вітаючи в соцмережах, приєднуватися до чужих привітань. Найтипівіші помилки під час **П.**: масове використання шаблону (скачані листівки з текстом, наліпки, смайли тощо); безособове вітання (вітання, у якому не вказано імені адресата); неврахування особливостей адресата (віку, статусу, уподобань); недбале мовне оформлення.

ПРИЙОМ НАВЧАННЯ – елемент методу, його складник, разова дія, окремий крок у реалізації методу.

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ – основні вихідні положення теорії і практики навчання. Виділяють *загальнодидактичні*, на яких базуються цільовий, змістовий, діяльнісний і результативний компоненти освіти; *лінгводидактичні*, основні положення функційно-технологічної організації навчання мови, які мають у своїй основі загальнодидактичні принципи, та *власне методичні*, що впливають зі специфіки навчального предмета.

ПРИНЦИП АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ – загальнодидактичний принцип, що спрямовує освітній процес на підтримування активної мисленнєвої діяльності учнів, їхньої пізнавальної самостійності, інтересу. Відповідно сучасна методика навчання української мови має орієнтувати вчителя передусім на практичні методи, а саме: ситуаційний, метод проєктів, вправи, діалогічної взаємодії, метод гри та ін. Мовний матеріал учні мають засвоювати як інструмент думки, адже комунікативний зміст формується у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Сприятливою для цих процесів є робота з текстом, різні варіанти

роботи з проблемою, добір емоційно привабливих для учнів ситуацій, що потребують від учнів ухвалення правильних рішень.

ПРИНЦИП АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ – загальнодидактичний принцип, що ґрунтується на засадах педагогічної психології. Урахування означеного принципу змінює традиційні підходи до оцінювання освітніх результатів учнів: важливим стає не оцінювання кінцевого результату засвоєння (що учень виконав, написав, відтворив тощо), а і як він до нього дійшов, оцінюючи процесуальний бік, адже однакового результату можна досягнути в різний спосіб, не кожен з яких є продуктивними. Учитель має брати до уваги не тільки що опановує учень, але й як. Це допоможе визначити труднощі, з якими стикається учень, а також його індивідуальні можливості.

ПРИНЦИП ДОСТУПНОСТІ – передбачає відповідність змісту, методів, прийомів, форм і засобів навчання рівневі розвитку учнів, їхнім віковим особливостям.

ПРИНЦИП ЖИТТЄВОЇ ДОЦІЛЬНОСТІ Й ДІЄВОСТІ ЗНАНЬ – загальнодидактичний принцип, суть якого полягає у формуванні в учнів умінь самостійно розв’язувати проблеми, застосовуючи для цього соціальний досвід, зокрема власний.

ПРИНЦИП ЗВ’ЯЗКУ НАВЧАННЯ З ЖИТТЯМ – полягає в наданні учням знань, що є важливими орієнтирами в повсякденному житті, духовних цінностей, необхідних для життя, і зосередженні зусиль на розвиткові здібностей, важливих для процесу навчання і за його межами.

ПРИНЦИП ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ – загальнодидактичний принцип, що забезпечує побудову індивідуальної освітньої траєкторії для кожного учня, урахування його індивідуальних особливостей в освітньому процесі – світогляду, інтересів, схильностей, бажань тощо. Це зумовлює і відбір текстів як дидактичного матеріалу, проблем для обговорення відповідно до вікових особливостей учнів.

ПРИНЦИП МОТИВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ – загальнодидактичний принцип, що передбачає формування в

учнів не окремих мотивів, а цілісної мотивації до опанування української мови, яка стає для них системоутворювальним чинником. Цей чинник сприяє формуванню готовності учнів до задоволення внутрішніх потреб у навчальній діяльності. Для цього вчителів необхідно формувати позитивне ставлення до навчання, максимально орієнтуючись на формування потреби учнів у навчанні української мови, застосовуючи не тільки їхній інтелект, а й емоції, ознайомлювати їх із навчальною інформацією в такий спосіб, щоб програмові відомості сприймалися як такі, що допоможуть їм у конкретних ситуаціях.

ПРИНЦИП СПРЯМУВАННЯ НАВЧАННЯ НА ВСЕБІЧНИЙ І ГАРМОНІЙНИЙ РОЗВИТОК – загальнодидактичний принцип, що забезпечує різний рівень сформованості гармонійності, цілісності особистості. На сучасному етапі актуалізувалася проблема гармонії людини з довкіллям, із собою, поєднання її інтересів з інтересами суспільства, на розв’язання якої й спрямований означений принцип.

ПРИНЦИП ЦІННІСНОГО ОРІЄНТУВАННЯ – загальнодидактичний принцип, який орієнтує на створення умов для формування в учнів системи ціннісних орієнтацій, досвіду самостійного розв’язання пізнавальних, організаційних, комунікативних, моральних та інших проблем.

ПРИТЧА – стисла фольклорна або літературна розповідь повчального характеру, зорієнтована переважно на алегоричну форму доведення змісту етичних цінностей буття. Популярність **П.** зумовлена її доступністю. Використання **П.** як аргументу під час бесіди чи суперечки передбачає розуміння, усвідомлення змісту її під час самостійної інтелектуальної діяльності учнів з опорою на ціннісні настанови.

ПРОБЛЕМА ТВОРУ – це питання, що цікавить автора (авторку), спонукає до роздумів, міркувань. Проблемою може бути конфлікт, непорозуміння, певні суперечності, що потребують розв’язання.

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ – низка труднощів, перед якими постають учні, коли їм бракує знань, умінь і досвіду для розв’язання певного пізнавального (пошукового) завдання. В основі **П. с.** лежить суперечність між

тим, що учні знають, і тим, що вони мають знати. Цю суперечність називають рушійною силою освітнього процесу. Створення системи проблемних ситуацій у навчальних цілях є сутністю проблемного навчання.

ПРОБЛЕМНЕ ЗАВДАННЯ – завдання, що орієнтує учнів на самостійне виявлення проблеми, пошук способів розв’язання її і прийняття рішення у визначенні найбільш ефективного способу розв’язання певної проблеми, навчальної, штучно змодельованої (наприклад, пов’язаної зі змістом тексту вправи) чи реальної життєвої, яку треба розв’язати або відреагувати на неї.

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ – організація навчальних занять, що передбачає створення проблемних ситуацій і залучення учнів до активної участі в розв’язанні їх. **П. н. м.** – один з типів розвивального навчання, суттєвою ознакою якого є розвиток творчого мислення і мовлення як єдиного процесу. Суть **П. н.** полягає в пошуковій діяльності учнів, що починається з визначення питань, розв’язання проблем і проблемних завдань, закладених у модельних навчальних програмах і підручниках, у проблемному викладі й поясненні знань учителем, у різноманітній самостійній роботі учнів. У проблемному запитанні завжди прихована суперечливість. Усвідомлена суперечність – одна сторона проблемної ситуації. Застосування проблемного навчання сприяє творчій діяльності учнів і формуванню їхніх творчих здібностей. Велике значення має мотиваційна сторона проблемної ситуації, наявність в учня такого рівня знань мови і мовленнєвих умінь і навичок, який був би достатнім, щоб почати пошук відповідей на нові запитання і способів виконання практичних завдань.

ПРОЄКТ УЧНІВСЬКИЙ – продукт самостійної колективної навчально-пізнавальної мовно-комунікативної діяльності учнів, що засвідчує певний рівень сформованості в них пошукових, дослідницьких та ін. важливих умінь і передбачає позитивні зміни конкретної ситуації.

ПРОПЕДЕВТИКА – вступ до курсу якої-небудь науки; підготовчий вступний курс, викладений у стислій і доступній формі.

ПРОПОЗИЦІЯ (ПРОПОНОВА) – жанр мовлення, в основі якого ідея, думка та ін., що пропонують чий-небудь увазі, виносять на обговорення, розгляд.

ПРОСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА – будь-які дії, спрямовані на благополуччя інших людей [43, с. 111].

ПРОХАННЯ – жанр мовлення, в основі якого – намагання переконати кого-небудь, схилиючи до певної дії, вчинку.

ПСИХІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ – сталі психічні утворення людини, що формуються в процесі життєдіяльності, виховання та самовиховання. Наприклад, на ґрунті будь-якого психічного процесу (*відчуття, сприймання, пам'яті, уяви, мислення, волі*) можуть виявитися ті властивості, що постають у формі чутливості, сприйнятливості, уважності, емоційності, балакучості, мовчазності, розсудливості, фантазерства тощо. До **П. в.** належать темперамент, характер, здібності. Рівень розвитку властивостей особистості, особливості розвитку психічних процесів і домінуючі психічні стани визначають унікальність людини, її індивідуальність [61, с. 10].

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ – різні форми чи види взаємодії внутрішнього і зовнішнього психічного, у результаті чого в психіці відображаються предмети чи явища; компоненти діяльності людини, що почасти стають особливими діями (перцептивними, мнемічними, розумовими, вольовими та ін.). До **П. п.** уналежнюють такі: пізнавальні (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява) та емоційно-вольові (емоції, почуття, воля) [61, с. 10].

ПСИХІЧНІ СТАНИ – різні види інтегрованого відображення людиною взаємодії внутрішніх і зовнішніх психічних впливів у певний статичний період часу. Причому більшість із них існує без чіткого усвідомлення відображеного предметного змісту. До **П. с.** уналежнюють бадьорість, втому, апатію, депресію, ейфорію, відчуження, нудьгу, страх, відчай, сум тощо. **П. с.** характеризують психіку людини, визначають своєрідність різних психічних процесів [61, с. 10].

ПУНКТУАЦІЙНА ВПРАВА – *див.:* ВПРАВА ПУНКТУАЦІЙНА.

ПУНКТУАЦІЯ – розділ мовознавства, що вивчає систему розділових знаків, властивих писемній мові, і розробляє правила, які регламентують розставлення їх у реченні, тексті.

РЕДАГУВАННЯ – аналіз тексту, перевірка й уточнення в ньому відомостей, оцінка й удосконалення стилю викладеного. У процесі редагування встановлюють відповідність різним вимогам до літературного матеріалу того чи того призначення й типу.

РЕФЕРАТ – вторинний текст, що є семантичним відповідником першоджерелу, обмеженим малим обсягом і водночас максимально інформативним. **Р.** має дати уявлення про характер роботи, методичку проведення дослідження, результати його. В основі **Р.** лежить процес реферування. Основні складники **Р.**: заголовна частина (бібліографічний опис, прізвище автора, вихідні дані тексту, обсяг у сторінках; реферативна частина (містить основну інформацію першоджерела); за необхідності довідковий апарат (відомості про кількість ілюстрацій, таблиць, мап тощо).

Побудова реферативної частини залежить від особливостей побудови вихідного тексту, його внутрішньої організації.

Розрізняють кілька видів **Р.** за різними ознаками. Залежно від кількості реферованих джерел виокремлюють *монографічні* (результат перероблення одного джерела) й *оглядові* (написані на основі кількох текстів, об'єднаних спільною темою). За видом представленої інформації і способу її викладу **Р.** поділяють на *інформативні* (повно передають інформацію першоджерела, не тільки вказують на факт, явище чи проблему, а й розглядають способи розв'язання); *індикативні* (вказують на основні аспекти змісту вихідного тексту, але не передають його докладно). Призначення інформативного **Р.** – замінити собою першоджерело, індикативного – допомогти знайти відповідь на запитання: «Чи варто звертатися до першоджерела?», «Чи є там необхідна інформація?» Виокремлюють ще аспектні реферати, орієнтовані на певну проблему або аспект.

РЕФЕРУВАННЯ – один із видів мовленнєвої діяльності, що є проміжним між продуктивними і рецептивними її видами; процес роботи над рефератом, стислим викладом інформації, що стала результатом пізнання.

РЕФЛЕКСІЯ – самоаналіз, роздуми людини, спрямовані на оцінювання власних дій, зокрема пов'язаних з мовленнєвою діяльністю. Вияв бажання відчувати власний поступ, виявляти причини покращення його. **Р.** допомагає учням чітко сформулювати здобуті результати, зіставити їх зі своїми очікуваннями, перевизначити цілі подальшої роботи, скоригувати свою освітню траєкторію. Рефлексія охоплює кілька когнітивних процесів, які сприяють ефективнішому навчанню: діставання інформації та практичних навичок із пам'яті, співвіднесення цієї інформації з новим досвідом, візуалізація й ментальні тренування, які допомагають визначитися, що зробити інакше наступного разу [6, с. 32].

РЕЦЕНЗІЯ – висловлення, що містить аналіз і критичну оцінку художнього або наукового твору, спектаклю, фільму тощо. Працюючи над складанням **Р.**, учні вчаться висловлювати свою суб'єктивну думку.

РИТОРИЧНА ВПРАВА – *див.*: ВПРАВА РИТОРИЧНА.

РИТОРИЧНЕ ЗВЕРТАННЯ – риторична фігура у формі звернення до абстрактних понять, неживих предметів, людей, що виражає емоційне ставлення оратора до об'єкта.

РИТОРИЧНЕ ПИТАННЯ – питання, на яке не потрібно давати відповідь, оскільки вона очевидна. **Р. п.** може завершувати опис якоїсь ситуації чи, навпаки, передувати цьому опису.

РІДНА МОВА – мова родини, роду, а отже, й народу, до якого людина належить за походженням (кровно) і/або за переконанням (духовно), тобто мова, якою людина спілкується з народом, ідентифікує себе з іншими членами спільноти носіїв цієї мови [61]. **Р. м.** – екзистенційне й об'єктивне явище для кожного етносу й людини, що не залежить від смаків, уподобань і не підлягає виборів. Лише **Р. м.** спроможна передати особливості й нюанси матеріального й духовного буття етносу. Об'єктивність **Р. м.** виявляється в її дієвості й

функціях, які мова виконує в суспільстві й житті окремої людини; це частина соціального середовища, у якому живе й формується особистість. Соціалізацію людини вважають водночас етнізацією її, оскільки соціалізація «відбувається швидше і якісніше тоді, коли дитина послуговується рідною мовою» [35]. **Р. м.** для українців – це мова українського народу, а саме – українська мова. Її рідність полягає в мовній спорідненості з предками, у фольклорі, у ментальності, що формувалася століттями.

За визначенням І. Огієнка, **Р. м.** – це «найважливіша ознака нації», «основа духовного розвитку народу», «найміцніша основа духовного об'єднання кожного народу», «шлях до Бога», «то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо», «найміцніший ґрунт для зросту здорової духовної культури». Найголовнішими ознаками **Р. м.** І. Огієнко називав духовне начало, нерозривний зв'язок з мовою батьків, мовою етносу, до якого належить людина, і культурою цього етносу [53].

З позиції етносу (народу, нації, народности) **Р. м.** – це об'єктивна реальність, засіб формування спільної культури, духовної єдності її носіїв, неповторної мовної картини світу, основа процесів соціалізації та етнізації людей, які творять цей етнос; це об'єднувальне культуротвірне і комунікативне знаково-символічне середовище існування народу й особистості. Виділяють такі категорійні *ознаки рідної мови*: наявність протиставлення «рідна/нерідна (чужа, іноземна) мова»; потенційний динамізм в аспекті зв'язків з культурою; духовна близькість і особливе емоційне ставлення носіїв до мови, через яку виявляється духовна спорідненість (гармонія) зі світом, його Творцем, тобто синергетизм; активна участь у формуванні духовної єдності народу, спільної культури, неповторної концептосфери і мовної картини світу; найтісніший зв'язок з усвідомлюваними та неусвідомлюваними (підсвідомими) мисленнєвими (когнітивними), перцептивними, психічними і психологічними процесами, що формують цілісність особи; визначальна роль мови в процесах соціалізації-етнізації особистості; тісний зв'язок зі світоглядом та активний вплив на нього (особливо в ранньому дитинстві) через сформовані мовні

картини світу; вплив на становлення мовної та комунікативної поведінки носіїв, формування різних типів мовних (комунікативних) особистостей [3].

РОЗБІР – методичний прийом, що ґрунтується на аналізові мовних явищ і використовується для поглиблення й систематизації знань здобувачів освіти. **Р.** забезпечує формування базових умінь учнів. Об'єктом мовного **Р.** можуть бути всі мовні одиниці й елементи мовної структури: звук, морфема, лексема та ін. Порядок **Р.**, перелік ознак, за якими аналізують мовне явище, одиницю, визначають завданнями й дидактичною метою та функцією **Р.** (у школі чи ЗВО, у 1–4 чи 5–9 класах тощо). За обсягом **Р.** може бути повним або частковим, за формою проведення – усним або письмовим. За змістом **Р.** буває фонетичний, лексичний, морфемний, словотвірний, етимологічний, стилістичний, пунктуаційний та орфографічний. У процесі **Р.** активно використовують схеми. У сучасній школі мовний **Р.** актуальний для профільної школи.

РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – сукупність психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних умов, що забезпечують учням комфортну діяльність, спрямовану на їхній усебічний розвиток. **Р.с.** стимулює ініціативність учнів, сприяє пошуку й добору правильних рішень, усвідомленню власних помилок, самовизначенню в колективній діяльності відповідно до своїх здібностей, інтересів і цілей.

РОЗВИТОК – процес, рух, зміни цілісних систем; *лінійна зміна якісних станів особистості*. Оскільки **Р.** характеризують зміни, що відбуваються в переході якості від простої до складної, від нижчої до вищої, то ці кількісні зміни згодом спричиняють якісні зміни. Рушійними силами **Р.** є наявні протиріччя між старим і новим.

РОЗГОРНУТА ВІДПОВІДЬ НА УРОЦІ – вид навчально-наукового тексту, якому притаманна точність, чіткість, послідовність викладу й композиційна завершеність.

РОЗГОРТАННЯ ТЕКСТУ – механізм текстотворення, що полягає в приєднанні компонентів до реалізованої інформації, у генеруванні інформації; розширення тексту, збільшення його параметрів.

РОЗДУМ – тип монологічного мовлення, в основі якого – обґрунтоване міркування мовця про подію, явище, предмет, дію, вчинок тощо і висновки щодо висловлених думок.

РОЗПОВІДЬ – тип монологічного мовлення, що являє собою повідомлення мовця про певну подію, викладене в логічній і часовій послідовності.

РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ – свідоме осмислення почутого чи прочитаного висловлення шляхом сприйняття слів, сполук, виразів, образів тощо.

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ – спроможність реалізовувати власний потенціал і прагнути займатися улюбленою справою і насолоджуватися тим, що робиш [65, с. 106]; прагнення людини якомога повніше виявити, розвинути й реалізувати свої можливості, прагнення особистості бути тим, ким вона може бути [43, с. 41].

САМОВИЗНАЧЕННЯ – вибір ціннісних орієнтирів, що допомагають людині визначити свій спосіб життя, своє місце в суспільстві й житті загалом.

САМООЦІНКА – один з найпотужніших чинників, від яких залежить задоволення життям. Водночас низька С. – один з найбільших чинників ризику депресії. Актуальні дослідження вказують на те, що здорова С. – це результат справжніх досягнень, близького зв'язку з іншими й почуття цілісного особистісного зростання та розвитку [65, с. 95]. Сучасні вчені виділяють два різновиди здорової С.: *самоповага* (я собі подобаюся; я гідна людина; мене цілком улаштовує те, ким я є; я впевнений у своєму почутті самоповаги; я маю достатньо поваги до себе) і *майстерність* (мої дії дуже ефективні; я майже завжди можу досягти того, чого прагну; я плідно працюю над багатьма справами; я часто досягаю мети; я здатен упоратися з життєвими труднощами) [43, с. 96].

САМОСВІДОМІСТЬ – здатність людської психіки усвідомлювати власні якості, властивості та ознаки. С. не є вродженою характеристикою людини, а формується впродовж таких етапів: *самовідчуття, самосприймання, саморозуміння* [61, с. 174].

САМОСТІЙНА РОБОТА – різноманітні види колективної або індивідуальної діяльності учнів, які вони здійснюють на уроках і в позаурочний час за завданнями вчителя, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі. У процесі **С. р.** учні вдосконалюють уміння й навички пошуку потрібної наукової інформації в різноманітних джерелах, систематизації її, а також розвивають творчі здібності.

СВІДОМІСТЬ – найвища форма розвитку психіки, притаманна лише людині, що виявляється в складних формах відображення світу й опосередкована суспільно-історичною діяльністю людей. *Ознаками С.* є рефлексійна здатність, мисленнєве уявлення дійсності – побудова схеми буття в психіці людини (у минулому і майбутньому), здатність до комунікації, абстрактне мислення, регуляція окремих вчинків і поведінки загалом. *Функції С.:* пізнавальна, прогностична, комунікативна, рефлексійна, регулятивна [61, с. 269].

СЕНЗИТИВНІ ПЕРІОДИ – найбільш сприятливі періоди для розвитку тих чи тих психічних функцій, що визначають розвиток особистості й мають вирішальне значення для її навчання та виховання.

СИЛА ВОЛІ – ступінь вольового зусилля, необхідного для досягнення цілі; здатність опанувати три вміння: «я буду», «я не буду» та «я хочу», що допомагають людині досягти мети [50, с. 16].

СИНТАКСИЧНА ВПРАВА – *див.:* ВПРАВА СИНТАКСИЧНА.

СИНТАКСИЧНА ПОМИЛКА – відхилення у вживанні форми слова в словосполученні чи порушення граматичної або смислової логіки будови речення.

СИСТЕМА ВПРАВ – низка вправ, об'єднаних метою, призначенням, навчальним матеріалом, способом виконання. **С. в.** розробляють з урахуванням вимог чинних модельних навчальних програм, умов навчання, психологічних особливостей здобувачів освіти.

СИСТЕМА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ – упорядковані надбання духовної культури суспільства, визнані суспільством як культурні цінності й водночас стимули і мотиви практичної поведінки людей.

СИТУАЦІЙНИЙ МЕТОД – метод навчання, завдання й операції якого стосуються конкретної ситуації. Особливість його визначають такі базові поняття: «навчальна ситуація», «аналіз ситуації», «моделювання ситуації». У структурі методу вирізняють такі прийоми: аналіз проблеми, аналіз мотивів; аналіз мовних засобів; ціннісний аналіз; формулювання суті і причин проблеми; виділення складників проблеми; оцінювання ситуації; аналіз і коригування змістового чи мовного компонента; формулювання пропозицій; прогнозування; добір і компонування мовленнєвих жанрів; моделювання власного варіанту ситуації; формулювання рекомендацій; рефлексія. Навчальні ситуації на уроці української мови поділяють на предметні й ситуації стосунків. Отже, в основі **С. м.** будуть «предметна ситуація», що передбачає виконання певних дій з мовним матеріалом і формування предметної компетентності, і «комунікативна ситуація», спрямована на формування компетентності «вільне володіння державною мовою». Виділяють такі варіанти подачі **С. м.**: класичний розгорнутий (гарвардський) варіант; скорочений варіант. Відповідно до форми змістового компонента називають такі види: уривок художнього тексту; випадок із життя, озвучений учителем; випадок із життя, запропонований учнем; випадок, що виник під час діалогу; фільм чи відеоматеріал; рішення, прийняте кимось у певній ситуації. За дидактичним компонентом ситуаційного матеріалу можна виділити такі види ситуацій: ті, що передбачають використання теоретичного матеріалу; ті, що передбачають застосування знань, умінь і навичок у нових умовах; ті, що передбачають розроблення комунікативної стратегії. Ситуаційний матеріал можна класифікувати також залежно від того, які прийоми методу переважають [16].

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ (ССЦ) – група семантично й граматично об'єднаних висловлень (речень), що характеризується спільністю теми й особливим зв'язком компонентів. Це блоки речень, які забезпечують

розвиток думки, послідовне розгортання теми. **С. с. ц.** властиве монологічному мовленню, воно є структурною одиницею тексту. Смысловий (логічний) і граматичний зв'язок наявний між **С. с. ц.** у тексті, це забезпечує його зв'язність і послідовність. **С. с. ц.** й абзац є одиницями різних принципів членування тексту, хоч абзац може структурно й композиційно виділяти **С. с. ц.** Засобами зв'язності **С. с. ц.** є лексичні повтори, займенники, видо-часові форми дієслів-присудків, порядок слів і речень тощо.

Виділяють три структурні типи **С. с. ц.**: із ланцюжковим, паралельним і комбінованим зв'язком, що залежить від мети і змісту **С. с. ц.**

СЛОВНИКОВА СТАТТЯ – основний структурний складник будь-якого словника, що містить заголовну одиницю, текст, що її описує та визначає основні характеристики. Правила складання **С. с.**: 1. Запис заголовного (реєстрового) слова в початковій формі. 2. Позначення наголосу, закінчення (якщо є), роду (для іменників). 3. Стисле й чітке тлумачення значення заголовного слова. Якщо ж значень кілька, їх нумерують цифрами. 4. Указівка на пряме й переносне значення. 5. Добір ілюстрацій (цитати з художніх творів, самостійно складені речення).

СЛОВОТВІРНА МОДЕЛЬ – схема побудови похідних слів у межах словотвірного типу.

СЛОВОТВІРНА МОТИВАЦІЯ – пояснення похідного слова через твірне.

СЛОВОТВІРНЕ ЗНАЧЕННЯ – зміст, що відрізняє значення похідного слова від семантики твірного; **С. з.** пов'язане з лексичним і граматичним.

СЛУХАННЯ – процес цілеспрямованого сприймання інформації і розпізнавання її.

СМАК МОВНИЙ – система ідейно-естетичних і психолінгвістичних орієнтацій соціальної групи мовців чи окремого мовця щодо мови, динаміки суспільної мовної свідомості.

СОЦІАЛЬНА РОЛЬ – система стереотипних настанов і дій людини, які відповідають її соціальному становищу в суспільстві [61, с. 170].

СМС-ПОВІДОМЛЕННЯ – коротка інформація, надіслана телефоном. Назва «смс» походить від аббревіатури SMS, утвореної від словосполучення Short Message Service, тобто «служба коротких повідомлень». Перше у світі смс-повідомлення («Щасливого Різдва!») відправив у 1992 році співробітник компанії Vodafone Нейл Папуорт. Смс дає можливість швидко інформувати («Завтра не буде першого уроку!»), налагоджувати й підтримувати контакт («Привіт! Як справи?»), вітати зі святом («Вітаю з Великоднем!»), ділитися враженнями, настроєм («Ми в парку! Неймовірна краса! Усе вражає!»), запросити на побачення, зустріч («Запрошую сьогодні на прогулянку. Чекаю в нашому сквері о 16.00!») та ін. Комунікативна мета Смс – письмове передавання інформації. Смс-П. має такі особливості: дистанційність (обмін інформацією на відстані), стислість (повідомлення максимально короткі), миттєвість (інформація надходить дуже швидко), приватний характер змісту, неформальність (немає суворих вимог, рамок), залежність від гаджетів. Для економії часу використовують різні графічні знаки: смайли (щоб передати емоцію), скорочення (д/н – день народження; щоб заощадити час), розділові знаки (??? або !!! замість запитання чи вигуку).

СОЦІАЛІЗАЦІЯ – процес і результат саморозвитку й самореалізації людини, що сприяє інтегруванню її в суспільство; аналіз взаємодії особистості та її соціального оточення передбачає глибше вивчення впливу соціальних факторів на поведінку й самосвідомість особистості в системі суспільних відносин, макро- та мікросередовищі. Цей процес має назву С. У широкому розумінні поняття «С.» використовують для визначення процесу, у якому людська істота з певними біологічними задатками набуває властивостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві. У вузькому розумінні С. розглядають як процес, що забезпечує включення людини в ту чи ту соціальну групу або спільноту. Формування людини як представника групи, тобто носія цінностей, норм настанов, орієнтацій, передбачає вироблення в неї необхідних для цього властивостей та здібностей [73, с. 446–447].

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ – цілеспрямоване формування повноцінного громадянина, члена суспільства шляхом залучення його участі в суспільних процесах з метою соціального досвіду.

СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ СПІЛКУВАННЯ – полягає в передаванні засобом спілкування суспільного досвіду [73, с. 468].

СОЦІОКУЛЬТУРНА ЗМІСТОВА ЛІНІЯ – структурний компонент модельної програми з української мови (авт. Н. Голуб та О. Горошкіної), покликаний забезпечувати системність патріотичного, морального, естетичного виховання учнів, реалізовувати завдання соціалізації шкільної молоді, бути орієнтиром у спрямуванні навчання української мови на оволодіння всіма ключовими компетентностями. **С. з. л.** також визначає вектор формування загальної культури учнів через ознайомлення їх із культурною спадщиною свого народу й світу, виховання патріотизму й моральності; сприяє приверненню уваги до широкого кола суспільних викликів. Реалізацію цих завдань забезпечує текстоцентричний принцип навчання мови, що передбачає добір і системну роботу на кожному уроці з текстами різних типів, стилів і жанрів мовлення.

СПЕЦИФІЧНІ ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ – прийоми навчання української мови, зумовлені змістом теми й освітніми результатами, яких має досягнути учень, засвоюючи ту чи ту тему. До **С. п. н.** належать: мовний розбір, групування мовних явищ, заміна одних мовних явищ іншими, поширення речення, перестановка мовних одиниць, конструювання речень, визначення наголосу, відмінювання слів, лінгвістичний і стилістичний експеримент тощо. Прикметною ознакою цих прийомів є їхня чітка спрямованість на формування конкретних умінь і навичок здобувачів освіти.

СПЕЦИФІЧНІ ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ МОВИ (ВЛАСНЕ МЕТОДИЧНІ) – принципи, що впливають із соціально-психологічних функцій мови, діють у комплексі. Виділяють такі **С. п. н. м.**: зв'язок вивчення мови з мовленнєвою діяльністю, вивчення мови на синтаксичній основі, зв'язок навчання пунктуації та виразного читання, зіставлення звуків і букв, лексико-

синтаксичний, функційно-стилістичний, структурно-семантичний, структурно-словотвірний, парадигматичний, інтонаційний, текстоцентричний.

СПІЛКУВАННЯ – взаємодія, процес, у якому беруть участь щонайменше дві дійові особи – той, хто надає інформацію, і той, хто її одержує. Особливості С. залежать також від кількості учасників. З огляду на те, з ким людина спілкується, вона обирає тему, добирає слова, інтонацію, тембр, жести й міміку. Про секрети говорять у міжособистісному спілкуванні, спільні плани, програми й досягнення обговорюють у групах. Реалізувати більш глобальні наміри стосовно значної кількості людей – закликати до дій, спонукати зробити свій вибір, донести інформацію – можна за допомогою масового спілкування.

СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ – *текстовий* (переказ, розповідь, тобто відтворення у вигляді тексту тощо), *графічний* (у вигляді схеми, графіка, малюнка), *мультимедійний* (поєднанням аудіо- й відеозасобів).

СПОСОБИ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ Виділяють послідовний, паралельний і радіальний С. з. р. Послідовний (ланцюговий) зв'язок полягає в тому, що певний елемент попереднього речення стає вихідним пунктом у наступному й вимагає дальшого розгортання думки. Паралельний полягає в цілковитій рівнозначності певних елементів у контексті мовної одиниці більш високого рівня. Ця рівнозначність, як правило, знаходить формальний вияв у структурній подібності. При радіальному способі кожне наступне речення не поєднується з попереднім – речення не пов'язані між собою, а однаково належать до зачину.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ – цілеспрямоване, планомірне сприймання об'єктів, у пізнанні яких зацікавлена особистість. С. – найбільш розвинена форма навмисного сприймання. Якщо людина систематично вправляється в спостереженні, удосконалює культуру спостереження, то в неї розвивається така особистісна властивість, як спостережливість [61, с. 67]. С. є визначальним компонентом методу «спостереження над мовою».

СПОСТЕРЕЖЛИВІСТЬ – уміння людини вирізняти характерні, проте ледь помітні особливості предметів і явищ.

СПРИЙМАННЯ – психічний процес відображення в мозку предметів і явищ загалом, тобто в сукупності всіх їхніх властивостей та якостей, що безпосередньо діють на органи чуття людини. С. відбувається у зв'язку з іншими психічними процесами особистості: мисленням (*ми усвідомлюємо те, що є перед нами*), мовою (*називаємо предмет сприймання*), почуттями (*виявляємо ставлення до того, що сприймаємо*), волею (*певною мірою довільно організовуємо процес сприймання*). Виокремлюють такі види С.: *за провідним аналізатором* (зорове, слухове, дотикове, нюхове, смакове); *за активністю* (навмисне, або довільне; ненавмисне, або мимовільне); *за формою існування матерії* (сприймання простору, сприймання часу, сприймання руху). Ненавмисне С. не має заздалегідь поставленої мети, а викликане особливостями того, що нас оточує, – яскравістю, розташуванням, незвичністю тощо. У процесі навмисного С. людина ставить перед собою мету, докладає певних вольових зусиль, щоб краще реалізувати свій намір, довільно обирає об'єкти сприймання. Таким С. є, наприклад, слухання вчителя або інших учнів на уроці, перегляд тематичної виставки книжок тощо.

Виокремлюють такі основні типи сприймання: *аналітичне* (намагання людини вирізняти й аналізувати насамперед деталі, подробиці); *синтетичне* (схильність до узагальненого відображення явищ і визначення суті того, що відбувається); *аналітико-синтетичне* (намагання зрозуміти основну сутність явища і фактичне її підтвердження); *емоційне* (схильність людини швидше до висловлення свого ставлення, власних переживань, спричинених певними явищами, ніж до визначення їх сутності або властивостей). Таке С. є плутаним, неорганізованим [61, с. 59–68].

СТВОРЕННЯ Й СПРИЙНЯТТЯ МОВЛЕННЯ – взаємопов'язані та взаємозумовлені процеси, складниками яких є операції аналізу й відбору адекватних задуму мовних одиниць. Створення висловлення зумовлене мотивом, що породжує певну думку, вона оформлюється, опосередковуючись у внутрішньому слові, потім у значеннях зовнішніх слів і матеріалізується в словах, що функціонують у тексті. Сприйняття усного висловлення

починається роботою слухових аналізаторів, писемний текст засвоюють на основі зорового сприймання букв. Сприйняття висловлення залежить від розуміння загального контексту: явного (експліцитного) – того, що можна безпосередньо спостерігати, і прихованого (імпліцитного) – мотивів, мети, прагнень, особистісних якостей мовців.

СТИЛІСТИКА (від лат. *stilus* – паличка для письма) – розділ мовознавства, що вивчає особливості функціонування мови в текстах, притаманних різним сферам суспільного й приватного життя.

СТИЛІСТИЧНА ВПРАВА – див.: ВПРАВА СТИЛІСТИЧНА.

СТИЛЬ – різновид мовлення з властивими йому лексичними, фразеологічними, морфолого-синтаксичними, орфоепічно-акцентуаційними засобами, який застосовують для здійснення однієї з функцій мови – спілкування, повідомлення, впливу. Кожен функційний С. має певний набір властивих лише йому ознак. Вони визначають своєрідність стилів, об'єднуючи в них різні підстили, що реалізуються у відповідних жанрах. В українській мові виділяють такі основні функційні С.: науковий, офіційно-діловий, художній, публіцистичний, розмовний.

СТРАЖДАННЯ – сукупність небажаних неадаптивних реакцій (відчай, сум, пасивність тощо). С. сигналізує суб'єктові, який страждає, та іншим людям, що з ним щось негаразд, що йому дещо необхідно змінити (особистісне ставлення умови тощо). С. спонукає людину вдатися до певних дій, зробити те, що необхідно для зменшення страждання, усунути його причину або змінити своє ставлення до об'єкта, який є причиною страждання. С. полегшує згуртування людей усередині груп (у сім'ї чи в інших формальних групах) [43, с. 85].

СУБ'ЄКТ – той, хто планує, координує і виконує певні дії в процесі пізнання й практичної діяльності.

СУБ'ЄКТНИЙ ДОСВІД – досвід, якого дитина набуває в родинному середовищі, певному соціокультурному оточенні до навчання у школі.

СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНІ СТОСУНКИ В НАВЧАННІ – взаємодія учасників освітнього процесу, в основі якої – рівноправність, партнерство, взаєморозуміння і взаємоповага, що є запорукою досягнення сподіваних освітніх результатів. Суб'єкт-суб'єктний характер освітнього процесу вивищує роль мотивів, що найбільше впливають на діяльність і поведінку людини. Наявність їх сприяє зростанню пізнавального інтересу й досягненню бажаних результатів. Мотиваційну сферу людини формує система мотивів, якісні характеристики якої визначають розвинутість (наявність якісного різноманіття), упорядкованість (ступінь організованості структури, ієрархії мотивів) і гнучкість (взаємодія і взаємозамінюваність мотивів і цілей).

СУБЛІМАЦІЯ – один із механізмів психологічного захисту особистості, який знімає напругу в ситуації конфлікту через перетворення інстинктивних форм поведінки в соціально бажані для людини і суспільства форми діяльності. Інакше кажучи, С. – це трансформування імпульсів, соціально небажаних у цій ситуації (агресивності, сексуальної енергії), в інші, соціально бажані для індивіда й суспільства форми активності. Наприклад, агресивність може сублімуватися в спортивних іграх, еротизм – у дружбі, творчості тощо [43, с. 57].

СУРЯДНИЙ ЗВ'ЯЗОК – вид синтаксичного зв'язку, який застосовують для поєднання незалежних частин речення (однорідних членів, частин складносурядного і рівноцінних частин безсполучникового складного речення).

ТВОРЧІСТЬ – діяльність, що спричиняє розроблення, створення нового, продукування нових оригінальних ідей і втілення їх у життя.

ТЕЗА – основна думка висловлення, яку належить обґрунтувати чи довести.

ТЕКСТ – це закінчений твір, що має власну внутрішню структуру, певну побудову та є продуктом мовлення, вираженим в усній або писемній формі. Виділяють такі *текстові категорії*: інформативність, завершеність, цілісність, зв'язність, послідовність. Т. характерна належність до певного стилю мовлення (художнього, наукового, публіцистичного і т. ін.), структурна організація

(складається із вступу, основної частини, завершальної частини). У модельній програмі з української мови (авт. Н. Голуб, О. Горошкіна) виокремлено розділ «Текст», що є елементом мовленнєвої змістової лінії і покликаний формувати навички роботи з текстом, використовувати різні типи й види текстів, навчати вправності у створенні власних текстів тощо. Передбачено вивчення понять *тема, підтема, ключові слова, зміст прочитаного, план тексту, види планів*, а також засвоєння особливостей первинних і вторинних текстів, видів читання тощо. Як синоніми до поняття *текст* використовують терміни *висловлювання, зв'язне мовлення*. На сучасному етапі розвитку лінгводидактики посилена увага до **Т.** як ефективного засобу навчання мови, оскільки він дає можливість показати функціонування мовних одиниць на прикладі взірцевого тексту. Для вчителя **Т.** – це засіб формування ціннісних орієнтацій, мовних смаків і мовного чуття, дослідне поле для демонстрування різних мовних явищ у дії, формування ключових компетентностей учнів. Для учнів – джерело інформації, об'єкт розуміння, наслідування й вивчення. Однак поза увагою нерідко перебувають такі можливості **Т.:** естетика мови, визначення головної і другорядної інформації, фіксування інформації різними способами, виконання логічних дій (аналіз, синтез, порівняння, класифікування, узагальнення, виявлення тези й доказів; добір власних аргументів; формулювання висновків), «переведення» тексту з одного стилю в інший; переформатування тексту в таблицю, схему, малюнок та ін. **Т.** настільки універсальний засіб, що може бути застосований на різних уроках, сприяти реалізації багатьох методів навчання, усіх поставлених цілей на уроці.

ТЕЛЕФОННА РОЗМОВА – різновид усного мовлення, що характеризується специфічними ознаками, зумовленими позамовними чинниками.

ТЕМА ТЕКСТУ – предмет судження або викладу, коло певних питань, які об'єднують зв'язне висловлення в єдину смислову цілісність. **Т. т.** – це те, що зображено, відтворено в тексті (коли кажемо: *у тексті йдеться про...; у тексті зображено ...*).

ТЕМАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ – вид контролю, який здійснюють з метою діагностування якості засвоєння знань, сформованості вмінь і навичок із певної теми, розділу, шкільного курсу загалом, а також установа динаміки особистісного зростання учнів за визначеними параметрами.

ТЕМПЕРАМЕНТ – характеристика індивіда з боку динамічних властивостей його психіки – інтенсивності, швидкості, темпу, ритму та врівноваженості психічних проявів. Виділяють такі типи темпераменту: сангвінік, холерик, флегматик, меланхолік [61, с. 204–208].

ТЕСТ – комплекс завдань певної складності та стандартизованої форми, що передбачають вибір одного або кількох варіантів відповіді, із заздалегідь спроектованою технологією оброблення й аналізу результатів; інструмент вимірювання, оцінювання й швидкої перевірки знань здобувачів освіти. До критеріїв якості стандартизованого Т. належать його об'єктивність, надійність, валідність і складність.

ТЕСТУВАННЯ – науково обґрунтований процес визначення або оцінювання (за допомогою тестів) якості знань, умінь і навичок особистості, що виконує такі *функції*: діагностувальну, навчальну, корекційну, планувальну, виховну.

ТЕХНОЛОГІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ – технології опосередкованого активного спілкування суб'єктів освітнього процесу, спрямовані на формування компетентного мовця, що передбачають використання телекомунікаційного зв'язку. Підґрунтям Т. д. н. у. м. є методологія самостійної, індивідуальної роботи зі структурованим навчальним матеріалом, представленим на електронних носіях.

ТЕКСТОВА ДІЯЛЬНІСТЬ НА УРОЦІ – цілісний інтелектуально-мисленнєвий мотивований процес, мета і завдання якого орієнтують на відтворення, аналіз, удосконалення, структурування, інтерпретацію, створення власного чи сприймання чужого тексту.

ТЕКСТОТВІРНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ – організована вчителем чи самоорганізована планомірна робота, спрямована на продукування текстів

різних типів, стилів і жанрів. Ефективність її залежить від сформованості відповідних умінь і навичок. Навчання текстотворення є ключовою проблемою не лише у сфері сучасної шкільної освіти, а й у сфері гуманітарної освіти і культури загалом. Виділяють такі види текстотвірних умінь учнів: *осмислювально-мотиваційні* (мотивувати текстотвірну діяльність, обирати (чи осмислювати запропоновану) тему, формулювати мету, обґрунтовувати комунікативну доцільність); *логіко-інформаційні* (добирати й опрацьовувати матеріал (аналізувати, групувати, класифікувати, структурувати й систематизувати); формулювати гіпотезу; формулювати тезу; добирати аргументи; робити покликання на відомі факти, приклади із життя людей, історичні дати, прислів'я й афоризми, твори, цитати з творів, епіграфи і багато ін.; структурувати текст; логічно розташовувати змістові елементи структури тексту); *психологічні* (прогнозувати психологічний вплив тексту на співрозмовника; добирати й використовувати прийоми гармонійного спілкування); *мовно-виражальні* (добирати влучні слова; використовувати синоніми; добирати фразеологізми; збагачувати текст тропами для увиразнення думки й створення відчуття естетичної насолоди; співвідносити мовні засоби із задумом, типом, жанром і стилем мовлення; використовувати мовні засоби як прийом зацікавлення; використовувати контактоналагоджувальні мовні прийоми; добирати слова й вислови, що сприяють налагодженню психологічного комфорту, унеможлиблюють конфлікт; поєднувати у доборі мовних засобів раціональне й емоційне, інформаційне й образне); *рефлексійні* [14].

ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ – модель навчальної діяльності, зорієнтованої на конкретний результат і спроможної забезпечити його. Ознаки технології: не передбачає варіативності; у технології не буває нічого зайвого, із неї не можна вилучити жодного елемента; головне її призначення – отримати гарантований результат; результат в умовах технології має комплексну структуру, у складі якої чотири елементи: знання про світ і способи діяльності; досвід матеріалізованої діяльності; досвід інтелектуальної діяльності; досвід

емоційно-цілісного ставлення до дійсності. Підвалинами педагогічної технології є конкретний підхід [74]. Сьогодні відомі такі технології: модульного навчання; групового навчання; інтегральна технологія; створення ситуації успіху; діалогові технології; сугестивного навчання; проектного навчання; технологія навчання як дослідження; особистісно зорієнтованого уроку; формування творчої особистості; життєвого проектування; ігрові технології; тренінгові технології; інформаційно-комп'ютерні технології тощо. Кожна технологія має комплект методів, об'єднаних логікою її структури. Наприклад, технологія розвитку критичного мислення учнів (автори – американські вчені) спрямована на формування критичного мислення як життєвої необхідності. Її складники: рекомендації щодо організації активного навчання; лінія цінностей; критерії оцінювання кожного методу, оцінювання знаннєвого й процесуального складників; сценарії базових уроків з рекомендаціями, як їх проводити; у межах цієї технології діють методи «Метод спільного опитування», «Павутинка дискусії», «Залиште за мною останнє слово», «Я досліджую», «ОПЧПОП», «Мозковий штурм», позначки, «Акваріум» (усього 60); критерії оцінювання кожного методу, У межах технології автори групують методи (дискусійні, методи письма) [48].

ТИПИ МОВЛЕННЯ – спосіб викладення думок у тексті. Залежно від змісту і будови тексту та його частин виділяють три смислові типи: розповідь, опис і роздум. Див. статті *розповідь, опис, роздум*.

ТИПОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН – освітній документ, що містить загальний обсяг навчального навантаження, розподілений за освітніми галузями, а саме: рекомендовану, мінімальну й максимальну кількість навчальних годин з кожної з галузей і загалом.

ТРАНСАКТИВНА ПАМ'ЯТЬ – різновид пам'яті, що дає підстави говорити про інші механізми роботи пам'яті: коли запам'ятовують не власне інформацію, а шляхи і способи доступу до неї.

УВАГА – особлива форма психічної діяльності, яка виявляється в спрямуванні й зосередженні свідомості на значущих для особистості

предметах, явищах або власних переживаннях. У психології виділяють різні *види У.*: залежно від змісту – внутрішня, зовнішня; залежно від ступеня вольової регуляції – мимовільна, довільна, післядовільна. За певних умов види *У.* можуть переходити один в одного. Специфічними властивостями *У.* є вибірковість (успішне свідоме налаштування на сприйняття інформації), концентрація (ступінь розосередженості на об'єкті), обсяг (кількість об'єктів сприйняття; одночасно можна сприймати 4–6 об'єктів), стійкість (тривалість концентрації уваги на об'єкті), розподіл (одночасне виконання різних видів діяльності), переключення (швидкість переходу від одного об'єкта до іншого) [61, с. 107–113].

УЗАГАЛЬНЕННЯ – логічний прийом, за допомогою якого виявляються загальні властивості й ознаки предметів. Одна з важливих розумових операцій, у результаті якої виділяють і фіксують відносно стійкі властивості об'єктів і відносин між ними.

УМОВЛЯННЯ – жанр мовлення, в основі якого – ввічливе звертання до кого-небудь з метою домогтися чогось, спонукати кого-небудь зробити, виконати щось.

УСНЕ МОВЛЕННЯ – форма мовлення; тип мовленнєвої діяльності, у процесі якого мовленнєву інформацію передають за допомогою звуків. *У. м.* ситуативне, що створюється в процесі спілкування, розраховане на слухове сприйняття і залежить від реакції слухачів. *У. м.* передбачає безпосередню присутність адресата мовлення, що дає змогу мовцеві змінювати своє мовлення залежно від реакції слухача. В *У. м.* велику роль відіграють невербальні засоби спілкування (міміка, жести). Залежно від мовленнєвої ситуації виділяють заздалегідь підготовлене (сплановане) і спонтанне *У. м.* На відміну від писемного мовлення *У. м.* не допускає великої кількості виправлень, помилок.

УЯВА – психічний процес створення людиною нових образів на основі її попереднього досвіду. Особливим видом *У.* є мрія – *У.* бажаного майбутнього [61, с. 103].

ФАКТ – твердження, яке можна перевірити. Це цифри, дати, статистика, результати досліджень, докази, досягнення. **Ф.** об'єктивний, незалежний від волі і бажань людини. Його можна довести, перевірити. **Ф.** незмінний після оприлюднення. Для його повідомлення використовують такі дієслова: *є, виявлено, доведено, продемонстровано, підтверджено, відкрито, підраховано, досліджено, показано* тощо.

ФОНЕТИЧНА ВПРАВА – *див.: ВПРАВА ФОНЕТИЧНА*

ФОРМИ МОВЛЕННЯ – усне і писемне мовлення, що співвідносяться між собою. Для **Ф. м.** характерні такі ознаки: змістовність, ясність, точність, логічна послідовність, переконливість, правильність і т. ін. Водночас вони мають свої особливості. Такими, зокрема, вважають первинність усного мовлення, усне мовлення відтворюють за допомогою звукової сторони мови, а писемне – за допомогою графічних знаків і т. ін.

ФОРМУВАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ – оцінювання, метою якого є відстеження динаміки особистісного розвитку учнів. **Ф. о.** проводять, щоб зрозуміти, як учні пройшли певний етап навчання, які труднощі є, як треба скоригувати їхню подальшу роботу.

ФОРМУВАННЯ – процес, що передбачає зміни в розвитку особистості або окремих її якостей, що відбуваються під впливом низки чинників: внутрішніх, зовнішніх, природних і соціальних, об'єктивних і суб'єктивних. Формувати – означає організовувати всю життєдіяльність дитини, здійснювати виховання і навчання, впливати на неї так, щоб розвинути ту чи ту рису або характеристику.

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВПРАВА – *див.: ВПРАВА ФРАЗЕОЛОГІЧНА.*

ФУНКЦІЇ МОВИ – роль мови, її призначення, використання й можливості в суспільстві. Мова виконує в суспільстві такі функції: *державотворчу, мислетворчу, комунікативну, когнітивну, номінативну, освітню, естетичну, експресивну, волюнтативну, культурологічну, ідентифікаційну, міфологічну.*

ФУНКЦІЇ ОЦІНЮВАННЯ – *діагностико-коригувальна* (визначає рівні навчальних досягнень учнів, прогалини в них, причини труднощів, способи подолання їх; виявляє рівні досягнення учнями результатів навчання (сформованості компетентностей учнів); *стимулювальна* (стимулює в учнів бажання покращувати власні освітні результати, бути відповідальними за них); *сприймальна* (допомагає правильно сприймати помилки й невдачі, виявити прогалини в знаннях і вміннях); *моніторингова* (виявляє динаміку знаннєвого, діяльнісного, ціннісного, емоційного й поведінкового складників, що впливають на розвиток учнів); *мотивувальна* (мотивує в учнів пізнавальний інтерес, прагнення засобами української мови досягати успіху); *розвивальна* (впливає на формування діяльнісних та особистісних характеристик учня – відповідальності, активності, ініціативності, організованості, сумлінності, працьовитості, допитливості, чесності, чуйності тощо); *рефлексійна* (залучає учнів до самооцінювання; підтримує їхню високу самооцінку, сприяє впевненості в собі). *Виховну* функцію пов’язують зі становленням внутрішнього світу особистості, засвоєнням культури (духовних цінностей, мови, переконань, соціальних настанов, норм поведінки, традицій, звичаїв). Це означає, що оцінка має впливати на становлення таких характеристик особистості: уважності, старанності, охайності, працьовитості, володіння нормами спілкування і поведінки, здатності до співпраці, виконання статуту школи й ін.

ФУНКЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ – рівень освіченості, для якого характерна здатність розв’язувати стандартні життєві завдання в різних сферах життєдіяльності переважно за допомогою здобутих знань, набутих умінь і навичок.

ХМАРА СЛІВ – візуальне відтворення списку слів, категорій на єдиному спільному зображенні. За допомогою **Х. с.** можна візуалізувати навчальний матеріал із певної теми для кращого запам’ятовування інформації.

ЦИКЛ НАВЧАННЯ – відносно завершений етап освітнього процесу, суть якого визначає своєрідність умов навчання, а отже, **і** методів, прийомів, засобів. **Ц. н.** має чіткі часові межі, необхідні й достатні для досягнення мети.

ЦИКЛИ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ – періоди навчання, що дають змогу врахувати вікові та індивідуальні особливості розвитку й потреби учнів, а також забезпечити просування індивідуальними освітніми траєкторіями. У Державному стандарті базової середньої освіти виокремлено два цикли: *адаптаційний* (5–6 класи), *предметний* (7–9 класи).

ЦІЛЕВИЗНАЧЕННЯ – метод організаційної діяльності, що поєднує прийняття суб'єктом цілей, правильне розуміння й усвідомлення важливості та чітке формулювання їх як образу бажаного майбутнього.

ЦІЛЕРЕАЛІЗАЦІЯ – оргдіяльнісний метод, що являє собою процес складання плану певної діяльності, реалізацію і корекцію його, що має забезпечити сподіваний результат.

ЦІЛІСНИЙ ТЕКСТ – спеціально дібраний текст, із яким здобувачі освіти працюють на уроках. **Ц. т.** складається з речень, структурованих в абзаци. Якщо це тексти великі за обсягом, то для кращого сприймання їх виокремлюють розділи, підрозділи.

ЦІННОСТІ – опосередковані культурою еталони бажаного й належного ставлення особистості до об'єктів матеріальної і духовної діяльності людей, до природи й суспільства; характеризують соціально й особистісно важливі сенси життя людей. Розрізняють загальнолюдські, національні, колективні, індивідуальні, родинні, духовні та ін. [66, с. 499].

ЧИТАННЯ – рецептивний вид мовленнєвої діяльності, що полягає в декодуванні графічних символів, тобто перекладі буквеного коду в мислительні образи, що реалізується в зовнішньому або внутрішньому мовленні. Мотивом **Ч.** як комунікативної діяльності є спілкування, метою – одержання потрібної інформації. Водночас робота з текстом може мати різні *цілі*: сформулювати загальне уявлення про зміст книги (статті); отримати загальне уявлення про коло питань, висвітлених у тексті, способи їх розв'язання; максимально повно зрозуміти наявну в тексті інформацію. Від мети **Ч.** залежить його спосіб (режим): *ознайомлювальне* (з розумінням основного змісту тексту), *вивчальне* (з

певним розумінням тексту), *вибіркове* (переглядове, для пошуку потрібної інформації).

ЧУТТЯ МОВНЕ – індивідуальна система підсвідомих оцінок, що ґрунтується на літературних нормах і мовних ідеалах.

ЧУТКИ – неточна, недостовірна інформація, що виникає в результаті багаторазової інтерпретації якогось факту, події чи явища. Своєчасне виявлення емоційного насичення **Ч.**, визначення меж поширення, інтенсивності їх може допомогти зробити висновки про домінуючі настрої в конкретній соціальній спільноті. Сам факт появи **Ч.** є свідченням того, що є інтерес людей до цієї проблеми і що цей інтерес не задовольняють ЗМІ. Для виникнення **Ч.** потрібно, щоб певна подія була достатньо важливою, відбувалася в ситуації, що турбує людей, являє загрозу їхній безпеці. Інформація, яку передають у вигляді **Ч.**, нерідко недоступна для перевірки. **Ч.** мають значний вплив на психіку людини й масову поведінку. За критерієм впливу виділяють такі типи **Ч.**: **Ч.**, що збуджують суспільну думку; **Ч.**, що провокують асоціальну поведінку; **Ч.**, що руйнують соціальні зв'язки, ведуть до масових безпорядків, агресії, вандалізму [52, с. 386–387].

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ОСВІТІ – використання в освітньому процесі здатності машини і програми аналізувати інформацію, робити висновки, ухвалювати на їх основі рішення. Ключова характеристика **Ш. і.** пристроїв – уміння постійно навчатися, накопичувати знання й успішно використовувати їх, тобто це здатність до тих дій, які виконує людський мозок. Можна використовувати **Ш. і.** для урізноманітнення навчальних завдань, наприклад, за допомогою чату *gpt* скласти тексти різної стильової належності, і в такий спосіб продемонструвати учням особливості того чи того стилю.

ЯКІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ – сукупність властивостей, завдяки яким інформацію можна використовувати для задоволення потреб споживачів. Показниками **Я. і.** є достатність (повнота), доступність, актуальність, точність, своєчасність.

«Я»-КОНЦЕПЦІЯ – вияв самосвідомості, відносно стійка система уявлень людини про себе, яка формується під впливом досвіду кожного індивіда. Ця система становить основу вищої саморегуляції людини, на базі якої вона будує свої стосунки з довкіллям і оточенням.

На основі **«Я»-к.** складається ставлення індивіда до себе й до інших, що спирається на особистісну самооцінку власних можливостей, здібностей, характеру. У психологічних дослідженнях акцентовано на ролі образу «Я» як узагальненого механізму саморегуляції особистості, зазначено, що саме образ «Я» забезпечує самототожність (індентифікацію), особистісну відповідальність, породжує почуття соціальної причетності. Механізм саморегуляції **«Я»-к.** виявляється у вербалізованій формі: власного бажання – «я хочу», усвідомлення своїх можливостей – «я можу», вимогливості – «мені потрібно», цілеспрямованості – «я прагну».

«Я»-к. – цілісне уявлення людини про себе як про особистість, біологічний організм, члена суспільства, працівника, професіонала тощо. **«Я»-к.** виступає як настанова стосовно самого себе й містить такі компоненти: емоційний, когнітивний, вольовий.

PISA (Programme for International Student Assessment) – міжнародне дослідження, що за певною методикою оцінює учнів і на цій основі вивчає та порівнює якість освіти в різних країнах світу. Таке оцінювання проводять кожні три роки. Дослідження складається з двох блоків: опитування і тестування. Опитування потрібне для з'ясування того, які саме чинники впливають на успішність дитини у виконанні завдань тестування. Тестування **PISA** орієнтоване на визначення того, наскільки 15-річні підлітки (у цьому віці підлітки майже всіх країн світу закінчують обов'язковий цикл навчання у школі) можуть застосовувати сформовані компетентності в різноманітних життєвих ситуаціях, тобто наскільки конкретний учень зможе використати здобуті в школі знання і сформовані вміння в нестандартних ситуаціях. Вимірюють три показники: читацьку, математичну та природничо-наукову грамотність. У процесі дослідження перевіряють, наскільки в учнів розвинена

здатність до читання, розуміння й інтерпретації різноманітних текстів, з якими вони матимуть справу в повсякденному житті. До завдань може бути включено зайву інформацію, можливі кілька правильних варіантів відповідей, або ж єдиним способом розв'язання може бути метод спроб і помилок.

QR-КОД – компактний носій навчальної інформації обсягом близько трьох тисяч байт, закодованої за допомогою спеціальних програм або сервісів і графічно представленої як чорно-білий або кольоровий квадрат. Застосування QR-кодів у підручниках української мови відповідає сучасним вимогам до здобування й поширення інформації, є зручним для користувача. Завдяки установленим на смартфон чи планшет програмам і додаткам для ідентифікації QR-кодів учні охоче й легко розшифровують закодовану інформацію. Аналіз змісту сучасних підручників української мови засвідчив, що автори вважають QR-коди органічним складником підручників, оскільки чітко окреслено тенденцію до збільшення їх кількості та розширення змістового наповнення [28].

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абетка	Акцентологічні помилки
Абзац	Алгоритм
Абревіатура	Алогізм
Автобіографія	Анаграма
Автоматизм	Аналіз
Автоматизм і свідомість у процесі навчання мови	Аналіз помилок
Автор	Аналіз тексту
Агітаційна промова	Аналіз уроку
Агресія	Аналітичне читання
Адаптація тексту	Аналогія в навчанні української мови
Адресант	Анафора (єдинопочаток)
Адресат	Анахронізм
Академічна доброчесність	Анкета
Академічне красномовство	Анкетування
Аксіологія педагогічна	Анотація
Акт мовленнєвий	Антиципація
Активізація словника учня	Апостроф
Активна життєва позиція	Аргумент
Активна лексика	Аргументація
Активний словник учня	Артикуляція
Активність	Архаїзм
Активність особистості	Асертивність
Активність пізнавальна	Асоціація
Актуалізація знань	Аспект
Актуальне (комунікативне) членування речення	Аудіювання
Акцент	Афіліація
	Афоризм

Б

Багатство і різноманітність мовлення	Безеквівалентна лексика
Багатство мови	Бесіда
Багатство мовлення	Бібліографія
Багатство словника	Благання
Бар'єри спілкування	Блог

В

Вербальна поведінка
Вербальний
Верифікація
Вибачення
Вибір методу
Вибіркове читання
Вивчальне читання
Види мовленнєвої діяльності
Визначення
Вимоги до уроку української мови
Винятки з правил
Виразне читання
Виразність і образність мовлення
Виразність мовлення
Виразність мовного оформлення тексту
Висловлення
Висловлення припущень
Висміювання
Висновки
Виступ
Відмова
Відповідальність
Відповідь на уроці
Відтворення
Вікіпедія
Вікова психологія
Вікторина
Віртуальна мовна особистість
Власне українські слова

Гейміфікація навчання
Гендерний аспект спілкування
Гіпертекст
Гіпотеза
Гнучкість голосу
Гнучкість навички
Говоріння

Внутрішнє мовлення
Внутрішньопредметні зв'язки
Внутрішня мотивація
Вольове зусилля
Вольові якості
Воля
Вправа
Вправа аналітична
Вправа асоціативна
Вправа аспектна
Вправа граматична
Вправа ігрова
Вправа комплексна
Вправа комунікативна
Вправа лексична
Вправа мовленнєва
Вправа морфологічна
Вправа орфографічна
Вправа орфоепічна
Вправа пунктуаційна
Вправа риторична
Вправа синтаксична
Вправа ситуативна
Вправа стилістична
Вправа фонетична
Вправа фразеологічна
Втішання
Вступ
Вторинні тексти

Г

Голос
Готовність
Граматична вправа
Грамотність
Громадянська компетентність
Гуманізація освіти
Гуманітаризація освіти

Дар слова
Девіації (невдачі) спілкування
Дедукція
Декламація
Державна мова
Державний стандарт базової середньої освіти
Джерела емоційності навчання
Дидактичний матеріал з української мови
Дидактичні ігри
Дидактичні принципи навчання
Дисертація
Дискусійне мовлення
Дискусія
Диспут
Дистанційна освіта
Дистанційне навчання
Дистанційний курс
Диференціація навчання
Діалог

Екскурсія
Експліцитність
Експресивність мовлення
Експромт
Екстраверт
Елективний курс
Електронна бібліотека
Електронний підручник
Емоція
Емоційний інтелект
Емпатія

Жанр мовлення
Жарт

Д

Діалог дискусійний
Діалог інформаційний
Діалог навчальний
Діалог фатичний
Діяльна здатність
Діяльнісний підхід
Дія
Діяльність
Домашнє завдання
Допис
Допис у соцмережах
Доступність навчання
Доцільність (доречність) мовлення
Досвід педагогічний
Дослідницька діяльність
Дослідницький метод навчання
Дослідницькі завдання
Достовірна інформація
Доступність навчання

Е

Емпатія комунікативна
Епістолярний стиль
Епістолярний текст
Есе (есеї)
Естетичне виховання
Естетичний інтелект
Естетичний смак
Естетичність
Етимологічна довідка
Ефективність комунікації
Ефективність уроку

Ж

Жести

З

Завдання
Завдання методики навчання української мови як науки
Загадка
Заголовок
Закріплення знань, умінь і навичок
Запам'ятовування
Запобігання помилкам
Запрошення
Застосування знань, умінь і навичок
Захват
Захоплення
Згода

Здатність учня
Здібності
Здібність учня
Здібності мовні
Здоровий спосіб життя
Здоров'язбережувальна компетентність
Змістовність мовлення
Змішане навчання
Змішаний текст
Знання
Зовнішня мотивація

І

Ігрова вправа
Ідентифікація
Ідея
Індивідуалізація процесу навчання
Ініціативність
Інструкція
Інтегративне мислення
Інтеграція
Інтелект
Інтенція
Інтерактивна дошка
Інтерактивність
Інтерпретування тексту

Інтерференція
Інтонія
Інфографіка
Інформативність мовлення
Інформаційні технології
Інформація
Інформація графічна
Інформація звукова
Інформація мультимедійна
Інформація текстова
Інформація числова
Історизм
Історизм у викладанні предмета

К

Календарне планування
Квест
Керування
Класифікація
Класифікація методів
Ключові компетентності
Ключові слова
Когнітивна психологія

Когнітивний аспект у навчанні мови
Колаж
Колажування
Коментоване письмо
Компетентний мовець
Компетентнісна освіта
Компетентнісний підхід
Компетентнісно орієнтоване завдання

Компетентність
Компетенція
Комплексна вправа
Комплексний аналіз тексту
Комплімент
Композиція уроку
Компресія тексту
Комунікабельність
Комунікативна агресія
Комунікативна грамотність
Комунікативна дія
Комунікативна норма
Комунікативна поведінка
Комунікативна ситуація
Комунікативна тактика
Комунікативна тема
Комунікативне вміння
Комунікативний кодекс
Комунікативний намір
Комунікативний підхід до навчання мови

Лексична вправа
Лексичні помилки
Лекція
Лестоці
Лінгвістичні мініатюри

Медіаграмотність
Медіатекст
Мета
Метафора
Метод бесіди
Метод вправ
Метод навчання
Метод проєктів
Метод розповіді

Комунікативний успіх
Комунікативні вміння й навички
Комунікативні норми
Комунікативні характеристики мови
Комунікація
Конкурс
Конспект
Констатувальний експеримент
Контекст
Контрольна група
Конфліктна ситуація
Конфліктоген
Концепція
Креативність
Критерії добору текстів
Критерії оцінювання
Критичне мислення
Кроссенс
Культура

Л

Лінгводидактика
Лінгвокреативність
Лінгвоукраїнознавство
Логіка
Логічність (послідовність) мовлення

М

Метод самостійної роботи з джерелом інформації
Метод спостереження й аналізу мовних явищ
Методи інтерактивного навчання
Методи учіння
Методична адаптація
Методична спадщина
Методичний посібник
Методичні рекомендації

Милозвучність мови (евфонія)
Мислення
Міжкультурна комунікація
Міжпредметні зв'язки
Мікротема
Міміка
Множинний текст
Мова жестів
Мовленнєва активність
Мовленнєва вправа
Мовленнєва дія
Мовленнєва діяльність
Мовленнєва культура
Мовленнєва майстерність
Мовленнєва поведінка
Мовленнєва практика
Мовленнєва ситуація
Мовленнєвий акт
Мовленнєвий апарат
Мовленнєвий вчинок
Мовленнєвий етикет
Мовленнєвий жанр

Мовленнєві вміння
Мовленнєві помилки
Мовлення
Мовна картина світу
Мовна свідомість
Мовна стійкість
Мовне портфоліо
Мовне чуття
Мовний смак
Мовні вміння
Модельна навчальна програма
Монолог
Монофон
Моральне виховання
Морфологічна вправа
Морфологія
Мотив досягнення
Мотивація
Мотив спілкування
Мультимедіа
Мультимедійна презентація

Н

Навички
Навчальна інформація
Навчальний посібник
Навчальний текст
Надійні джерела інформації
Наскрізні вміння
Наслідування

Насмішка
Національно-культурний компонент
Начитаність
Невербальна комунікація
Неологізми
Неперервність освіти

О

Оголошення
Одиничний текст
Олімпіада з української мови та літератури
Онтогенез
Опис

Опис місця (місцевості)
Опис предмета
Опис стану людини
Опис стану природи (середовища)
Опитування
Оптимізація процесу навчання

Оратор
Орфографічна вправа
Орфоепічна вправа
Освітні результати
Основна думка
Особистісна парадигма

Особистісний досвід
Особистісний підхід
Особистісно орієнтований підхід
Особистість
Оцінювання

П

Паліндром
Пам'ятка
Пам'ять
Парамова
Пасивний словник
Патерн
Пауза
Педагогічна психологія
Переказ
Переклад
Перерваний текст
Перцепція
Письмо
Письмові роботи учнів
Підготовка виступу
Підручник
Підсумок уроку
Підтема
Підхід до навчання
Пізнавальна діяльність
Повідомлення
Повне речення
Подкаст
Подяка
Позакласна робота
Позитивний емоційний стан (Е+)
Показовий урок
Полікодовий текст підручника
Помилка
Помилка лексична
Порада

Порівняння
Портфоліо
Похвала
Почуття
Пошук
Предметна компетентність з української мови
Прецедентний текст
Привітання
Приєм навчання
Принципи навчання
Принцип активізації пізнавальної діяльності учнів
Принцип активності особистості
Принцип доступності
Принцип життєвої доцільності й дієвості знань
Принцип зв'язку навчання з життям
Принцип індивідуалізації
Принцип мотиваційного забезпечення освітнього процесу
Принцип спрямування навчання на всебічний і гармонійний розвиток
Принцип ціннісного орієнтування
Притча
Проблема твору
Проблемна ситуація
Проблемне завдання
Проблемне навчання
Проект учнівський
Пропедевтика
Пропозиція (пропозиція)

Просоціальна поведінка
Прохання
Психічні властивості
Психічні процеси

Редагування
Реферат
Реферування
Рефлексія
Рецензія
Риторична вправа
Риторичне звертання
Риторичне питання
Рідна мова

Самоактуалізація
Самовизначення
Самооцінка
Самосвідомість
Самостійна робота
Свідомість
Сензитивні періоди
Сила волі
Синтаксична вправа
Синтаксична помилка
Система вправ
Система ціннісних орієнтацій
Ситуаційний метод
Складне синтаксичне ціле (ССЦ)
Словникова стаття
Словотвірна модель
Словотвірна мотивація
Словотвірне значення
Слухання
Смак мовний
Соціальна роль
Смс-повідомлення

Психічні стани
Пунктуаційна вправа
Пунктуація

Р

Розбір
Розвивальне середовище
Розвиток
Розгорнута відповідь на уроці
Розгортання тексту
Роздум
Розповідь
Розуміння тексту

С

Соціалізація
Соціалізація особистості
Соціальна функція спілкування
Соціокультурна змістова лінія
Специфічні прийоми навчання
Специфічні принципи навчання мови (власне методичні)
Спілкування
Способи відтворення інформації
Способи зв'язку речень у тексті
Спостереження
Спостережливість
Сприймання
Створення й сприйняття мовлення
Стилістика
Стилістична вправа
Стиль
Страждання
Суб'єкт
Суб'єктний досвід
Суб'єкт-суб'єктні стосунки в навчанні
Сублімація

Сурядний зв'язок

Творчість

Теза

Текст

Телефонна розмова

Тема тексту

Тематичний контроль

Темперамент

Тест

Тестування

Увага

Узагальнення

Умовляння

Факт

Фонетична вправа

Форми мовлення

Формувальне оцінювання

Формування

Хмара слів

Цикли навчання

Цикли базової середньої освіти

Цілевизначення

Читання

Чуття мовне

Штучний інтелект в освіті

Якість інформації

Т

Технології дистанційного навчання української мови

Текстова діяльність на уроці

Текстотвірна діяльність учнів

Технологія навчання

Типи мовлення

Типовий навчальний план

Трансактивна пам'ять

У

Усне мовлення

Уява

Ф

Фразеологічна вправа

Функції мови

Функції оцінювання

Функційна грамотність

Х

Ц

Цілереалізація

Цілісний текст

Цінності

Ч

Чутки

Ш

Я

«Я»-концепція

P

Pisa

Q

QR-код

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бацевич Ф. С.* Вступ до лінгвістичної генології: навч. посіб. К.: Академія, 2006. 234 с.
2. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. К.: Академія, 2004. 344 с.
3. *Бацевич Ф.* Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси : монографія. К.: Академія. 2009. 192 с.
4. *Борг Дж.* Мистецтво говорити. Таємниці ефективного спілкування. Пер. з англ. Н. Лазаревич. Харків: Ранок: Фабула. 2019. 304 с.
5. *Браун П.* Естетичний інтелект: як його розвинути й використовувати в бізнесі й житті / пер. з англ. Я. Машико. Харків: Фабула. 2023. 272 с.
6. *Браун П., Редітер Г., Макденіел М.* Засіло в голові. Наука успішного навчання / пер. з англ. Кузьменко Юлія. К.: Наш формат. 2019. 240 с.
7. *Біляєв О.М.* Вправи в навчанні мови. *Українська мова і література в школі.* 2004. № 6. С. 2-6.
8. *Вагнер Т.* Створення інноваторів: як виховати молодь, яка змінить світ', Київ: FUND, 222 с.
9. *Варзар І.* Політична етнологія як наука. К. : Школяр. 1994. 215 с.
10. *Верник Юлія.* Блоги як новітні джерела біографічної інформації. Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 2011. Вип. 31. С. 626-632
11. *Видайчук Т.* Аспекти історії української мови як засіб формування національної ідентичності та історичної пам'яті. *Ukrainian Educational Journal.* 2022. № 2. С. 48–63. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2- 48-63>
12. *Голуб Н.* Метод проектів на уроці української мови в школі / *Українська мова і література в школі.* 2013. №8. С. 15-19.
13. *Голуб Н.Б.* Навчальний текст / *Семантика мови і тексту:* матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 р.). Івано-Франківськ, 2012. С. 117-120

14. Голуб Н. Б. Особливості текстотворчої діяльності учнів 5-7 класів в умовах компетентнісного навчання української мови. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії й практики. – Вип. 20(30). Спеціальний випуск. 2013. С. 70-74.

15. Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. №3 С. 13-18.

16. Голуб Н. Ситуаційний метод на уроках української мови в школі. *Українська мова і література в школі*. 2013. №7. С. 18-23.

17. Голуб Н., Горошкіна О. Асоціативний метод: до проблеми дидактичної номінації. *Вісник Глухівського національно-го університету імені О. Довженка*. 2023. № 1 (51). С. 31-40. URI: https://drive.google.com/file/d/1MarYnoEUfYpkM-1ITbk0M8V-ckq_TQmU/view

18. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Концепція добору і застосування методів компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів гімназії й ліцею / за заг. ред. д-ра пед. наук Н.Б. Голуб. [Електронне видання]. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2023. 27 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740380>.

19. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Концепція навчання української мови учнів ліцею / за заг. ред. д-ра пед. наук Н.Б. Голуб. К.: Педагогічна думка, 2019. 56 с.

20. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. Методи проблемного навчання української мови в закладах загальної середньої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Серія: Педагогічні науки. 2023. № 3(53). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738896>

21. Голуб Н., Горошкіна О. Трансформація методу роботи з підручником у контексті компетентнісного підходу. *Вісник Глухівського національного університету імені О. Довженка*. 2022. Вип. 3 (50). Ч. 2. С. 45-50. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734381>

22. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М. Сторителінг на уроках української мови: до проблеми дидактичної номінації. *Вісник Глухівського національного*

університету імені О. Довженка. 2021. № 3 (47). С. 97-102. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729591>.

23. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М., Бондаренко Н. В., Новосьолова В. І., Попова Л. О. Методи навчання української мови учнів гімназії та ліцею : монографія. [Електронне видання]. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2023. 230 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740407>.

24. Горошкіна О.М. Оновлення змісту методичної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури до реалізації компетентнісного підходу. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Пед. науки. № 4 (67, грудень, 2019). С. 67-71. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/719603>.

25. Горошкіна О. Особливості використання інтерактивних методів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. №3. С. 7-10.

26. Горошкіна О. Формування предметної компетентності учнів ліцею на уроках української мови: практичний аспект. *Українська мова і література в школі*. 2020. № 1. С.9-13. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720843>.

27. Горошкіна О.М. Функції підручника української мови в компетентнісній парадигмі. *Studia Ukrainika Posnaniensia*. 2019. №1. С.93-102.

28. Горошкіна О.М., Греб М.М., Горошкін І.О., Караман С.О. Функції QR-кодів у структурі підручника української мови. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. № 4 (78). С. 31-46. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722193>.

29. Горошкіна О.М., Караман О.В. Формування креативності майбутніх учителів української мови як лінгводидактична проблема. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 12. С. 29-33.

30. Горошкіна О.М., Попова Л.О. Компетентнісно орієнтовані завдання як засіб формування комунікативних умінь учнів 10-11 класів. *DOUĂ DECENII de la înființarea specializării Limba și literatura ucraineană la Facultatea de Litere*.

Universitatea Babeş–Bolyai din Cluj-Napoca. VOLUM ANIVERSAR. Cluj-Napoca România. Pp.323-333. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723292>

31. *Гоулман Д.* Емоційний інтелект. Пер. з англ. С.-Л. Гумецької. Х.: Віват. 2018. 512 с.

32. *Гривко А.* Особливості оцінювання полікодового тексту ПІДРУЧНИКА / *Педагогічна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць* / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України. Вип. 20 (1-2016). – Ч.1- Кам'янець-Подільський. 2016. С 45-50.

33. *Груба Т.Л.* Теорія і практика формування мовної особистості учнів старшої школи на уроках української мови (профільний рівень) (2018): монографія. К.: Інтерсервіс. 336 с.

34. *Державний стандарт базової середньої освіти.* URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>

35. *Дзюбишина-Мельник Н.* Поняття «рідна мова» в контексті сучасних реалій / *Мовознавство: доповіді та повідомлення IV конгресу українців.* К.: Пульсари. 2002. С. 158.

36. *Дистанційне та змішане навчання в школі.* Путівник / упор. Воротникова І.П. Київ: Київ. ун-т імені Бориса Грінченка. 2020. 48 с.

37. *Дмитровський Олександр.* Подкаст-програми та блоги: основні аспекти їх створення. URL: <http://old.journ.lnu.edu.ua/vypusk7/n13/tv13-29.pdf>

38. *Енциклопедія освіти* / Нац. акад. пед. наук України; [Гол. ред. В. Г. Кремень]: 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер. 2021. 1144 с.

39. *Жигаліна Олена.* Блог як гіпержанр інтернет-комунікації. URL: <http://oaji.net/articles/2014/1551-1418763307.pdf>

40. *Загнітко А.П.* Теорія сучасного синтаксису: Монографія, Вид. 2-е, виправл. і доп. – Донецьк: ДонНУ, 2007. 294 с.

41. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

42. Закон України «Про повну загальну середню освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

43. *Занюк С. С.* Психологія мотивації: Навч. посібник. К.: Либідь. 2002. 304 с.

44. *Землякова О.О.* Лінгвостилістичні характеристики жанру англомовного корпоративного блогу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 /Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, 2010. 20 с.

45. *Кауфман С.* За межами піраміди потреб. Новий погляд на самореалізацію. Пер. з англ. А. Марховська. К.: Лабораторія. 2021. 400 с.

46. *Клейман П.* Психологія 101: факти, теорія статистика, тести й таке інше. Харків: КСД. 2023. 240 с.

47. *Кочан І.М. Захлюпана Н.М.* Словник-довідник із методики викладання української мови. 2-е вид., виправлене і доп.]. Львів :Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2005. 306 с.

48. *Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д.* Технології розвитку критичного мислення учнів. К.: Плеяди, 2006. 220 с.

49. *Лисиченко Л. А.* Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Х.: Основа, 2009. 191 с.

50. *Мактонігал К.* Сила волі. Шлях до влади над собою. Пер. з англ. І. Павленко. К.: Наш формат. 2017. 264 с.

51. *Маленко О.* Лінгвоукраїнознавство в освітньо-науковому контексті: формування націокультурної лінгвосвідомості. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., Полтава, 17–18 трав. 2023 р. Полтава, 2023. С. 355–357.

52. *Москаленко В. В.* Психологія соціального впливу. Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури. 2007. 448 с.

53. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки. Львів: Українська академія друкарства; Фенікс. 1995. С. 11-23.

54. *Овчарук О.В.* Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики/За заг. ред. О.В. Овчарук. К.: К.І.С. 2004. 112 с.

55. *Омельчук С.* Дослідницький підхід до навчання мови: лінгводидактичний словник-довідник. К., 2015. 56 с.

56. *Омельчук С.А.* «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгводидактичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. №2. С. 2-7.

57. *Омельчук С.* Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців : монографія. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2019. 356 с.

58. *Островецька Н.М.* Аналіз уроку: концепції, методики, технології / Н.М. Островецька. К.: ІНКОС, 2003. 352 с.

59. *Попова Л. О.* Засоби навчання української мови в компетентнісній парадигмі сучасної освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. 2020. № 2 (333) лютий. Ч. II. С. 54-61. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720870>.

60. *Попова Л.* Проблеми й перспективи організації дистанційного навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2020. №3 С. 16-19. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723303>.

61. *Психологічний словник* / Авт.-укл. В.В. Синявський, О.П. Сергеєнкова. За ред. Н.А.Побірченко. URL : <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980>.

62. *Радевич-Винницький Я. К.* Двомовність в Україні: теорія, історія, мово вживання: монографія. Київ-Дрогобич: Посвіт. 2011.

63. *Рибалка В. В.* Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці. Навч. посібник. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович. 2009. 575 с.

64. *Рішення Конституційного Суду* в справі за конституційним поданням 51 депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних

зкладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року №10-рп 99// *Офіційний вісник України*. 2000. №4. С. 109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>.

65. *Розвиток лідерства* / [Бізо Л., Ібрагімова І., Кікоть О., Барань Є., Федорів Т.] / за заг. ред. І. Ібрагімової. К.: Проект «Реформа управління персоналом на державній службі в Україні». 2012. 440 с.

66. *Савченко О.Я.* Дидактика початкової освіти: підручн. К.: Грамота, 2012. 504 с.

67. *Селіванова О.О.* Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля. 2011. 844 с.

68. *Селігей П.* Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. К.: ВД «Києво-Могилянська академія». 2012. 118 с.

69. *Семиченко В.А.* Психологія спілкування. К.: «Магістр-S». 1998. 256 с.

70. *Словник-довідник з української лінгводидактики* / за ред. М. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2015. 360 с.

71. *Українська мова.* Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. 3-є вид., зі змінами і доп.. К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім М.П.Бажана, 2007. 856 с.

72. *Українська мова.* Сучасний довідник. Орфографія, стилістика, граматики, пунктуація / Л.І. Мацько, О.М. Мацько, О.М. Сидоренко. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля. 2012. С. 25-29.

73. *Український Я. І.* Соціально-психологічна сфера особистості / *Психологія: Підручник для студентів ВНЗ.* Вид. 5-те, стереотипне. К.: Либідь. 2005. С.445-510.

74. *Химинець В. В.* Інноваційна освітня діяльність. Ужгород: ЗППО, 2007. 364 с.

75. *Хорошун О. О.* Мовна та концептуальна картини світу в дослідженнях сучасної лінгвістичної науки / *Глухівські наукові читання-2011*, матер. міжнарод. наук.- практ. конф. (15–17 лист. 2011 року), Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2011, с. 241–246.

76. Швалб Ю. Психологічні аспекти компетентнісного підходу в освіті. *Вища школа*. 2010. №2. С.31-36.

77. Raven John. Competence in modern society: Its identification, development and release Paperback. H.K. Lewis (January 1, 1984). 251 p.

ДОВІДКОВЕ ВИДАННЯ

**Голуб Ніна Борисівна,
Горошкіна Олена Миколаївна,
Попова Людмила Олександрівна**

**Методика навчання української мови.
Термінологічний словник**

Словник-довідник

Електронне видання

Обсяг вид. 7.0 авт. арк.

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 6109 від 27.03.2018 р.

Адреса видавництва: 03057, м. Київ, вул. Олександра Довженка, 3

www.osvita-dim.com.ua